

Proza

Simon Gorter

editie Clara Eggink, J.C. Bloem en A.L. Sötemann

bron

Simon Gorter, *Proza* (ed. Clara Eggink, J.C. Bloem en A.L. Sötemann). H.D. Tjeenk Willink & Zoon N.V., Haarlem 1954

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/gort006cegg01_01/colofon.htm

© 2009 dbnl / erven Clara Eggink / erven J.C. Bloem / erven A.L. Sötemann /

Voorwoord

Sinds 1863 had Busken Huet als redacteur van de *Gids* in zijn kronieken de zweep gelegd over de lamledige, rhetorische, kleinburgerlijke en zelfingenomen Nederlandse literatuur. Cats, zowel als Beets, Van Lennep zogoed als Sam Jan van den Bergh hadden er aan moeten geloven, en zelfs mevrouw Bosboom-Toussaint had hij niet gespaard. Maar bij de literatuur was het niet gebleven. Ook de liberale politiek van Thorbecke kreeg het zwaar te verduren in een fel stuk – dat overigens niet onder zijn eigen naam verscheen – *De Tweede Kamer en de Staatsbegroting*. Dit nu ging de conformistische collega's van Huet te ver. Het artikel werd de aanleiding tot zijn aftreden, waarbij hij werd vergezeld door zijn oudere vriend Potgieter, die het blad in 1837 had opgericht. De *Gids* verloor door het verdwijnen van deze beide figuren aanzienlijk aan literaire betekenis, en toen vervolgens ook P. A. S. van Limburg Brouwer en Schimmel uit de redactie traden, was het volkomen gedaan.

In dit luchtledig vormden de twee bijdragen die de jonge doopsgezinde predikant Simon Gorter in voorjaar en zomer van 1867 aan het blad leverde, een buitengewone verrassing. Ten slotte was de *Gids*redactie zich zeer wel bewust dat de historische studies van Fruin en de economische van Quack, hoe verdienstelijk op zichzelf, geen compensatie vormden voor het literaire vacuum.

Gorter, in 1838 te Warns geboren, was na zijn studietijd in Amsterdam dominee geworden in Aalsmeer en vervolgens in Wormerveer. Hij had echter een zwakke

gezondheid en de toestand van zijn longen werd zodanig dat een verblijf in een ander klimaat noodzakelijk werd. Vrienden stelden hem in staat anderhalf jaar door te brengen in Arcachon aan de Franse kust, ten Zuiden van Bordeaux. Van December 1864 tot April 1866 leefde hij daar rustig en voorzichtig in een mild klimaat. Zijn vrouw en de beide kinderen Douwe en Herman – de latere dichter – voegden zich al spoedig bij hem. Wanneer zijn fysieke toestand het maar even toeliet, studeerde en schreef hij, en bij zijn terugkeer naar Nederland had hij een zorgvuldig gedocumenteerde, voortreffelijk geschreven studie over de profeet Jeremia, en de charmante herinneringen aan Arcachon die hierachter zijn afgedrukt, voltooid.

De veeleisende Huet schreef in 1871: ‘Zonder overdrijving kan men zeggen dat Gorter, van dat oogenblik af, de beste onder de jongere mede-arbeiders van den *Gids* geweest is.’ De redactie heeft zelfs overwogen hem op dezelfde manier als vroeger Huet, aan het blad te verbinden. Het verloop van Gorters ziekte heeft dat evenwel onmogelijk gemaakt.

Scheppend proza heeft hij in de *Gids* niet meer gepubliceerd. In de *Volksalmanak van het Nut* verscheen nog een novelle, *Een praatje* genaamd, die ongetwijfeld qualiteiten heeft, maar het gegeven: het kwaad dat roddel kan aanrichten – is wel zeer omstandig uitgewerkt. In dit genre heeft de negentiende eeuw wel betere dingen voortgebracht.

In de vier jaren die hij nog te leven had, heeft Gorter een met niet onfeilbare, doch veelal wèl zeer goede smaak geschreven reeks kronieken gepubliceerd over literatuur en beeldende kunst, die voor het grootste deel nog zeer leesbaar zijn, al zal men het tot op zekere

hoogte met Huet eens moeten zijn dat de ethische aspecten van het beoordeelde werk meermalen teveel gewicht in de schaal leggen – hetgeen op zichzelf bij een predikant, hoe modernistisch ook, niet verwonderlijk is – maar de aesthetische zijden worden door Gorter toch niet uit het oog verloren. Helaas heeft de grote omvang van de belangrijkste beschouwingen (over Lodensteyn, over Bilderdijk en over een tentoonstelling van oude kunst) het onmogelijk gemaakt van het kritisch werk een representatief voorbeeld op te nemen. Het voor de krant geschreven stuk over Dickens geeft echter een behoorlijke indruk. Tegen het opnemen van gedeelten uit critieken hebben wij principieel bezwaar gehad, omdat hierdoor allicht een te subjectief beeld geschapen wordt.

Bij zijn terugkomst uit Frankrijk was Gorter wel veel beter, maar genezen was hij niet, en in 1869 moest hij het predikambt neerleggen. Hij verhuisde naar Amsterdam, waar hij de eerste hoofdredacteur werd van *Het nieuws van den dag*, dat in Maart 1870 begon te verschijnen. Nauwelijks een jaar later, op 5 Juni 1871, overleed hij aan tuberculose.

De belangrijkste stukken die hij en zijn medewerkers voor de krant hebben geschreven, zijn gebundeld in *Een jaar levens voor de dagbladpers*. De lezer zal uit de drie opgenomen hoofdartikelen kunnen opmaken dat ook Gorters journalistieke werk van een niveau was, dat in kranten maar hoogst zelden wordt bereikt.

Het essay *Over beeldspraak* ten slotte, is door ons opgenomen om zijns zelfs wille – hoe geestig en met hoeveel begrip voor de structuur van de taal is het niet geschreven – maar daarenboven laat het zien dat er in de jaren voor 1880 niet overal verstoptheid en wan

VIII

begrip bestonden. Dit blijkt trouwens ook wel uit het feit dat Gorter in een van zijn laatste Gidscritieken op een heerlijke manier de huis-, tuin- en keukenrijmelarij van zekere Mr de Quesne van Bruchem te grazen neemt door een aantal dwaze parodieën te schrijven. De *Grassprietjes* van Cornelis Paradijs zijn dus zelfs in die tijd geen novum.

Simon Gorter is geen bezeten, geen grandioos auteur. Hij kan niet op één lijn gesteld worden met Huet, Multatuli of Potgieter. Maar het is onjuist dat hij vrijwel geheel vergeten is. Zijn charmante, boeiende, voortreffelijk gestileerde en dikwijls geestige stukken, leest men voor zijn plezier. Wij hopen dan ook dat dit boekje mede aanleiding zal zijn dat vele lezers in de toekomst een zwak zullen hebben voor de vader van de grote dichter Herman Gorter.

Verantwoording

De tekst voor dit deel van *Landjuweel* is ontleend aan:

Simon Gorter's letterkundige studiën. Met een voorwoord van J. G. de Hoop Scheffer. Dl. I, II. Amsterdam, P. N. van Kampen, 1871.

en aan:

Een jaar levens voor de dagbladpers. Keur van hoofdartikelen uit Het Nieuws van den Dag Maart 1870-Juni 1871 door S. Gorter en zijne medewerkers. [Verzameld door H. de Veer.] Deel I, II. Amsterdam, 1872.

Evenals in de andere delen van deze reeks is de spelling gemoderniseerd. Gegevens voor het voorwoord zijn ontleend aan:

C. Busken Huet. *Simon Gorter. 1833-1871. Ter gedachtenis. (Literarische fantasiën en kritieken)*. Dl. IV. blz. 21-30. Haarlem, H. D. Tjeenk Willink, z.j.)

en aan:

G. Stuiveling. *Simon Gorter, een verloren kans*. [Gevolgd door een keuze] *Uit de brieven van Simon Gorter. (Groot Nederland, Februari 1940, blz. 125-208)*. Dit essay is, met de brieven, ook in boekvorm verschenen (Amsterdam, Van Holkema & Warendorf, 1940). De beschouwing is bovendien herdrukt in Stuivelings bundel *Rekenschap*. (Amsterdam, Em. Querido, 1941).

Arcachon

Uit brieven

Arcachon, Dec. 1864

...Gij vraagt een reisverhaal? Maar om een reis te verhalen dient men haar wèl gedaan te hebben en wij reisden niet, wij vlogen. Het is een eigenaardig genot, in een sneltrein gezeten, uren lang voort te stuiven, landstreken en provinciën door; steden en dorpen, waar de huizen door de tocht van uw vliegende trein een halve slag schijnen rond te draaien, voorbij; over dalen heen, in wier groene diepten de ploegende mannen en grazende kudden tot een andere wereld schijnen te behoren; door heuvelen en rotsen, die 'doorboord een open heirbaan laten'. 't Is een genot, in het rammelend stoten van de trein de maatslag te horen van een wilde mars; en als in de donkere nacht nu en dan een grillig verlichte rookkolom uw raam voorbijdarrelt en gij in de verte de rosse gloed ontwaart van fabriek of ijzeroven, u te verbeelden dat een snuivend spookpaard op die muziek met u voortgaloppeert door de wolken. Aan dat genot paart zich het gemak, dat de trein u biedt. Gij hebt ruimte voor uw knieën, een plaats voor uw hoed; allerlei uitwassen in het bekleedsel van de wagen geven steun aan rug, zijde en ellebogen en, mits uw reisgenoot en buurman niet tot die mensen behoort wier omvang alle berekening in verlegenheid brengt, ruimte genoeg. Maar dit gemak en dat genot geven nog niet de bouwstoffen voor een reisverhaal. Aan uw reisgenoten in de trein, dit komt er bij, hebt gij, in de regel niet veel. De

gezelligheid gaat de wereld uit, mijn waarde! Stoomgefluit en raderknarsen hebben deze goede engel verschrikt. Ontvingt gij in vroeger dagen een vriend, dan had hij zolang ter wille van uw vriendschap in trekschuit of hortende diligence gezeten; hem stonden bij zijn vertrek zoveel uren van onbekende verveling en ontbering te wachten, dat zijn hart door het brengen van offers, het uwe door erkentelijkheid reeds bij voorbaat vertederd en voor het kweken van de gevoelens der edelste vriendschap bereid was. Zij voelde zich in een veilige haven. Recht gemakkelijk liet gij u samen neder. Gij wist niet beter of gij zoudt enige dagen voor gezelligheid en vriendschap leven met uw ganse hart. Over heengaan spreken, eer uw vriend met u een zak zout gegeten had – gij zoudt het een slag in het aangezicht uwer huisgoden geacht hebben.

Kom daar nu eens om! Een telegram meldt u, dat een uwer kennissen – wie heeft nog tijd om vrienden te winnen? – u bezoeken zal. Hij komt met boot of trein van 12.21, meldt zijn bericht. Het eerste nu dat deze koude boodschap doet is u beroven van een recht: het recht het genot van een vriend te verwachten. Vroeger kwamen zij op als rozige morgenwolken en het genoeg hen te zien naderen was bijna zo groot als dat van hun bezit; thans vallen zij uit de lucht als donderstenen. Het tweede is, dat zij uw vrouw in ontsteltenis, het huisbestuur in de war, keuken en kamer vol van haastige toebereidselen maken – waarvoor? voor niets; voor wie? voor een vlegel, een ondankbare. Nauwelijks is hij binnen de muren, of de wekeling klaagt, dat de trein 3 minuten te laat was of dat het woei. Nauwelijks is hij gezeten, of hij haalt zijn uurwerk uit en vraagt of de eerstvolgende boot niet te 3 uur dertien gaat en

geeft een onbeleefde twijfel te kennen omtrent de juistheid van de tijd op uw pendule. Uit oude gewoonte doet gij uw interessante vragen omtrent de overtocht, die zo geleidelijk een gesprek opzetten; maar wat ligt er in het ‘goed!’ dat gij tot antwoord krijgt, anders dan een wereld van verwondering over uw naïveteit, om nog te vragen naar de merkwaardigheden, bezwaren en gevaren door een klok bij haar dagelijkse loop ontmoet! Uw vrouw is op het horen van het ‘3 uur dertien,’ de schrik om het hart geslagen; zij had gerekend op drie uur voor het middagmaal, waarvoor de extra-orders juist begonnen uitgevoerd te worden; zij had reeds het bed voor de gast gespreid... daar komt dat onbeschaamde trein-uur 3 dertien, al haar gastvrijheid bespotten. Aan blijven kan uw gast niet denken! – Weet gij dan niet, dat de zonen van dit geslacht als machines werken? zóveel slagen per minuut; ieder uur stilstand kost zóveel aan arbeidsloon, zóveel aan onderhoud, zóveel en een half aan renteverlies... Neen, uw gast moet weg. Klaassen wacht hem met het diner; Roberts wil hij nog spreken over Dinges en met de trein van achten moet hij nog naar den Haag. De rampzalige! Meent hij het, als hij bij het heengaan, na een half uur lang met u over de tijd getwist en tot opstaan gedreven te hebben, u dankt voor de aangename uren? Meent gij het, als gij iets dergelijks mompelt? In het ene geval zijt gij botterikken, in het andere huichelaars.

Maar ik sla door. Aan uw reisgenoten op de trein, zei ik geloof ik, hebt gij in de regel niet veel. Wat heeft het stukgoed met het stukgoed te doen? Ligt het aan mij, of is er enige grond voor de bewering dat er een spoorweg-reizigerstype bestaat, dat door laatdunkendheid, geblaseerd stilzwijgen, koude onverschilligheid en win

derige onbeschaamdheid de gezelligste praatvaâr noodzaakt zijn voelhorens verschrikt in te trekken? Een feit is toch, dat er trekschuit-aardigheden hebben gebloeid, – al was het dan ook maar de bloei van een niet zeer edele plant, – maar wie hoorde ooit van spoorweggeestigheid? Wie waagt zich dan ook aan de hachelijke kans om, na eerst een welwillend luisteraar gevonden, daarna op kunstig-ongedwongen wijze het terrein voor zijn vertelling geëffend en de baan gebroken te hebben, zijn hoorder bij een of ander stationnetje te verliezen juist op het ogenblik, dat de klap van de vuurpijl komen moet?

En wat het landschap betreft, gij ziet er iets van uit de raampjes van uw wagen, het is waar, doch juist zo veel om u nieuwsgierig en belangstellend te maken en niet meer. De donkere lanen, in wier schaduwrijke diepte u één blik gegund werd; dat dal waarin gij zoudt willen mijmeren; gindse heuvelenrij die tot klimmen uitlokt, tot klimmen en rusten; het kerkje, de bouwval, de schuimende beek, – alles lacht u toe, maar evenals een schooljongen de rijkgeladen appelboom in meesters tuin. Een reisverhaal dus – maar gij weet ook te goed, dat wie met en om een zwakke borst naar het Zuiden vloog, tijd noch permissie om te reizen had, hoe groot de lust mocht zijn. Toch wil ik u niet teleurstellen. Ik kan niet helpen, dat ik mijn ogen openhield op de snelle tocht en keek. Wat ik opving, geef ik u. Wie schrijft nog boeken? Wij leven in de eeuw van het al spelend bloempjes en steentjes garen langs de weg. ‘Wij snappen een en ander op’ kon wel de leuze van onze tijd heten. Laat mij het ook eens doen. Echter niet, eer ik door een geruste slaap krachten gegaard heb voor een nieuw epistel. De diepe filosofie in deze heeft mij buiten adem gebracht.

Arcachon, Dec. 1864

Rotterdam, Antwerpen, Brussel, Parijs – ziedaar reeds enige speldeprikken op de kaart. Zal ik u Rotterdam beschrijven, of onze tocht in de ruime spoorboot, door het ijs naar de Moerdijk of de rit van daar naar Antwerpen? Maar uw vaderland kent gij en het is een even nutteloos als ondankbaar werk het bekende te vertellen. Laat mij u echter dit nog mogen zeggen: kijk er het groene gras, dat zich in de brede vlakke voor uw woningen uren ver uitbreidt en de blanke gladde koeien; kijk er de flinke schuren onzer landbouwers, de rode daken onzer dorpen, de netbeschilderde, met wit, groen of rood afgezette deuren en vensterluiken met de heldere gordijnen van de woningen onzer werklieden; kijk er vooral de fijnbesneden frisse gezichtjes onzer boerinnen nog eens op aan, en denk er bij, dat gij ze over de grenzen van uw vaderland niet zo zult wedervinden! In zwartlakense mantels, die tot de hielen neerhingen, met een dito kap in de nek, zaten of waggelden op de markt te Antwerpen enige landelijke Ceressen uit de omtrek en verkochten boter, kaas, eieren, gevogelte en huisbakken brood. Wij bleven vol verbazing staan. Hoe kan een vrouw zo grofgebeend, zo log wezen? Goedhartig schenen zij te zijn; als het een glimlach na veel tijd en moeite eindelijk gelukt was de vleesklompen aan wangen en kin te bezielen en de bruine rimpels te ontplooien, als in vervolg van tijd de vrolijke stemming tot aan borst en schouders doorgedrongen deze deed horten en schudden – dan was het onmogelijk niet mede uit te schateren! Het zweemde naar een landschap, waarop de zon schijnt. Maar toch kwam de vraag bij u op: of ooit een verrukte minnaar in de dreunende stap dezer ge

spijkerde zolen de zwevende tred der liefde had kunnen herkennen? gij zoudt willen weten of hij haar ooit lieve naampjes had kunnen geven? gij dacht met schrik aan de gevaren van zulk een omhelzing! –

Antwerpen heeft veel Hollands. De trapgeveltjes, de houten luifels, de ruitjes in het lood die gij hier en daar nog aantreft, spreken tot uw hart. Als er iets nationaals in uw bloed tintelt, dan voelt gij u niet vreemd aan de geest, die gindse bruine houten gevels timmerde en uitbeitelde. De Meyreplaats, half plein, half straat, doet u goed, evenals de brede kade aan de Schelde. Brussels stadhuis roept u de dagen voor de geest, toen de energie van een Nederlands geslacht in schone vormen zich wist te openbaren en geen schuts zocht bij eentonige kolossaalheid. Maar voor het overige, zodra gij de grenzen van uw land overgegaan zijt, komt gij in een wereld van grijze steen en pleisterkalk. Eer en bewondering voor de prachtige bouwwerken van het buitenland, maar vergeet het niet! een gezicht als langs Heren- en Keizersgracht de bakstenen huizen opleveren, voor een deel, ik erken het, smakeloos opgetrokken en getopt, maar voor een ander zeer aanzienlijk deel door smaakvolle gevels gekroond; die huizen elk aan zijn eigen bezitter behorende en zijn karakter uitdrukkende, van elkander verschillende door bouwtrant en ordening en prijkende met brede vensters en spiegelglas, waarachter in een lijst van fraaie, blinkende gordijnen een mand met keurige bloemen haar kleurenrijkdom ten toon spreidt, zulk een gezicht vindt gij nergens weder. In plaats daarvan rust uw oog op woningen, langs wier eentonige grijze muren een onophoudelijke mensenstroom schuurt, op deuren, kozijnen en zonneblinden vaal of verveloos, op gevangenisachtige traliën vóór aan

de straat, op gordijnen wier twijfelachtig wit met het stoffige grijs der muren ineensmelt, op binnenplaatsen waar het vuil is, trappen waar het tocht, op slordige, eenvormige, eindeloze mensenpakhuizen...

Brussel is een fraaie stad. Zo ik mijn krachtigste uitroepingen niet wijselijk bespaarde voor Parijs, zoudt gij mij reeds in hooggestemde lofkreten horen losbarsten. Welk een licht en luchtigheid stromen door de wijde straten, de ruime pleinen! Hoe bruist er het leven der moderne maatschappij in de galerij St. Hubert en langs de brede parken! Welk een voordeel voor de schoonheid van een stad zo zij, gelijk Brussel, op een hellend terrein gebouwd is! Hoe moet het tot bouwen uitlokken, dat de natuur reeds bij voorbaat het effect waarborgt van 't geen waarlijk schoon is. Daar staat gij voor de Ste. Gudule, de grote kerk. Hoog, hoog in de fijne lucht heffen zich haar beide torens op, met spitsbogen, nissen en beelden overladen en als kant opengewerkt; – maar tot de voet van deze torens geven eerst een vijftigtal trappen van het hellend plein toegang. Stel u eens voor, dat het paleis op de Dam van de natuur zulk een piedestal ontvangen had!... Brussel was zo fraai, dat ik mij boos gemaakt heb. Was mijn bloed reeds misschien 'aan het zingen geraakt' gelijk bij de Schoolmeester dat van Barend de Schutter, toen ik te Antwerpen de sierlijke, wel wat fatterige Rubens zag staan tegenover de trotse cathedraal, die met zijn 'Kruisiging' en 'Kruisafneming' prijkt, en aan de dikke kuit en gebogen schouders van de boer op de Botermarkt dacht – in Brussel raakte het aan 't koken. Als België aan zijn in '30 gevallen zonen een soort van grafkelder uit marmer weet te beitelen, waar treurende betrekkingen, vrienden en vereerders hun immortellenkransen neerleggen en telkens

vernieuwen, waarom Nederland niet voor de zijnen? Na een klim van vele minuten komt gij in Brussel op een plein. Het is de Place du Congrès. Daar, waar de ganse stad aan uw voeten ligt in de fijne blauwe winternevel, heft door twee sierlijke leeuwen bewaakt een gedenkzuil haar slanke, bronzen schacht hoog in de lucht en draagt een bronzen Leopold, die zijn land rustig overziet. Ter herinnering van de welgelukte opstand, maar alleen door vreemde hulp welgelukt, richt België een kunstwerk op – wij hebben als gedenkteken van grotere moed en taaier volharding... wat?... iets op de Dam. Iets uit zerksteen, aan de volksgeest van die dagen gewijd. Iets, dat gedrukt wordt door de buurschap van het groots paleis, dat door dienders bewaakt moet worden, zeker omdat het anders weg zou lopen, verlegen met de figuur die het maakt. Wie is de gele dame op de top? Welke geest, welke genius? Maar: de volksgeest, die enige levenskracht heeft en levenstekenen geeft, verpersoonlijkt zich. Stelt dan Prins Frederik of de Kroonprins zijn broeder op een slanke zuil, die wat naar boven en wat ver boven de Jan-Saliese alledaagsheid streeft. Of anders, plaatst er Barend de Schutter boven op, dan hebt gij een lichaam voor uw ‘volksgeest’. Ach, volksgeest, wat zijt gij nog flauw en traag op het gebied van kunst! Denkt eens op de Place du Congrès te Brussel aan die hond op het monument van uw Dam, die een palmtak tot staart heeft, een palmtak, zo als de engelen des vredes door de wolken heten te dragen; denkt eens aan die leeuwenkoppen, die als het feest is, water mogen spuwen (onder opzicht van een diender en tot vermaak van de Israëlietische schoenenpoetsers) in de brede bak vóór hen en die even benepen droevig voor zich uitkijken, als hun broer op de nieuwe bankbiljetten het

weemoedig-vrolijk doet; denkt eens aan die hopeloos lelijke engeltjes op de muntbiljetten vechtende om een krans; aan het beeld van Z.M. op Z. Majesteits postzegels bezig met in nevelen te vloeien – en gij bijt op uw nagels van ergernis.

Er kwam een nieuwe reden tot ongeduld bij. België heeft zijn monumenten voor elke grote gebeurtenis uit zijn arme historie. Een Godfried van Bouillon, eens markgraaf van Antwerpen en hertog van Lotharingen, zit fier op zijn steigerend ros op een van Brussels pleinen; een verdienstelijk prefect uit de Franse tijd heeft er zijn beeld; – waar zijn op onze pleinen en in onze straten de blijken, dat wij een zo groots en rijk verleden achter ons hebben? Hoevele grote mannen – gij hebt hun namen maar voor 't grijpen – wachten er op? Op de dag van ons verblijf in Brussel, in de bittere kou, had de burgemeester een tweelings-standbeeld van Egmond en Hoorne onthuld. Recht broederlijk, spiksplinternieuw uit de gieterij, zonder dat nog de glimmende bronzen kleren door regen of wind waren dof geworden, stonden zij op het plein waar hun bloed heeft gevloeid. Gij vraagt, wat wij ons zelf afvroegen: waartoe werd voor deze mannen door dit volk een ereteken opgericht? Egmond en Hoorne vielen eigenlijk niet voor de zaak der vrijheid, want deze hadden zij reeds verlaten; zij vielen, omdat hun bekering de wrok uit het trouweloze hart van Philips niet had kunnen wegvagen, als offers van zijn haatdragendheid. Het heilige zaad der vrijheid kwam in geen geval bij de Zuidelijke Nederlanders tot rijpheid, maar in de noordelijke provinciën schoot het onder bloed en tranen op. In zoverre staat voor Brussels stadhuis de bronzen groep als een treffend zinnebeeld van houding en lot der Zuidelijke Neder

landen. Evenals die edelen keerden zij onder het gezag van de Spaanse koning terug, en niet minder zwaar dan op hen, drukte de ijzeren hand van de achterdochtige dweper in het Escuriaal op de rampzalige, ontvolkte gewesten. – Maar laat er half zo veel kunstliefde in ons volk komen – en onze jongens leren de vaderlandse historie op onze pleinen en straten...

Arcachon, Dec. 1864

Op Zondag vóór kerktijd kwamen wij te Parijs aan. Door een lachend landschap, heuvelen en dalen, dorpjes in geboomte verscholen, stadjes tegen heuvelen aangeworpen, rijen van hoogopgaande populieren die de velden afperken, akkers en steengroeven door een vrolijk winterzonlicht overgoten, naderden wij de grote stad in haar ring van forten gevat en door dicht bebouwde voorsteden lang vooruit aangekondigd. En hoe zal ik het nu aanleggen om u de indruk, die mijn geest van Parijs bewaart, over te doen? Mij is een zo lange en zo bonte rij van grote en grootse, pikante en smaakvolle, belachelijke en verrassende dingen voorbij gevlogen, dat ik nog niet genoeg tijd en rust heb gevonden om hun afdrukken en indrukken behoorlijk in de magazijnen van 't geheugen weg te leggen. Intussen, om alvast iets te zeggen: Parijs is bedwelmend. Wanneer gij veilig en wel in de trein, die u door bossen en velden verder draagt, gezeten zijt, dan hebt gij een gevoel, dat gij als knaap kendet, wanneer gij in een mallemolen hadt rondgedraaid; sneller, sneller, altoos sneller, bij de gillende tonen van het orgel en de slagen waarmee een opgeschikte kermisdeern op trom en bekkens

beukte... In bonte, gele en groene mengeling zijn u bomen, mensen, paarden, pleinen, beelden, huizen en soldaten voorbijgedwarreld. Het grote en grootse overvleugelde ons reeds terstond bij onze aankomst. Wij stappen uit de wagen en ziedaar! boven ons hoofd, hoog, hoog boven ons hoofd, welft zich een boog van glas en ijzer, door slanke kolommen aan de zijden geschraagd en aan het ene einde gesloten door het prachtige front van het station du Nord. Wij staan verbluft. Onze trein die nog staat te dampen is niet meer dan een vissersschuitje in een oorlogshaven, een kindewagentje onder een kerkportaal. Er is ruimte genoeg voor nog een dozijn zulke kleinigheden als onze trein; wellicht zouden zij krijgertje kunnen spelen op al de rails die zich hier kruisen, zo zij maar durfden en zo ze geen stipte, ordelijke, zoete, politie-reglementair-opgevoede Franse treinen waren! –

't Is merkwaardig, hoe dit volk van zes en dertig miljoen levendige Fransen met zwarte ogen en vurig bloed zich laat leiden door de politie. Niet, dat overal zo'n mooie man met blanke sabel, borstelachtige snor, gefronste wenkbrauwen en een graat in de keel staat te commanderen; zij zijn wel allen mooi, met blauwe rokken, bandelieren, steken, zwaarden, snorren en wat niet al uitgedost, maar ze zijn allesbehalve pedant en commanderend, integendeel de vriendelijkheid en beleefdheid zelve en schijnen alleen rond te wandelen om door hun mooiigheid wat kleur en afwisseling aan het toneel bij te zetten. Het volk zelf is door en door van politiegeest doortrokken. Nergens ziet gij een standje, nergens geschreeuw of verwarring. Gij komt aan een stationsgebouw, en indien gij al niet opgejaagd en gedrongen wordt, hebt gij toch zelf zo veel haast, dat gij het

anderen wilt doen – maar de geesten van vriendelijkheid en orde zijn u te machtig: noch het een, noch het ander gebeurt. Gij verlaat de trein en zijt al half van plan als Hollander en omdat gij haast hebt tegen de eerste de beste man met gegalonneerde pet die gij ziet, te gaan schreeuwen om uw goed, maar iedereen is hier zo stil en schijnt zo tevreden, dat gij u tot makheid voegt. Gij wordt gelaten in een kolossale ruimte, waarin gij permissie krijgt rond te wandelen, totdat – en dit duurt soms een klein kwartier – al de koffers, dozen en pakken op een reusachtige toonbank zijn uitgestald. Dan eerst wordt gij met uw bewijs van eigendom toegelaten. Gij wacht met heren en dames, juffrouwen, matrozen, arbeiders en soldaten, maar terwijl uw reisgenoot de Engelsman en gij zelf reeds herhaaldelijk trappend zijt op en neer gelopen en tussen uw tanden allerlei woorden van ongeduld hebt gesist, is de glimlach van tevreden berusting niet geweken van het gelaat uwer beminnelijke gastheren, de Fransen. Gij verlangt een rijtuigje om u naar uw hôtél te brengen; terstond zijn er enige mannen gereed, niet om u eerst aan uw kleren te plukken, daarna omver te lopen en eindelijk bij weigering af te snauwen of bij aanneming af te zetten, maar om u een kaartje aan te bieden, met het nummer van hun rijtuig en de politiebepalingen die hun rechten, plichten en het naar de afstand berekende vrachtlon regelen. Hun rijtuigen zijn net geleverd, goed onderhouden en vrij van de stank van tabaksrook; hun paarden allen goed in staat. Waar zijn in Parijs die knollen, aan wier uitstekende knoken, stramme leden en afgebeulde houding onze smaak en ons medelijden zich stoten bij zo menig station en op zo menig plein in ons vaderland? Wij hebben de gissing gewaagd, dat de Pa

rijzenaars ze opeten in de vorm van, wie weet welke geestige *fricassé à la –*, maar eten zij dan ook alle gemene kerels op? Want waarlijk, ik mag niet geloven dat de Fransen zonder uitzondering vol zitten van blanke zielenadel, wij weten ook wel beter; maar er liggen hier over het ganse leven zulk een waas en glans van opgeruimde gemakkelijheid en tevreden inschikkelijkheid, dat gij geneigd zoudt zijn het te denken. Gezien heb ik ze niet, die havelozen met onbeschaamde trekken en manieren, die op zo menige steiger in ons land u omzwerven en aanvallen als een troep hongerige wolven. Zeker is het, dat iedereen beleefd is en dat de Franse beleefdheid een andere kleur draagt dan wij ons vaak voorstellen. De lui omdartelen u hier niet met springende buigingen; ze bedwelmen u niet met hun vleierijen en doen uw hoofd niet duizelen van 't geen wij gemeenlijk voor Franse wind houden. Hun voorkomendheid en hulpvaardigheid zijn alles behalve karakterloos. Ik had het ongeluk tot tweemaal toe uit zonderlinge gedachteloosheid en onoplettendheid mijn parapluie te verliezen, en tot tweemaal toe raapte dezelfde *ouvrier* haar op. Maar het was alsof ik de goede man een grote dienst bewezen had, in plaats van hij mij; naar de blijde verrukking te oordelen, waarmee de brave de tweede keer mijn eigendom mij overhandigde, moet hij die nacht in zalige dromen legioenen van achteloze reizigers gezien hebben, die hij allen mocht helpen. Vraag een der weinige mannen die gij ziet roken om vuur voor uw sigaar, en in plaats van u zonder een woord te spreken het vurig kooltje toe te duwen, geeft hij in overweging of een lucifer niet beter aan het oogmerk zal voldoen? Met beleefde drang stelt hij u voor naar ginds luw en beschut plekje te wijken, haalt lucifer

of vuurslag voor de dag en zodra hij u roken ziet, schijnt weer zijn zielevrede voor een dag verzekerd te zijn. –

Op het Bastilleplein, rondom de bronzen, door een verguld beeld gekroonde zuil voor de gevallen in de Juli-revolutie opgericht, beweegt zich een bonte menigte. Daar biedt een tanige oude vrouw haar waarzeggende planeten aan, daar vertoont een goochelaar zijn toeren met enige blikken bekers, daar lokt een kijkkast de nieuwsgierigen door de getrouwe voorstelling van een veldslag, een brand of een schipbreuk, daar dwaalt in de genoegelijkste stemming en de volmaaktste orde, zonder geschreeuw, gedrang, brutaalheid of twist, een menigte mannen en vrouwen uit de arbeidende klassen rond. Vele jonge soldaten in allerlei uniform – en deze zijn hier even talrijk en verscheiden als de lentebloemen – zien met gapende belangstelling al deze wonderen aan, waarvan zij achter de ploeg niet droomden. Een grote schare is verzameld rondom een fors gebouwde Israëliet. Op een hoge stellage gezeten, met honderden bonte veren, glinsterende koralenstrengen, lovertjes, blinkende borst- en armplaten, een schitterende gordel, de nodige ponjaarden en een vuurrode mantel uitgedost, vertoont hij zich aan uw bewonderende blikken als het gevreesde Indianenopperhoofd, genaamd de Witte Valk, of Edelhart, of de Grauwe Beer. Deze krijgsheld houdt zich onder het ademloos zwijgen der menigte sinds de laatste tien minuten bezig met – door middel van zijn alom gevreesd slagzwaard de hoekjes af te snijden van een velletje postpapier. Gij begrijpt wel dat hoe vreedzamer de bezigheid is, waartoe de geduchte zich voor het ogenblik neerbuigt, zijn toorn, als die eens losbarst, des te ontzettender zal zijn. Wij wachten dus als ieder ander met zwijgende aandacht. Nog is

de vreselijke in zijn onschuldig werk verdiept – maar daar stuift hij eensklaps op. Hij opent de mond en spreekt... helaas! wij zijn te ver af om de welsprekende taal des helds te verstaan. Wij willen naderen, maar de menigte is te dicht. Welnu, dan zullen wij als Hollanders de toegang kopen. Mijn vriend haalt zijn koker uit en biedt de eerste de beste kieleman een sigaar voor zijn plaats. – Non monsieur! zegt de Fransman met een goedig, maar onbeschrijfelijk fijn lachje.

Wat is toch, vraag ik mij zelf, al bijtende op de pen, wat is toch dat eigenaardige in Parijs, dat meer doet dan u treffen, in verbazing, opgetogenheid en bewondering zetten, dat u als een bedwelmende geur naar het hoofd stijgt? Is het misschien 't grote en grootse der paleizen, de indrukwekkende schoonheid van sommige kerken, het ruime aantal monumenten op de uitgestrekte pleinen; zijn het die brede boulevards, is het een rue Rivoli met haar bomenrijen, haar dichte stroom van rijtuigen in het midden, haar mensenmassa's op de ruime trottoirs, haar grootse magazijnen, prachtige koffiehuisen en restaurants? Maar ik stel mij voor, dat gij ook in een andere wereldstad voor een verzameling van paleizen als Louvre en Tuileriën zult staan en verstomd staan: dat gij elders op even grootse pleinen, even indrukwekkende kunstwerken in bewondering verzonken, staren zult; Parijs is toch de enige stad niet, wier ruime onafzienbare straten, met rijtuigen, omnibussen, karren en mensen gevuld, schitteren van het licht, glas en goud harer magazijnen en winkels. De Notre-Dame is groot en verheven, hoewel ik te veel lofredenen op de schoonheid van haar bouw gelezen had om zo verrukt te kunnen zijn, als wellicht billijk ware geweest; het Pantheon, dat door bouwtrant, naam noch opschrift – (het is door

la patrie reconnaissante aan haar grote zonen, Napoleon I en zijn stoet, gewijd, welke wonderlijke heiligen in het frontispies zeer fraai gebeiteld staan) – tot het christendom en de kerk behoort voor wier dienst het is ingericht, boezemt ontzag in door de stoute welving zijner ruime bogen, waarin een echt heidens licht met een echt menselijke kracht zich verenigt – maar noch Notre-Dame, noch Pantheon zijn onovertroffen. Er zijn nog wel stoutere bruggen gespannen over bredere rivieren dan te Parijs het geval is. Wij brachten de Zondagmiddag door met in ons huurrijtuig de stroom van rijtuigen, ruiters en voetgangers te volgen die door de luchtige Champs-Élysées en de sierlijke Avenue Eugénie ons naar het Bois de Boulogne voerde. Wij hadden het niet beter kunnen treffen. De uitgelezen winterdag – 't had 's nachts een weinig gevoren en de zon scheen met vrolijke pracht van de wolkeloze hemel – had al wat op wielen rollen en op benen lopen kan naar het Bos gelokt. Daar klopte voor enige uren het hart der grote stad. U een denkbeeld te geven van de beweging en de levendigheid van het onvergetelijke toneel is ondoenlijk. Op een paar honderd rijtuigen meer of minder kwam het niet aan. Van het eenvoudigste, met één paard bespannen huurrijtuig af, gelijk er een onze kleinheden bevatte, tot aan de prachtige door schitterend gemonteerde gardes omstuwde équipage van de Prince Impérial – die er in 't voorbijgaan gezegd, als een ferme jongen uitzag – waren er alle klassen der rijtuigen- en equipagenwereld verenigd. Daar sprongen op vurige rossen en sukkelden op huurpaarden, wie dandy's waren of daarvoor wilden doorgaan. Daar wandelde de fijne pelsjas naast de blouse. Daar werd van de kostelijke gelegenheid, die de uitgezochte winter-Zondag-middag

bood, een gretig gebruik gemaakt, tot het ten toon spreiden en luchten van al wat de weelde voor kostbaars en rijks op het stuk van kleding en sieraad had uitgedacht. Ik verzeker u dat wij gelegenheid hadden het op te merken. Half met opzet, half gedwongen geraakte onze karos in de *file*. In een laan van het Bos was de menigte rijtuigen zo groot, dat zij aan elkander gesloten en op vier rijen geschaard, de gehele beschikbare ruimte vulden. Twee van deze rijen bewogen zich, stapvoets natuurlijk, in de ene, twee in de tegenovergestelde richting. Een kwartier lang van alle kanten bezet, voordat het onze koetsier gelukte een zijpad af te slaan, zagen wij een ganse maatschappij voor onze ogen voorbijschuiven en veel prachtigs en verblindends trof ons. Bij de cascade, een kunstig rots- en waterwerk te midden van een sierlijke aanleg, scheen wel al wat Parijs meest elegant en sierlijk bezit verenigd te zijn: waarlijk een toneel zo boeiend denk ik niet dikwijls meer te zullen aanschouwen. –

Maar, om de draad van ons praatje weer op te vatten, zouden zulke taferelen ook niet elders u kunnen voorkomen? Misschien niet, misschien ook wel. Het bos van het Bois de Boulogne is nog maar een bos in de knop. Het is nog maar een belofte. Als het eens een bos is, zal het prachtig wezen, – nu is het lief. Ik heb geen enkele boompartij gezien, waarbij u, gelijk in de Haarlemmerhout, een huivering van ontzag door de leden kan varen, terwijl uw oog langs stammen als zuilen en takken als reuzenarmen opklimt om zich in de groene schemering van de top te verliezen. Wij maakten meermalen de opmerking, dat onze hoofdstad in pracht en smaak (natuurlijk niet in aantal) harer equipages waarlijk niet voor die van het Keizerrijk behoeft onder te doen. Was

het dan de rijkdom en weelde der toiletten, waarin de *beau-monde* van Parijs op die winter-Zondagmiddag boven alle andere *beau-mondes* uitmuntte? *Que voulez-vous?* Wij lopen nu eenmaal wat onze kleding betreft, aan de leiband van wellicht de winderigste fat met het leegste hoofd uit deze stad en onze dames haasten zich om de kostbaarste en grilligste bevelen van misschien de meest schaamteloze en brutale *lorrette* gehoorzaam uit te voeren. Tussen haar uiterlijk en dat harer volgsters is geen groot verschil – wat winter-toiletten betreft, indien een lofspraak uit mijn pen zonder naam of gezag enige waarde kon hebben, zou ik zeggen, dat onze Hollandse dames een zeer fijne smaak in haar keuze van stof en kleur plegen aan de dag te leggen. – Doch, al was ook elders evenveel indrukwekkends en groots, sierlijks en prachtigs, verbazing- en bewonderingwekkends verenigd te aanschouwen, er zou toch *iets* overblijven, dunkt mij, dat Parijs alleen bezit...

Wat is dat *iets*? Weer bijt ik op mijn pen, even als zo even. Ik weet het niet, maar geloof, dat *le cachet Parisien*, het onbeschrijfelijke, ontastbare en ook in het overige Frankrijk naar ik merk onnavolgbare, het best aangeduid zou worden door een woord, dat de betekenissen van genot, fatsoen en smaak in zich verenigde. Het is de kunst om het aardse leven zo schoon mogelijk te versieren en zo aangenaam mogelijk door te brengen. Het moderne Babylon, door u verfoeid en onder uw anathema verpletterd, o zedeleraren! moge die naam verdienen; de literatuur van het tweede Keizerrijk moge afzichtelijke diepten in het leven dezer stad openleggen, deze afgronden – om een oud beeld nog eens uit zijn nis te halen – zijn met schone bloemen bedekt. Het *savoir vivre* van dit volk zou geen wetenschap zijn, indien het

niets meer was dan losbandigheid en ruw zingenot. Gij loopt geen gevaar uw gevoelige schenen te stoten tegen kantige hoeken; al wat ruw was is gladgeschaafd en alle hoeken zijn afgerond. Uw fijne reukzenuwen, uw teder gevoel zal niet gekwetst worden – hier is zorgvuldig uit de weg geruimd of bedekt wat het zou kunnen. Zelfs de lompen die gij ziet, schijnen in de ordening van het geheel op haar plaats. De ‘gamin’ met smalle, bleke maar fijne trekken, die in gindse eenzame deurpost zijn eindje sigaar staat te roken, ziet er schilderachtig in zijn haveloosheid uit. Alle geluiden schijnen in deze atmosfeer harmonisch saam te smelten. Welvaart, rijkdom en gemak omringen u. Of het ook meer dan schijn is weet ik niet, maar het schijnt dat de armoede niemand wrevelig en de rijkdom niemand stijf maakt. Welk een voorkomendheid, algemene welwillendheid en ongedwongen vrolijkheid, welk een fijnheid en tinteling van levendige geest. En welk een smaak! Neen, de Parijse elegantie ligt niet in snede of stoffage, maar in de gratie, waarmede alles gedragen en gehanteerd wordt. De mode heerst niet over het dametje dat voor ons uittrippelt, maar deze heerst over de mode. Overal is de smaak doorgedrongen. Op de hoek van gindse straat staan schoenenpoetsers: maar let eens op de elegante werktuigen voor hun bedrijf. In een magazijn van manufacturen, voor de brede ruiten allerlei stoffen van velerhande kleur en glans bevallig te draperen, schijnt nog zo moeilijk niet. In een winkel van galanterieën een kleine tentoonstelling van kunst te ordenen is zeker geen heksenwerk. Die juwelier heeft geen moeite gehad om iets schoons achter zijn welverzekerde ramen uit te stallen. Gindse wisselaar die in achteloze wanorde het goud en de banknoten uit alle delen der aarde achter

zijn spiegelglas strooide had geen ondankbare taak, toen hij u de indruk wilde geven, dat men bij hem met de schatten der wereld speelt. Maar volg mij eens naar de uitgestrekte *Halles*, onlangs uit glas en ijzer opgetrokken, let eens op die heuvelen van groente, die terrassen van fruit, en bewonder de stoutheid waarmede deze kunstenaars en kunstenaressen der markt hun soms vorm- en kleurloze waren ordenen, naar tint en schakering schikken, licht en bruin verdelen, deze partij in de schaduw laten, opdat op gene het volle licht en de aandacht vallen zullen. Ik moet erkennen geen winkel van stokvis gezien te hebben, maar houd mij in gemoed overtuigd, dat de Parijse winkelier, die uitsluitend in dit Noordse product handelt, het zo zal weten aan te leggen, dat zijn magazijn een blik waard is en zijn droge waar doet watertanden. Zo veel is zeker, dat het brood door de bakker in deze stad uitgesteld er dubbel smakelijk uitziet... De slagerswinkel is een kunstkabinet. Daar hangen allerlei stukken en stukjes van de dode beesten aan blinkende kettingen of liggen schilderachtig in 't vershiet verspreid; daar schijnen de varkenskoppen met een wijsgerige glimlach de dood te zegenen, die hen zo gladgeschoren en zo blank tot een sieraad voor de straat gemaakt heeft; daar kijken de schapenbouten, het rode vlees en 't witte vet bevallig afgezet, zo snoeperig uit hun hulsels van uitgeknipt en smetteloos papier, als kraamkindjes op een doopmaal. Plaats u met mij voor de ramen van gindse restaurateur: – is het niet of die vruchten zich hebben laten plukken, die snoek en karper vangen, die hazen schieten, die lijsters strikken, alleen maar om het plezier te hebben van zich in gezelschap van natuur- en disgenoten hier te laten kijken en bewonderen?...

Arcachon, Jan. 1865

Dat blinkende, lachende leven van Parijs heeft echter zijn schaduwen en diepten en tranen... In het *maison de famille*, waar ik gelogeed ben, heb ik kennis gemaakt met – doch laat mij ter wille van geleidelijkheid en goede orde u eerst een en ander vertellen van 'tgeen zich onder het voorbijvliegen op de reis hierheen op het netvlies van mijn geheugen aftekende.

Over Orleans, Tours, Poitiers, Angoulême en Bordeaux vervolgde ik mijn weg. Welk een overgang van het schitterende grote Parijs op het doodse Orleans, dat, met zijn vuile straten, zijn twee of drie mislukte standbeelden van Jeanne d'Arc en ondanks zijn fraaie hoofdkerk, het niet verder schijnt te kunnen brengen, dan dat het zich op de oever der Loire ligt te vervelen. Of speelt mij hier mijn eigen verbeelding parten? Breng ik de verveling, die na het zien van de hoofdstad deze verzameling van ledige pleinen en kleinsteedse straten in mij wekt, op haar zelve over? Hier kan ik de schrik en de spottende minachting voelen die de Parijzenaar legt in zijn: *la province! Ça sent la province!* – Hoe gelukkig dat ook in dorre streken beken vloeien, rozen bloeien, dat ook in de vlakke velden der verveling nu en dan het fluitje van de locomotief weerklinkt. Fluit, fluit, trouw stoompaard! en ren met onze volgzame trein naar lachender streken. Want een lachend landschap is het, waarover gij het oog laat weiden, wanneer gij voortspoedt langs de rechteroever dier Loire, wier kalme loop gij het thans niet zoudt aanzien, dat zij soms zulke vernielende uitstapjes buiten haar bedding maken kan. Glooiende heuvelrijen met groene wijngaarden beplant lopen aan weerskanten van u voort. Hier en daar kijkt

een wit kasteel tussen het geboomte uit; een toren waagt zich op de rand ener rots; een dorpje is tegen een steenachtige helling aangeworpen. De natuur is in dit gedeelte van *la belle France* nimmer indrukwekkend, majestueus, wild of groots, zelden trots, maar doorgaans lachend en liefelijk schoon. Hier en daar steekt de rotsachtige ondergrond zijn gladde zijden of zijn bruine rug door de bodem heen; ginds houdt men de blank-gele bouwsteen uit de groeve – maar bijna overal heeft een milde natuur alle hoeken afgerond en verborgen onder struikgewas, gras of aarde, en elke voet grond is zorgvuldig bebouwd. Plotseling, bij het stilhouden van de trein, ziet gij in een plooi van de grauwe rots twee reuzen: een enorm kasteel, dat op één kolossale vierkante toren lijkt, en een oude kerk. Twee reuzen! Hoe kalm staan zij daar in hun grijze majesteit. Zij schijnen een deel van het rotsgevaarte te wezen, dat hen omringt, en even onbewogen, met een stille glimlach in de verweerde rimpels van hun gelaat, neder te zien op het woelen en jagen van die dwergen van mensen, waarvan het ene geslacht vóór en het andere na zich aan hun voet verdringt. Dat kasteel – eens de residentie van koningen en het toneel van menige gruweldaad, die oude kerk en die nieuwe blinkende woningen zijn Blois. Maar weer fluit de locomotief, die tot mijmeren tijd en lust heeft noch laat, en weer gaat het door lachende heuvelen en dalen verder.

Doch wie te Tours kwam, zou wensen, dat het maar niet, maar nimmer weer ‘verder’ ging. Hier zou de pelgrim zijn staf willen neerleggen. In dit liefelijke oord zou hij de vrede wensen in te ademen, waarvan de ruisende stroom en het groene dal vertellen. Onder deze wijngaarden zou hij begeren te sterven. Na een wand

ling bergopwaarts, door een luchtige, brede straat, langs huizen waaruit een ongemene zindelijkheid uw Hollands oog weldadig tegenblinkt, komt gij op een breed plein, hier met bloemperken, ginds met schaduwrijke bomen beplant, en houdt voor een gedenkteken stil. Gij had minder liefelijk oord voor uw standbeelden-mijmeringen kunnen uitkiezen, René Descartes! Het leven is zeer zoet, o wijsgeer. Het is zo zoet, dat wij, gewone stervelingen, ons in gemoede overtuigd houden: gij moet wel van den beginne af geweten hebben, dat gij al de liefelijke realiteiten, door u ter voordeur uitgeworpen, door een achterpoortje weer zoudt kunnen binnenhalen, eer gij het waagde aan alles te twifelen en niets over te houden dan uw *ik*. Het leven is zo zoet, dat wij, met het warme bloed in onze aderen nog bruisende, met een liedje op de lippen, met een ongeloofelijke trek om onder scherts en lach op de schone aarde te huppelen, die ons nog draagt, en met goede eetlust elke middag, weinig sympathie kunnen gevoelen voor uw roemrijk standbeelden-bestaan. Het lacht ons niet toe – al maakt het een behoorlijke indruk op onze gevoelige zielen – dag en nacht, jaar uit, jaar in, gelijk gij, terwijl de regen een groene streep vuil naast uw neus trekt, de stenen vuist met mannelijke kloekheid tegen de stenen borst te drukken en op de stenen lippen een onveranderlijk woord te dragen, al is het ook zo groots en beroemd als uw: *Cogito, ergo sum*: (Ik denk, zo ben ik dan). Maar zo ergens uw lot ons benijdbaar schijnen kon, het zou hier zijn. Gij staat in de zuivere zachte lucht, te midden van heesters en planten die de wintermaand nog niet geheel heeft kunnen beroven van tooi en bloei, of die reeds tot nieuwe bladerenrijkdom en nieuwe kleurenpracht zich toerusten. Aan uw voet wemelt het

van wandelaars. Gij ziet de grijsaard rusten en mijmeren; gij luistert de verliefde beuzelpraat af van de minnende paren, die hier bij voorkeur moeten dwalen; om u heen speelt een altoos jong en blij geslacht van bloeiende kinderen. Van uw verheven standplaats ziet gij over het muurtje heen, dat plein en wandelplaats en kade omzoomt, neer in de Loire, die diep, zeer diep beneden u de blanke wateren in haar bedding voortjaagt. De jongens leunen over de borstwering, gelijk gij het hun vaders en grootvaders in hun jeugd hebt zien doen, en werpen, even als zij, de steentjes en schelpjes in de stroom. Wasvrouwen in haar schuiten spoelen met rode armen het blanke linnen uit. Als uw stenen oog lang genoeg op de frisse, rusteloze wateren gestaard heeft, dan moet het nimmer moede worden de andere oever op te klimmen en ver, zeer ver te volgen. Met altoos nieuw genot moet het rusten op de blanke huisjes en villa's, die op de heuvelenterrassen tegenover u uit boom- en wijngaard kijken. Met onverminderde lust moet het de wegen en voetpaden volgen, die door het geboomte slingeren, en als het voor de duizendste maal verrukt is over het wijd verschiet van zo veel schoons, een golvende zee van liefelijkheid en vruchtbaarheid, dan moet in uw stenen hoofd wel de dankbare gedachte rijpen, hoe goed het is, dat er nog iets anders bestaat dan *ego, ik*. –

Poitiers is een oude stad. Daar had ik met onze vriend, de kenner en hoogschatter van kerkelijke oudheden, willen wandelen, overgelukkig als ik aan zijn zijde de rol van leerling en hoorder vervullen mocht. Nu schoot mij niets anders over, dan, de ogen van het lichaam en de vensterluiken van natuurlijk verstand en smaak zo wijd mogelijk openzettende, rond te dolen. Er was

een hoofdkerk, waarvan de diepe portalen vol gothisch beeldhouwwerk even zo veel kunstzalen schenen te zijn. Er stond een andere op de markt, die van de grond af tot aan de top over de gehele breedte van de gevel met figuren en beeldjes was bedekt. Tegen de helling der rots hing een derde, half boven, half onder de grond, wie men het aanzag dat voor haar muren en gewelven ten minste drie geslachten van gelovigen hun stenen, hun smaak en hun begrippen hadden aangedragen. – Hier rees een vlakke, hechte muur, zonder versierselen of nissen, in puriteinse strengheid op; gindse afdeling toonde in spichtige spitsbogen de kleurenrijkdom van haar geschilderd glaswerk. Het meest trok mij het oudste gedeelte aan, in byzantijnse stijl opgetrokken. Welk een zuiverheid in de ruime, wijde rondingen der uitgebouwde torens, met ruitvormig metselwerk gedekt. Is dit dan het christendom, waarin Hij alleen een welbehagen heeft, dat de mens in de mystieke schemering der gothische bogen rondwaart; ademt het ook niet in de ruimte en het licht? – klimt de ziel dan enkel langs de stammen van het woud, langs de takken en hun honderdvoudige twijgen op naar Boven? voelt zij zich ook niet en vooral in de nabijheid van de Oneindige, als zij met één blik het ruim gewelf der hemelen tracht te omvatten? – Te Poitiers is het moeilijk, wat u in het overige Frankrijk zeer gemakkelijk valt, u voor te stellen dat gij u in het vaderland van Voltaire bevindt. Daar schijnt in de stille kerken, in haar statige voorportalen, waar oude vrouwen bedelen of u met haar koopwaar van rozenkransen, heiligenbeeldjes en waskaarsen omzwermen, geen gerucht uit de moderne wereld door te dringen. Daar fluisteren nog de geesten der middeleeuwen. Daar knarsen geen vliegende rade

ren onzer industriële beschaving – en het fluiten van de trein, die aan de voet dezer stad voorbijsuist, schijnt wel uit een andere wereld te komen.

Niet minder schoon gelegen, maar van een geheel ander voorkomen, is Angoulême. Langs de rijweg zigzagsgewijs naar boven gestegen, was 't mij een genot de oude, nu ten dele in wandelwegen veranderde bolwerken rond te wandelen, die om rug en zijden dezer grijze, maar vrolijke stad op de uiterste rand der steile rots zijn aangelegd. Ik leunde over de half verweerde muur en keek in de diepte waar de Charente schuimt; ik liet mijn ogen weiden over de heerlijke vallei waarin zij stroomt en genoot vergezichten, waarop gij wensden zoudt de ganse lange dag te staren. Maar toen ook verzocht ik, en werd mij met echt Franse voorkomendheid van de eigenaar de vergunning gegeven, om een der papierfabrieken te bezichtigen, die de voorname bron zijn van het nieuwe, vrolijke leven, dat door de straten van het welvarende stadje bruist. Netheid, werkzaamheid, drukte omringden mij. Ik was te midden der zonen van onze eeuw, die te kerk gaat, maar ook fabrieken bouwt en stoommachines drijft. Ik kon niet nalaten, die zwermen luie, onzindelijke en onbeschaamde vrouwspersonen aan de kerkportalen van het doodse Poitiers, terende op de milddadigheid der vromen, in mijn verbeelding naast het werkvolk van de fabriek der heren Roche Frères te plaatsen. Hoe vrij en ongedwongen was de lach, die er over al de aangezichten gleed, als de patroon met de vreemdeling een werkplaats of zolder binnentrad. Welk een blos op de wangen, welk een glans van tevredenheid, en hoe wedijverden die scharen van vrouwen en meisjes in reinheid en netheid met het blanke postpapier, dat zij door haar vlugge vingers lieten glijden.

Ik behoef u niet te zeggen, naar welke zijde de schaal van mijn oordeel overhelde.

De verrassing, die ik ondervond, toen in het koffiehuis op de markt de eigenaar en houder mij in het Hollands toesprak – (de man had met echt speurhondeninstinct, dat hij in een Haags hotel tot een hoge graad van fijnheid scheen ontwikkeld te hebben, mijn landaard ontdekt) – was groot, maar groter was mijn verwondering, die tot verbazing klom, toen ik op een van Angoulêmes pleinen een bruidsstoet tegenkwam. Voorop ging aan de hand van haar bruidegom de bruid in wit mousseline gekleed, met ontblote armen, zonder mantel of shawl en zonder enig ander deksel op de zwarte haren dan een krans van bloemen. Haar volgden de speelnoten in het wit of rose, met vele bloemen en strikken uitgedost, maar door hoed noch mantel beschermd. Wij hadden toen de 21ste December, en in het lieve vaderland deed men zijn best om de bloemen van de ruiten te stoken.

Van Bordeaux, het ruime en breedgebouwde Bordeaux, met zijn trotse bruggen, met zijn drukke kaden langs de van schepen en stoomboten wemelende Garonne, met zijn uitgestrekte pleinen, zijn weergaloze *Quinconces* en zijn prachtige publieke tuin in het midden zijner stoffige bedrijvigheid, met zijn beroemd theater en fraaie winkels – (waaronder men echter niet, dan na lang zoeken, een *boekwinkel* aantreft) – van Bordeaux gaat de reis naar Arcachon door een eentonig landschap. Gedurende de anderhalf uur, die gij voor het raam van uw spoorwagen zit uit te kijken, dwaalt uw oog van somber dennenbos naar heidevlakte, van het ver verschiet der bruine hei naar donker dennenwoud. Een enkel klein dorpje geeft slechts nu en dan enige afwis

seling aan het toneel en gij zijt blijde, wanneer gij een kudde schapen ontwaart, door een der herders van de Landes, in een schapenvacht gekleed en op hoge stelten voortstappende, gehoed. Maar vooral zijt gij het, wanneer gij, na het vale, platte en naargeestige la Teste voorbij- en de laatste rij van heuvelen en dennen doorgespoord te zijn, afstapt in het nette stationsgebouw van Arcachon.

Maar nu gij mij met geduld zó ver gevolgd zijt, wordt gij beloond met de beloofde vertelling.

Arcachon, Januari 1865

Ik begon mijn vorige, niet waar? met de opmerking, dat het blinkende, lachende leven van Parijs zijn schaduwen, zijn diepten en tranen heeft. In het *maison de famille*, waar ik nu sinds enige tijd gelogeed ben, heb ik kennis gemaakt met monsieur en madame M-, Parijzenaars. Monsieur is *homme de lettres*, heeft een paar bundels novellen uitgegeven, waaruit een wilde fantasie en een hart vol bitterheid en wrevel spreekt, maar voor het overige is hij een beschaafd, vrolijk en beminnelijk mens en doet hij zijn best om in de correspondentie, die hij voor een dagblad schrijft, van niets iets te maken en bij volslagen gebrek aan stof niet al te vervelend in de vorm te zijn. Aanvallen van asthma hebben hem – en niet te vergeefs – bij de dennenwouden van Arcachon ruimte en verlichting doen zoeken. Madame is jong, nogal mooi, levendig, geestig, opgeruimd, zonder een zweem van die koude, trotse spot, die op het gelaat van de meeste vrouwen in deze streken zetelt, en zeer goedhartig. Zij is bewegelijk, dartel en eenvoudig

als een kind. Is zij het waarlijk? *Son petit Henry – mon petit, petit Henry* noemt zij haar man, terwijl zij hem bij de baard trekt – schijnt haar zo te beschouwen en te behandelen. Ik heb nooit geld, heeft zij mij reeds verteld; mijn Henry vindt mij niet *assez raisonnable pour avoir de l'argent*, 'maar ik vind, voegt zij er bij, dat dit de manier niet is om het mij te maken.' Het arme vrouwtje! zij is nu sinds vele dagen alleen. *Le petit Henry* heeft haar op een mooie middag meegedeeld, dat hij een toertje in Spanje ging doen en vóór de avond vertrok. Was dat plan zo plotseling opgekomen? Och neen! het had reeds veertien dagen vastgestaan; alleen, *le petit Henry* had niet nodig geoordeeld zijn wederhelft op de hoogte zijner ontwerpen te houden. Zondag zou hij terugkomen. En *le petit Henry* vertrok. De dagbladpers is een gevreesde en gevleide macht, vooral in Frankrijk. Alle ondernemingen, die de gunst van het grote publiek nodig hebben om wel te slagen, hangen voor een deel van haar uitspraken af. Schouwburgdirectiën en uitgevers weten het, en een *homme de lettres* die met de periodieke pers in betrekking staat, heeft maar te kikken, en – de kaartjes en de boeken die hij verlangt worden hem alleronderdanigst thuis gebracht. Er zijn er onder deze letterkundige heren, die niet meer vragen, maar bevelen, en door een onbeschaamd gebruik van de invloed der pers zich meer dan de helft van hun inkomen weten te verzekeren. *Le petit Henry* was er zeker de man niet naar om onbescheiden te zijn, maar ook hem bekreep de lust, om wat van de Pyreneeën en Spanje te zien, en de directeuren van de spoorwegmaatschappijen du Midi et de l'Espagne hadden zich op verzoek van de redactie der krant voor welke hij werkte, gehaast een doorlopende vrijkaart op haar lijnen te

zijner beschikking te stellen. En alzo is hij heengegaan en heeft een treurend wijfje achtergelaten. Des nachts doet zij geen oog toe van angst. Als de wind door de toppen der wuivende dennen vaart met droefgeestig suizen of de storm op de hoge schoorstenen buldert, dan ligt zij wakker en vol vrees te luisteren.. Overdag sluit zij zich op met een boek, dat haar niet meer boeien kan, of staart in het vuur. Zij roert geen spijs meer aan. En nu is de Zondag, waarop zij vele dagen lang als op een vuurbaak had gestaard, voorbijgegaan zonder *le petit Henry* te brengen. Maandag en Dinsdag zijn gekomen en ten einde gekropen; thans is het Zaterdag, en nog is er van de reizende echtgenoot taal noch teken, zelfs geen brief! ‘*Mais je suis très mécontente, Monsieur! Je vais bouder*’ ... ‘Ik ben zeer nieuwsgierig om u dat te zien doen, madame!’ – ‘Ach! 't Is waar ook, ik kan toch niet boos zijn op mijn Henry.’

Welnu, hoe het kwam weet ik niet... of liever ik weet het zeer wel. Wij zaten, na het diner, elk aan een kant van het vuur in de glimmende kolen te staren en hadden onze eigen gedachten. De mijne zwierven weg, weg over land en stroom, naar vrouw en kroost in het verre vaderland, en toefden daar met weemoed. Daarvan kwam het dat ik madame vroeg: of zij ook kinderen had? – Kinderen? – gij had het zonnelicht moeten zien, dat bij dit woord op madame's gelaat door de wolken brak. Tot nu toe was zij het meisje geweest, dat om de afwezige minnaar treurt, – daar sprong de moeder voor de dag. – Kinderen? zij had er twee. Had monsieur, die er nog zo jeugdig uitzag, dan misschien ook reeds kinderen? – Monsieur had er twee. – Ongelofelijk! Meisjes, monsieur? – Neen, jongens, madame! – en ik heb twee meisjes, monsieur! – *Eh bien Madame!* – 't was de eerste

aardigheid, die ik in het Frans waagde – *voilà deux romans!*

Madame is verrukt over de ontdekking. En houdt monsieur van zijn jongens, heel, heel veel van zijn jongens? – Inderdaad, madame! Ik behoefde, gij weet het, mijn waarde! niet te veinzen, om aan mijn trots en mijn blijdschap vurige, gevleugelde woorden te geven. Onze vaderliefde neemt zo gaarne de vorm van ingenomenheid met onze bengels aan. Ik verhaalde dus en sloeg door – maar wenste al ras dat ik maar gezwegen had. Er welde een traan in madame's oog op en biggelde langzaam over haar wang. Haar man hield niet van kinderen. Haar man kon geen kinderen uitstaan. O! wat had ze om die kinderen wel niet geleden! Welk een zware strijd had ze om haar meisjes gestreden, eer ze 't gewonnen gaf. Haar oudste had zij, op dringend verzoek van Mama, zelf verzorgd en gevoed, maar die moederweelde met haar rust en haar vrede moeten kopen. Zestien maanden lang had zij een hel in huis geleden. *Le petit Henry* was furieus geweest, omdat zij haar kind, zo als hij meende, boven hem koos. Toch had zij volhard – maar bij de komst van het tweede wicht was zij bezwaken. ‘Kies’ had haar man gezegd, ‘tussen mij en dat kind. Wilt gij uw kind behouden, het is mij wel. Ik zal mij trachten bezig te houden en te troosten. Ik heb mijn vrienden en mijn uitspanningen en mijn werk. Maar stelt gij er prijs op uw man te bezitten, dan...’ Zij had haar man gekozen. Daar zat zij voor de haard in de kolen te kijken; zij at niet, zij dronk niet, zij sliep niet van heimwee naar de man, die maar niet weerkwam en zelfs niet schreef. Straks als hij teruggekeerd is, zal zij aan en om hem hangen: zij zal voor hem kruipen als zijn slavin. En ondertussen zijn haar kinderen ergens op een

dorp besteed, – wel verzorgd, maar verre van vader en moeder. De jongste is twee jaar oud. Ziet zij er lief uit? Madame weet het niet. Toen het wicht drie dagen oud was, is het weggebracht en sedert heeft madame het niet gezien. Verlangt zij niet met een wanhopig-droevig verlangen? Zij kan het niet zeggen. Zij heeft geen slag om met haar kinderen om te gaan. Als zij haar oudste bij zich heeft, ziet zij onophoudelijk uit naar het ogenblik, dat een ander het kind zal nemen. Zij verveelt zich met het kind en dit verveelt zich bij moeder. Van het laatste bezoek heeft het zulk een afschrik gekregen, dat het nergens banger voor is, dan voor de bedreiging, dat men haar naar Mama zal brengen...

Ik zal moeite hebben om *le petit Henry, ce petit tiran*, met een goed oog aan te zien als hij terugkeert. En toch is deze man geen windbuil, geen fat of bluffer; hij schijnt een verstandig mens, een man van smaak en gevoel. Hij houdt van zijn vrouw... Maar welke zeden! welke beginselen die voor zulk een vertrapping van de natuur, van de heilige door God gewijde natuur, plaats laten!

Arcachon, Februari 1865

Van de monding der Gironde af tot bijna aan Spanje toe volgt de Franse kust dezelfde ongebroke rechte lijn, als in ons vaderland die van den Helder tot aan de Hoek van Holland en verder op langs Zeelands en Vlaanderens strand. Geen wonder! dezelfde oorzaak heeft zowel hier als daar dezelfde gevolgen. De Franse kust langs de golf van Biscaye is een duinstreek evenals die van Nederland en van gelijke breedte. Er is echter één

belangrijk verschil. Wie van een der vaderlandse duinen de blik in het rond slaat, ontwaart een zandzee, waarvan de geelwitte golven als door een toverslag plotseling gestremd en verstijfd schijnen. Minder indrukwekkend, maar liefelijker is het toneel om mij heen, wanneer ik een der duinen van Arcachon beklim. Hier is alles groen. Wat men aan onze kust, naar ik meen, beproeft, maar om het ruwer klimaat bezwaarlijk zal zien gelukken, is in deze duinen ten volle geslaagd. Men heeft in het laatst der vorige eeuw, onder leiding en opzicht van de ingenieur Brémontier, deze altoos levende heuvelen, deze altoos verhuizende kudde tot rust en stilstand gebracht door de aanplanting van dennen. Zo ver mijn oog van de hoogste duintop reiken kan, rijst en daalt de blik over heuvelen en dalen van altijd groene dennenkruinen, en zo gaat het rijzen en dalen, het golven en slingeren van de donkergroene vlakke uren breed en dagreizen ver. Al de grillige vormen der duinen zijn bewaard gebleven – maar zij zijn voor goed vastgelegd en in de luwte der ruisende bomen onder een zachte laag van bruine dennennaalden toegedekt. –

In dit groene duin heeft de oceaan een wijde kom gegraven, die vele uren in omtrek heeft. Waarschijnlijker nog is het, dat een der meren, waarvan deze streek er niet weinig heeft aan te wijzen, door het breken van de tussenliggende dam van zand zich met de Oceaan verenigende, de bekoorlijke golf deed ontstaan waarlangs ik dagelijks wandel. Aan de binnenzijde dezer kom, bijna tegenover haar nauwe monding, ligt Arcachon.

Arcachon heeft een stad in de duinen, de *ville d'hiver*, en een stad op het strand en de vlakte, de *ville d'été*. Voor korte tijd – laat ons stellen, vijftien of twintig jaren – stonden hier slechts enige vissershutten op het

strand. Er was een kleine, eenvoudige, van binnen bont beschilderde kapel, waarin een beeld van Notre-Dame d'Arcachon stond, dat volgens de legende, in een donkere, stormachtige nacht op het gebed van enige in doodsnoed verkerende zeelieden was begonnen te lichten en zo door zijn wonderglans de arme schipbreukelingen tot baak had gestrekt; slechts een enkel wandelaar, die van la Teste uit – de spoorweg van Bordeaux naar dit plaatsje was, naar ik meen, de eerste in Frankrijk; maar de laatste niet waarop in deze buurt de goede actie-houders verloren – zich waagde in het uitgestrekte bos en door de mulle zandwegen waadde; maar deze dan ook bleef, op de laatste duinenkam gekomen, verrukt stilstaan bij het zien van het toverachtig liefelijk tafereel aan zijn voet. Langzamerhand werd het dorpje bekend. Men begon zijn zachtglooiend strand en zilte, door veel stroming, maar geringe golfslag bewogen wateren uitnemend geschikt te achten voor het gebruik van baden. Een logement verrees en maakte goede zaken. Meer en meer kwam de jeugdige badplaats in trek en thans telt zij een vaste bevolking van ruim drieduizend zielen, terwijl een acht- of tienduizendtal gasten zich in het badseizoen op haar stranden verdringt. In een lange rij van een half uur gaans staan, dichtaaneengesloten met terrasvormige tuintjes naar zee toe, de huizen en huisjes, de villa's van de rijke Bordelees, het kasteel van de door de hars rijk geworden heer Deganne, de licht en luchtig opgetrokken huurhuisjes van de speculant. Dit met de huizen en winkels aan de overzij is de *Boulevard de la plage* en Arcachons hoofdstraat. Daar waar de voorste duinenreeks, terugwijkende, een wijde boog vormt op het strand, ziet gij echter nog enige zijstraten, de markt en de *mairie*. Op dit ogenblik,

en voor hoeveel maanden nog? nu de *beau-monde* zich in salon en schouwburg, in bal en concertzaal der drukke steden verdringt en rillen zou bij het denkbeeld (indien het ooit opkwam) van een bad, is dit gedeelte van Arcachon vrij eenzaam. Ik ken geen naargeestiger gezicht, dan zomerverblijven in de winter. Zo zou Jan Klaassen op een begrafenis er uitzien. Zo staan, op elkaar gedrongen, met hangende natte staarten, zwijgend en ten dode toe wanhopig, uw kippen in de regen. Zo ziet er, in het bleke morgenlicht, de verlaten feestzaal uit. De priëeltjes zijn ontbladerd; hun latwerk doet u aan geraamten denken. Klagend huilt de zeewind door de ledige veranda's. Die levendig gekleurde villa's met haar balcon, coquette torentjes en vergulde windwijzers, maar gesloten deuren en vensterluiken, hebben een voorkomen van grenzeloze verveling. Het ijzeren hekwerk verveelt zich: de ledige tuin, waarin nog maar nu en dan een poes wandelt, verveelt zich; uit verveling begint de regen baldadig te worden en vuile groene strepen op de witte muren te trekken; de pomp schijnt te vragen: wat doe ik op de wereld? en aan zelfmoord te denken, en een enkele maandroos, een achterblijfster, beurt haar bleek hoofdje met zulk een droevige glimlach op te midden van zoveel ontmoedigends, dat gij er medelijden mee krijgt. Let eens op die winkeliers, hoe zij over hun toonbanken hangen of tegen hun deurpost geleund het behaarde aangezicht in de ledige straat laten kijken – gij ziet het hun aan, al was het niet om honderd andere redenen, zij zouden toch al uit verveling de vreemdeling wensen te villen.

Arcachon, Maart '65-April '66

De *ville d'hiver* is in het bosachtig duin, of wilt gij, in het duinachtig bos gelegen en houdt de benedenstad in een wijde boog omvat. Zij is van nog zeer jonge datum en eigenlijk nog onvoltooid. Voor drie of vier jaren vatte de spoorwegmaatschappij *du Midi* – of laat mij liever zeggen – vatte de heer Emile Pereire, die daarvan het hoofd en de ziel is – *mon entrepreneur*, zegt de Keizer – het denkbeeld op, om van Arcachon, dat reeds als zeebadplaats naam begon te krijgen, tevens een gezondheidsoord, een winterverblijf voor borstlijders uit het Noorden te maken. Het denkbeeld was niet nieuw, want reeds begaven zich zwakken en zieken naar deze stranden; onze Scheveningse badarts, Dr. Mess, had reeds in '56 op het zacht en heilzaam klimaat van Arcachon met grote nadruk de aandacht gevestigd. Maar toen waren wel het strand en de vlakte tussen strand en duin, maar was niet het duin zelf met woningen en villa's bezet. De Compagnie dan vatte de zaak met kracht aan. Of de actiehouders, die voor een spoorwegonderneming getekend hadden, volkomen vrede hadden met het plan om voor enige millioenen van hun geld een huisjesmelkerij in het groot aan te leggen, wordt niet gemeld. Men wist hun ongetwijfeld te beduiden – de directeur van het Crédit Mobilier is dit wel toevertrouwd – dat, nu men eenmaal een spoorweg tot aan Arcachon getrokken had, men ook moest zorgen dat er zo veel mogelijk reizigers en goederen voor de treinen konden zijn. Hoe het zij, de stichting van de *ville d'hiver* werd op grote schaal ondernomen en met een degelijkheid en onbekrompenheid doorgezet, die ons – wij eigenen ons immers wel eens het monopolie van dege

lijkheid toe? – verbaasd en beschaamd konden doen staan. Van de Staat had de Compagnie een brede strook duin achter de stad en langs het strand kunnen kopen, en nu begonnen de werkzaamheden. In, over, door en langs de fraaie duinen werden wegen aangelegd; brede, met grint bedekte rijwegen, die zich over een brede uitgestrektheid in vele sierlijke wendingen buigen en het golvend terrein in een Engelse aanleg herscheppen. In de onmiddellijke nabijheid van het sierlijke stationsgebouw verrees een buffet – restauratie en koffiehuis – in zonderlinge Chinese smaak of wansmaak opgetrokken en met de bekende bontgeschilderde of vergulde drakenbeelden rijkelijk getooid of ontsierd. Achter en boven de stad, tegenover de mairie, ving de bouw van het Casino aan, dat bestemd werd tot pronk- en glanspunt van het kleine stadje en tot het middelpunt en verzamelingsoord van de *beau-monde*. Op het hoge duinen-plateau, dat met een steile helling naar de benedenstad afdaalt, en dicht bij de rand zou het staan. Een uitgestrekt park werd er afgepaald, van overtollig geboomte ontdaan, met een laag klei ter dikte van een voet bedekt, met grasperken en bloembedden tot een lusttuin vervormd. In het midden prijkt het gebouw. Gij staat verwonderd, wanneer gij het de eerste keer ziet en weet niet hoe gij 't moet vinden. Al uw begrippen van het schone, die op de lijst van statigheid geschoeid zijn, dient gij als overtollig weg te werpen. Hier is alles licht, luchtig, bont en grillig. Drie brede trappen voeren u boven koffie- en biljartkamers naar een met balustraden omheind terras. Omringd door een warande, op slanke pilaren rustende, rijst het hoofdgebouw met zijn beide vleugels voor u op. Het eerste is door twee grote, de beide laatste zijn door enige kleine

re minarets van geel en rood glas gedekt. Maar treed nu eens de zaal binnen, die als concertzaal en schouwburg dienst kan doen. Gij staat verbijsterd door de pracht die u omgeeft. Een toverachtig licht valt door de glazen koepels naar beneden: wanneer 's avonds de dichte kring van gaslampen langs de binnenrand dier koepels ontstoken is, dan denkt gij in een der paleizen uit de Duizend en één Nacht verplaatst te zijn. Werkelijk is dan ook het Casino van Arcachon, in Moorse stijl opgetrokken, bestemd om de gedachte aan de Alhambra te wekken. Welk een vreemde mengeling van kleuren! Welk een stoute, brutale, maar nimmer schreeuwende samenvoeging van rood en geel, blauw, oranje en zwart; welk een kwistige overvloed van verguldsel op pilastertjes en halve maantjes; hoe goed is in die vreemde kwasten en de zonderlinge patronen dier zware satijnen gordijnen het karakter van het grillige geheel volgehouden! Met bewondering heeft men mij verhaald van het talent en de vlugheid der Parijse werklieden, die de wanden en plafonds dezer zalen met fantastische sterren en figuren uit de hand hebben beschilderd. Of ik dit gebouw nu schoon vind? vraagt gij – ongetwijfeld is het verblindend en als middelpunt van het vrolijke, luchtige leven ener badplaats had men niets beters kunnen bouwen; maar is het ook een merkteken van de overbeschaving ener geblaseerde wereld, die nog een laatste, nieuwe prikkel zoekt in de – *chinoiserie*?

Middelerwijl stonden de overige werkzaamheden niet stil. Op het terrein, door tal van wegen verdeeld en doorslingerd, op de top der duinen geplant, tegen hun hellingen aan genesteld, voor een groot deel in het luwe en bochtige dal achter de eerste keten van heuvelen gelegd, verrezen langzamerhand de villa's der Compag

nie. Zij bouwden er veertig. Daar staan zij op korte afstand van elkander onder de wuivende dennen, de kleine en bescheidene, die kleine familiën zullen huren, onder de grote en trotse voor grote lui en talrijke gezinnen of ook voor *boarding-houses* bestemd. Alle zijn zij in de bevalligste trant van steen opgetrokken, met levendige kleuren beschilderd, met overhangende daken, balcon, torentjes en fijn en smaakvol uitgesneden lijstwerk versierd. Geen enkele, of zij heeft haar eigen vorm. Hier valt uw oog op een muur, waarin een laag zandsteen afwisselt met een laag metselwerk; daarop een gebouw uit een harde, verblindend witte steen opgetrokken. De muur van dit huisje is als in een netwerk van kruiselings getimmerd houtwerk gevat; ginds heeft een smaakvol werkman een toren gebouwd van 't geen hij mozaïekwerk noemt: ruwe, onbehouwen brokken graniet metselde hij op elkander, zodat zij een effen muurvlak vormen, waar de blauwaangestreeken voegen als aderen zich over vertakken. Kortom, *le génie français* heeft hier vrij spel gehad en in gelukkige wanorde veel aardigs en sierlijks, elegants en prachtigs over het golvend terrein weten te strooien. Karakteristiek voor datzelfde *génie français* is intussen het feit, dat hier en daar de inhoud aan de schone vorm is opgeofferd. De verdeling der vertrekken is niet overal gelukkig. In een der villa's, die door haar sierlijk uiterlijk u bijzonder aantrekt, heeft men meer dan eens de trap verplaatst, omdat de bouwmeester blijkbaar niet of maar half op een trap gerekend had. In een andere zou u de elegantie der bouwde hierop te staan komen, dat gij u dagelijks in een lage, kelderachtige *salle à manger*, zonder stookplaats en met een paar kajuitraampjes, moest behelpen. In een andere had de bedachtzame bouwheer een paar kamer

tjes aangebracht, die bleken geen licht te kunnen krijgen dan door de deur. Ik zou u een der sierlijkste en grootste dezer smaakvolle woningen kunnen wijzen, en die nog wel als *maison de famille* bestemd was om bij kamers verhuurd te worden, waar men vergeten had op de bovenste verdieping vuurhaarden aan te brengen. Zo bouwde de Compagnie menige villa, die op de top of tegen de helling van het duin schilderachtig gelegen is en een heerlijk uitzicht biedt, maar aan het fluiten van de Noordewind, die nu en dan in Februari en Maart nogal scherp zijn kan, te veel blootgesteld is, om ook maar enigszins voor woning van een borstlijder geschikt te wezen⁽¹⁾. Evenwel, al zijn de villa's der Compagnie niet volmaakt, zij bieden toch de kranke de luwste plekjes, de zachtste lucht, de meest beschutte wandelingen en de grootste gemakken aan. Zij zijn smaakvol, degelijk en volledig gemeubeld. Elke villa heeft haar eigen tuintje, dat vanwege de Maatschappij onderhouden wordt en bovendien, – wat een groot gemak is, – haar eigen waterkraan. Een groot bezwaar bij het bouwen dezer stad was gebrek aan water. Wat uit het duin in de putten welt, is – ten gevolge van de wortels der dennen, zegt de twijfelachtige wijsheid der wijzen – bruin en onbruikbaar. Wat nu? *Le génie français* sloeg weer een

- (1) Wie dan ook besluiten mocht ter wille zijner zwakke gezondheid een winter in dit heerlijk oord te gaan doorbrengen, wordt ten dringendste geraden zijn woning te kiezen in het dal, dat achter de eerste duinenreeks ligt en daardoor tegen N. en N.W. winden beschut is. Gelukkig dat men bij zijn aankomst zich niet behoeft te haasten, maar gelegenheid heeft in *hôtel* of *maison de famille* voor enige dagen zijn intrek te nemen en uit te zien. Een onzer landgenoten, de Heer A. Verhagen, heeft deze winter, '66-'67, op een der schoonste punten der *ville d'hiver*, in de *villa Buffon* een dergelijke inrichting geopend, waar men zich – wij twijfelen er niet aan – thuis zal kunnen gevoelen.

stoute slag en tastte door, waar wij, mijn zeer geliefde landgenoten! onder een pijp, de zaak voorlopig nog wat zouden hebben aangezien. Er moest een waterleiding zijn, die door een artesische put zou gevoed worden. Met kracht wordt de zaak aangepakt. Maanden lang gaat aan de voet der hoogte het eentonige en langzame werk van het boren voort, terwijl men middelerwijl, als ware men zeker van de goede uitslag, op de top van het hoogste duin twee kolossale bakken metselt, die de buizen zullen voeden. Hebt gij nooit zulk boren gezien? Luister dan. Zo gij een ijzeren buis van een voet of tien lengte en ruim een voet in doorsnede op de grond plaatste en gij wist de aarde waarop zij staat van binnen uit te graven, zoudt gij haar langzamerhand zien zakken. Zo gij met dit uitgraven voort kon gaan, nadat gij een tweede, een derde en een vierde buis op de eerste had geschroefd of geklonken, zoudt gij een put verkrijgen, die wel nauw, maar tegen instorten volkomen gewaarborgd was en die gij bijna even gemakkelijk tot een diepte van honderd als van tachtig, van honderdtwintig als van honderd voet zoudt kunnen brengen. Maar welk een werkman kunt gij in de buis plaatsen die de aarde uitgraven zal, en hoe deze weg te ruimen? Gij zendt een werkman van ijzer in de buis; die heeft weinig ruimte nodig, wordt niet vermoeid en loopt geen gevaar van stikken. Die werkman is een andere buis, maar nauwer, korter en uitlopende in een stevige ijzeren stang, die door aanzetstukken verlengd kan worden. In de monding, beneden, midden in, is een mes of tongetje bevestigd, dat een weinig uitsteekt. Laat nu door middel van een hijstoestel, dat gij boven uw put opgericht hebt, uw werkman evenals een heiblok in de wijdere buis neervallen, terwijl gij hem tevens een draaiende be

weging geeft en het is duidelijk dat hij de aarde op de bodem loswoelen zal. Even duidelijk is het, dat dit losse, weke slijk door de opening dringen en de binnenholte eindelijk geheel vullen moet. Welnu, hijs uw arbeider op en ontlast hem van zijn meegenomen voorraad. – ‘Neen!’ zegt gij, ‘hoe zou ik dat kunnen? eer mijn buis boven is, heeft zij al het slijk dat in haar gedrongen was door haar benedenopening laten vallen’ – Uw schranderheid heeft juist gezien! Doch luister. In uw buis, boven haar tong, is een rand aangebracht. Op deze ligt een ijzeren kogel. Onder het schokken, stampen en stoten danst deze kogel, die slechts de binnenrand behoeft te sluiten en dus in de buis zelf speelruimte genoeg heeft, met het binnendringende zand en slijk op en neer. Maar onder het neervallen, dank zij zijner zwaarte, is hij vlugger dan slijk, zandkorrels en steentjes en heeft reeds de uitgang afgesloten eer zij aankomen. Hij laat wel in, maar niet uit, evenals de leeuw in de fabel. Bij het ophijsen gebeurt dus niets van 't geen uw scherpzinnige bezorgdheid duchtte.

Langzaam vorderden de werkzaamheden. De ene kolom voor, de andere na verdween in de donkere diepte; het ene verlengstuk voor, het andere na, werd aangezet; de weken volgden elkander op en groeiden tot maanden aan; men bracht zand, leem, klei naar boven; men werkte door een rotslaag heen; men telde honderd, tweehonderd voet diepte – driehonderd – en nog altoos ging het eentonige stampen, stoten, loswoelen en ophijsen zijn gang. Eindelijk, daar komt water – maar het wordt niet voldoende gekeurd! Dieper, dieper! Eindelijk dan! Uit een diepte van honderd zes en twintig Ned. el welt de Godsgave op en stijgt parelend en koel tot vier voet boven de begane grond

in de buis. Men heeft wat men zocht in rijke overvloed en voortreffelijke hoedanigheid. Aan een nauwere ijzeren buis wordt weder verlengstuk op verlengstuk gezet en alzo een tweede koker in de reeds bestaande neergelaten; de tussenruimte tussen beide met beton opgevuld en ziedaar de artesische put gereed. Reeds is in zijn onmiddellijke nabijheid een gebouw voor een kleine stoommachine opgericht; – straks wordt onder de geregelde slagen van zuig- en perspompen het heldere nat uit de koele diepte naar het hoge duin gestuwd, van waar het nederdaalt om u in uw villa op uw wenk te dienen. Klim op een hete Julidag, terwijl alles schijnt te verschroeien en de wolken sedert lang geen druppelen gaven, het dorre duin op. Op het hoog plateau rondom het Casino is alles groen en welig. Geen bloem, geen heester die de bladeren kwijnend laat hangen. De brede grasperken zijn zo groen en mals, als uw weide na een regen in April. Hoe is dat mogelijk? Let eens op die metalen toestelletjes hier en daar verspreid. Dat zijn de kranen van de waterleiding onder de grond; op deze schroeven de tuinlieden hun brandspuitlangen vast en daar bruist het koele, levenwekkende nat over plant en kruid!

– Maar wat moet dat een geld kosten! zegt de bewoner van zeker landje in het Noorden.

Arcachon, April '65-April '66

De lente is gekomen.

Ik heb u nog niet geschreven hoe 't klimaat van Arcachon nu toch is; thans wil ik het doen.

Wij hebben een tamelijk lange winter gehad. De winter in deze heuvelen is zacht en liefelijk. Dat wil niet

zeggen, dat gij hier onder palmen en oranjeboomen wandelen kunt. 't Is, meen ik, in Frankrijk enkel Nice, dat op enige palmen bogen mag. Hier – ik wil niet met botanici twisten of door een overstoute bewering mij de minachting van een der leerlingen ener hogere burgerschool in ons vaderland op de hals halen. Ik weet niet of bijv. de stramonium, die hier als onkruid langs de wegen groeit, of de *arbousse*, die lieve heester met wasachtige bloemkelkjes in November en de op aardbeziën gelijkende vruchten, die bijna een jaar nodig hebben om rijp te worden, ook in ons vaderland voorkomen. De kurkeik met zijn zonderlinge bast doet het wel niet. Maar voor het overige heeft de natuur hetzelfde voorkomen als bij ons. De platanen zijn hier zo talrijk en welig als knotwilgen in Nederland, maar ook daar zien wij toch en bewonderen wij hun geplekte, gladde stammen en sierlijk gevormde bladeren. Gij hebt er geen denkbeeld van, welk een jaar-schot een acaciatak, in het naakte duinzand gestoken, onder deze hemel maakt, en welk een rijkdom van bloemtrossen die boom langs de wegen ten toon spreidt; maar toch ook op onze bodem tiert deze stekelige fijngebladerde gast. Zelfs onder onze grauwe lucht komen er vijgen in de tuinen tot rijpheid. Neen! de overgang uit ons winterlandschap naar deze beemde moet ontmoedigend en teleurstellend zijn voor ieder, die denkt uit zijn knollentuin in een oranjerie te treden. Ook hier zijn de bomen kaal en de straten modderig door de overvloedige regen. Ook hier kan de wind huilen en de plasregen kletteren. Het *kan* treffen, dat in Februari en Maart de noordenwind de overhand heeft en hij, die zich aan zijn ongenade blootstelt, herkent hem wel spoedig voor een bloedverwant van de aan borstlijders zo wel bekende vijand uit het

vaderland, die zoveel op zijn verantwoording heeft en van zoveel meer nog de schuld moet dragen. – Stel u eens een Hollandse winter voor. Trek er de sneeuw af – die men hier weinig meer dan bij name kent. In de vorige winter zagen wij zelfs geen wit laagje op de bodem, toen in Pau, ja in Spanje, de zachte vlokken tot een voet hoogte opgestapeld lagen. Trek er alle vorst, verstijving en felle oostenwind met fonkelende winterhemel af – of neen! niet alle vorst, want ook gedurende een dag of vier kan de winterkoning zijn scepter op deze duinen zwaaien. Wat houdt gij over? een zachte winter. Maak nu deze zachte winter veel, veel zachter, hoewel gij hem een groot deel van zijn vochtigheid kunt laten behouden. Maak hem zo zacht, dat gij van zwoele dagen spreekt en in Januari al denkt in Mei te wezen. Neem er bij, dat de zon op de heldere dagen en uren – en ook de regenachtigste dag schijnt het gewetenszaak te achten een paar uren ten gerieve der zieken droog wandelweer te geven – de zon tweemaal zo veel kracht heeft als bij u, zodat gij in die zonneschijn gerust buiten durft gaan zitten. Plaats die winter in een land, dat vele dagen van windstilte geeft en als het waait u de gelegenheid biedt de vijand hoog boven uw hoofd in de dennentoppen te laten razen, terwijl gij zelf op het zachte bed van bruine naalden in volkomen windstilte wandelt – en gij hebt een denkbeeld van de winter in Arcachon. Van sommige dagen, waarop de thermometer tot over de zestig graden F. stijgt en de lucht zo lauw is dat zij uw wangen streelt als een kinderhandje, zoudt gij alleen door eigen ervaring een denkbeeld kunnen krijgen.

Maar nu is het lente. Daar stond zij in een ogenblik onaangemeld vóór ons in al haar tooi. Gisteren nog vonden wij nodig een weinig vuur in de haard te laten aan

leggen, heden wierpen wij vensters en brede tuindeuren open zo ver de scharnieren het gedogen, om de lieve gast te ontvangen. Weg bouffante en overjas, tekenen onzer slavernij! Lente heeft ons ontboeid en wij zoeken onze strohoed op. Heden naar buiten, naar bos en strand: Gods schone jonge natuur aan ons en wij aan haar!

Welke weg? Geen weg! ten minste geen weg door mensenhand in het bos gehouwen en daarna zorgvuldig bevloerd, tochtgaten in de luwte dezer stammen, kerven in het ongerepte gelaat van dit woud. Maar eerst een algemene richting vastgesteld en dan dwars van huis en recht toe, recht aan, langs een der honderden sporen, door houthakker of harsrijder getrokken of, liever nog, langs het pad van onbezorgde luim en zwerf-zieke gril. Dat is genot! Hoe zacht is dat bruine dennennaalden-bed onder onze voet! Hoe gezellig is het in de eenzaamheid dezer millioenen stammen! Waarvan zouden de windjes zo geheimzinnig fluisteren boven ons hoofd? Eentonig, meent gij, is zulk een tocht door het bos van dennen en duin, duin en dennen, uren, uren lang. Een *ouvrier*, die zich bij mij beklaagde dat er in het stedeke concerten noch comedies waren, sprak inderdaad met onbeschrijfelijke minachting van *ces pins! du sable et des pins, oui! des pins par-ci, des pins par-là, toujours des pins, bah!* Maar hij voor wie *café's* en hun aanhang nog geen levensbehoeften zijn; die oog en hart heeft voor Natuur, wie zij soms als een moeder tot slaap en rust kan sussen, hij vindt het niet eentonig te midden van zand en dennen. Welke kunststukken hebben zee en wind uit deze korrels gewrocht! Hier een brede glooiende vlakte; daar een rond of kegelvormig heuveltje. Ginds trokken zij een heuvelkam, zo steil dat gij die met moeite beklimt.

Wij hebben een top bereikt en ziet, een kom, een kratervormig dal opent zijn groene ongestoorde diepte voor ons. Hoe coquet grillig slingert zich dit dal, waarin nog nooit een mensenvoet zijn afdruk schijnt te hebben gelaten. Hoe onwederstaanbaar lokt deze zonnige, warmgestoofde helling tot liggen uit, liggen in de lauwe zonneshijn, zo lang als gij gewassen zijt, terwijl waarlijk reeds een hagedisje zijn vriendelijk en schrander kopje vragend en nieuwsgierig naar u opsteekt. Wat geluid is dat, als van ver verwijderd geklep, eentonig maar welluidend? 't Zijn de bellen der koeien die een herder in een schapenvacht, wellicht op stelten, laat weiden in het bos, waar zij van de kruiden en heestertjes, door de zilte zeelucht gevoed, die rinse smaak eten, die gij aan haar krachtige melk kunt proeven. En welke geur is het, die mij telkens doet omzien, of er ergens een lusthof bloeit? Het bos bloeit. Dit ganse ongemeten bos bloeit; deze miljoenen bij miljoenen bomen bloeien. Hun knoppen zijn in de laatste weken al dikker en dikker geworden en, tot de omvang van een halve vuist gegroeid, nu op lente's toverstaf opengesprongen. Ja, snuif die geur maar op, terwijl gij nederligt. Zulk een lentedag geniet gij niet licht weder. Met elk koeltje dat er suist voeren de wolken van stuifmeel, dat op uw klederen nedervalt als fijne zwavel, een geur u toe, waartoe de resida en de roos haar beste gaven schijnen te hebben afgestaan ter wille van u.

Langs het strand keren wij terug. Wij waren er eer wij 't wisten. Wij volgden de golving van dit dal, totdat deze helling ons tot klimmen verlokte – en ziedaar! lag het blinkende bassin voor ons. Ginds in de verte steigeren de witte rossen der branding van de oceaan, door geen storm maar als door inwendige onrust gezweept.

Op twee voet van het met de eb terugtrekkende water is het zand in de regel hard en vast genoeg voor een gemakkelijk wandelpad. Wie viel ooit aan de oever der grote wateren de tijd lang? Wie werd ooit moede het rusteloos spel der golven aan te zien? Op deze lentedag ligt er een wonderbaar vriendelijke rust over het toneel vóór ons. Die kloeke vissers, die met het uitgevierde net een wijde boog op het strand beschrijven en voorts de verderfelijke omtrek steeds vernauwen; de Dominicaner monniken uit het naburige klooster, die in hun witte pij de arbeid hunner werkzamer broederen aanzien; het scheepje dat ginds ter visvangst naar de Oceaan glijdt; het water links van ons en het hoge bos aan onze rechterhand, het neveltje dat alle omtrekken verzacht zonder ze uit te wissen; – alles ademt zulk een vrede, als wilde het zeggen: wij hebben, wat wij verlangden, de lente. De zee scheen voor het overige in de afgelopen winter hier alles behalve rustig en tevreden. Het is alsof zij nu en dan aan deze duinen, haar kinderen, wil doen gevoelen, dat zij aan haar tucht niet ontwassen zijn, al hebben zij zich tegen de wind door hun bekleedsel van dennen beschut. Onophoudelijk knaagt zij aan deze kust; onophoudelijk wijzigt zij de lijn van dit strand. Ginds stond voor enige jaren nog een heuvel met geboomte gekroond; thans is zij nog maar voor de helft over en een kale steile helling toont welke slagen zij ontving. Van de andere helft schuilt nog een overschot als zandbank onder het water, altijd geschuurd door de stroom met boosaardige wieling. Staart maar niet zo trots om u heen van uw verheven voetstuk, een zestig voet hoog boven ons, slanke zonen des wouds! Nog staat gij vast in het duin, dat gij kroont, maar reeds behoort gij tot de opgeschrevenen ten dode. Nog

één nacht van storm en hoge vloed en elke golfslag zal aan uw voet een kuil graven, die een hogere zandlaag weer aanvullen moet – en reeds zullen sommige uwer wortelen de lange armen uitsteken in de ijle lucht. Laat ze nog één nacht haar onmeedogende woede tonen, en de zee zal al het volgzame en verraderlijke zand, dat u droeg, hebben weggerukt en, van steun beroofd, valt gij uw onverbiddelijke vijandin in de armen. Merkwaardig is het te zien, hoeveel van die strijders het duin op het slagveld laat na elke kamp met de zee, en hoe hulpeloos zijn gevallen en nederliggen. 't Was alsof de grillige zee aan de directeur van het *Crédit Mobilier* haar macht met bijzondere nadruk had willen doen gevoelen. De heer Pereire had over de gehele breedte van zijn park langs het strand een nette planken schoeiing laten zetten, ter hoogte van tien of twaalf voet. Op deze schoeiing stond een net beschilderd hekwerk als balustrade voor een wandelweg, die zich terrasvormig langs de zee uitstreckte. Van daar zou men haar schoonheid eerst recht goed kunnen genieten – alleen niet zonder protest van de ongetemde schone zelf. In één nacht is zij het hoge strand opgeklommen, heeft hier die fraai beschilderde schutting, die net betimmerde schoeiing ontzet, losgewoeld en ondermijnd, op zij gebogen, gebroken, onkenbaar gemaakt, ginds in speelse luim onder het zand bedolven, waarvan zij waarlijk reeds enige allerliefste miniatuur-duintjes op het schulpenpad opwierp. De menselijke mieren trekken terstond aan tot herstelling en arbeiden met onuitputtelijk geduld, maar nauwelijks hebben zij hun werk op de vorige hoogte gebracht, of een andere stormnacht bespot hun welgemeende ijver en werpt met grillige vernielzucht alles dooréén.

Met het *parc Pereire*, waartoe de toegang gemakkelijk te verkrijgen is, besluiten wij onze wandeling. *Last, not least*. Op een schoon terras, van bloem- en grasperken omringd, rijst een prachtige villa in de rijke en smaakvolle stijl der Zwitserse chalets en ziet, als met een coquette glimlach over haar eigen bekoorlijkheid, op de zee neer. Het park is sierlijk aangelegd. Vertrouw het gerust de Fransen toe, van een heuvelachtig terrein voor iets verrassends en boeiends partij te trekken. Volg eens met mij dit voetpad, dat de kunstenaar langs de rand der steile duinen, die tot voormuur tegen de zeewind strekken, heeft laten kronkelen door eiken kreupelhout en bosjes van altoos groene *arbousses*. Links, als een zilveren spiegel in ebbenhouten lijst, de blinkende vlakte van het in donkere bossen gevatte bekken, waarop het oog steeds met genoeg rust, en aan uw voet in de ruime boog der duinen de stad met haar vrolijke huisjes uit het groen glurende en haar slanke witte torenspits. Rechts diep beneden u, in een vallei van groen, de toppen der bomen die de zoete geur van hun bloesems u tegenademen; verder op een rijzen en dalen tot in een nevelig, dromerig verschiet. Wat ontbreekt er nog in dit verrukkelijk plekje?

Iets ontbreekt er. Wat gij in het wilde bos niet mist, mist gij op deze buitenplaats. Hier ontbreekt water. Ons oog zoekt naar een grazige weide, door beek en vijver besproeid, door brede beuken omzoomd, door rund en huppelend hert verlevendigd – en het zoekt te vergeefs. Voorts, de natuur is hier stom. Geen vogeltje roert zich of zingt zijn lied. Een halve dag kunt gij wandelen tussen stammen en struiken zonder één hunner gevleugelde bewoners te zien. Dan hebt gij eerst een gevoel alsof er iets niet in de haak is om u heen; en

later, als uw aandacht op dit gemis, deze doodsheid valt, dan beangstigt u deze begrafenisstilte. De schrale zandige bodem en het soort van bomen dat hier groeit zijn wellicht de voorname oorzaken dezer eenzaamheid. Maar ook elders in deze streken, waar weide en akker vruchtbaar zijn en elkander afwisselende boomsoorten gevonden worden, heerst ditzelfde zwijgen. Onbarmhartig, en ziedaar de hoofdoorzaak, vervolgt men de schuldeloze zangers der natuur. Hier is iedereen jager en alles wild wat geen huisdier is. Hier schiet men neder al wat voor de loop van het geweer komt en door geen wet beschermd is. O! adeldom van ons geslacht! Wat zijn wij groot, wij moordenaars! In de hartstocht voor de jacht onder dit volk is tweeërlei element te onderscheiden. Het eerste is een dierlijke baldadigheid, die de mens het gevoel van eigen macht en grootheid geeft bij het vernielen en ten onderbrengen van 't geen hem tegenstaat; die in de moed van het slagveld tot een zekere adel kan klimmen, maar in de jacht op weerloze hazen en vogels al zeer laag zinkt. Het andere is ijdelheid. De jacht geeft een welkome gelegenheid om met fraaie laarzen, een fluwelen buis en gewerkte knopen, een jagersmuts, weitas, geweer en hond en een heldhaftige pose te pronken – ten koste van arme mezen en leeuweriken.

Arcachon, April 1865

Geen vraag komt bij een zo edelaardig, zo onbaatzuchtig en zo onergdenkend wezen als de mens is, eerder op dan deze: waarvan leeft mijn buurman toch? Hoe minder *wij* het ons kunnen begrijpen, – om de waarheid te zeggen, hoe raadselachtiger het *ons* voorkomt – des te

belangstellender wordt deze verhevene weetgierigheid. Welnu, waarvan leeft deze bevolking, op een land dat kool noch slaplant voortbrengt? – Om te beginnen, in spijs en drank zijn hier de mensen niet onmatig. Het toilet van madame de vrouw van de boswachter, van madame de groenvrouw moge nog al een en ander eisen, om op de hoogte van Parijs te blijven, – de wijn is goedkoop, en deze, met brood en de onmisbare potage, neemt een belangrijke plaats bij de maaltijd in. Let eens op de voorraad, die madame-huismoeder, op de markt in haar hengselmandje verzamelt, en gij kunt nauwelijks een glimlach onderdrukken. Daar schikken zich langzamerhand naast elkaar twee uien, twee wortelen, een raap, een stukje boter op een papier, een cotelet, drie mosselen, een snede van een pompoen, een handjevol garnalen en vijf aardappelen – en ziedaar de grondstoffen waaruit madame door allerlei kunststukken ‘genoeg’ zal weten op te bouwen. Voor het overige, Arcachon heeft zijn bassin en op korte afstand de Oceaan. De grote vissersvloot behoort te la Teste thuis, maar ook Arcachon trekt van de vis zijn voordelen. De vis is hier keurig; maar de meeste soorten hebben de vette onderhuid van zalm, elft of paling. Tong is bijzonder lekker en overvloedig; de kroon spant echter een klein visje, de *royan*, zo groot als onze spiering, keurig mals en fijn. Ook de oesters uit het bassin mogen met ere genoemd worden. Door een bijzondere bewerking weet men er een zekere groene tint aan te geven, waarop men hier extra gesteld is; met baard en al gegeten, hebben zij een eigenaardige geurige smaak. Jammer, dat oesters en vis hier schreeuwend duur zijn. Parijs, de grote slokop, regelt ook hier de markt. De hoofdstad is ver verwijderd, maar oester, schol of tong, die zich des

namiddags op de trein laten brengen, kan toch zeker zijn de volgende morgen in de hoofdstad uitgestald en gevent te worden.

Een andere tak van bestaan is de hars. Met het voorjaar zijn de werkzaamheden der harswinning weder aangevangen. 't Gaat al heel eenvoudig toe. Een werkman hakt een reep bast en hout ter breedte van een hand uit de aangewezen dennenstammen, zodra de warmte komt, begint de getroffen boom uit zijn wonde te bloeden. Het opgevangen vocht, grijs en helder in de aanvang, verdikt zich spoedig en wordt ondoorschijnend; het is de grondstof van terpentijn en hars. De taak van de *resinier* is, om de maand de voorraad op te zamelen en nu en dan de wonde in de boom te vergroten door een nieuwe uithakking. Hij maakt de eerste insnijding onder aan de stam en verlengt vijf jaren lang deze wonde naar boven toe. Sterft de boom niet gauw? vraagt gij. Menige den kwijnt en sterft, het is waar, vooral indien hij te jong wordt aangetast. Maar ik heb er ook gezien – oudvaders van het woud, die hun kruin reeds hoog in de zeewind wiegden, eer Brémontier zijn aanplanting begon – die in twintig littekens de merken toonden van een honderdjarige dienst. De dapperen! Nog hielden zij de kamp voor het leven vol, maar het was hun aan te zien, dat zij eindelijk 't niet langer zouden kunnen uithouden met aan de slimme, hebzuchtige mens hun hartebloed te geven, en moeten sterven. In de laatste jaren heeft de harscultuur een ongemene uitbreiding erlangd. Vóór het uitbreken van de burgeroorlog in Amerika was de Franse hars weinig in tel en kon onmogelijk met die uit de Zuidelijke Staten concurreren. Maar zij rees plotseling op de markt, toen de havens dier Staten en onder die Wilmington, de voor

name plaats van uitvoer van dit artikel, geblokkeerd waren. Uitgestrekte bosvlakten – hoewel nog maar een klein brokje van het gehele woud – werden in exploitatie gebracht; mensen die, schoon eigenaars van enige bunders bosgrond, nog arm waren, werden plotseling rijk; de *resine* zelf verbeterde door een nieuwe wijze van winning, *le système Hugues*. – Schrik niet! niets is minder ingewikkeld dan dit ‘système’. Met even veel recht mag een ‘stelsel’ heten, dat ik mijn hand ophef om een vlieg van mijn neus te jagen. Met meer recht zoudt gij het ‘*le système mère de famille*’ noemen, om het buis, dat Piet te klein werd, voor Jaap zijn jongere broer te bestemmen, of 's avonds, als het kleine volkje van de vloer is, boterhammen te snijden en te smeren voor de volgende ochtend. Als er eens een kostbaar vocht uit mijn boom komt te druipen, wat doe ik dan om het op de veiligste manier te vergaren? – ‘Gij hangt er een potje onder!’ – Precies! welnu, dat is ‘*le système Hugues!*’ En welk potje? – ‘Wel, om iets te noemen, een bloempot, indien zij maar geen gaten in de bodem had, zou uitstekend dienst doen.’ – Juist! maar tot het ‘système’ behoort ook het aanhangen van bloempotjes zonder gaten in de bodem. En als ik nu het geregelde en zindelijke indruipen wil bevorderen? – ‘Dan geeft gij bijv. een overdwarse kerf in de boom boven het potje, steekt daarin een spaander of een blaadje zink, en gij zult een gootje gemaakt hebben.’ – Uitstekend! *mais voilà donc le système Hugues tout complet!* Ik reken er op, zo ooit monsieur Hugues een standbeeld hebben moet, dat gij voor een ruime bijdrage tekenen zult. Vóór de komst van deze redder liet men de *resine* druipen in een kuiltje aan de voet van de stam, of in een ruwe, uit een blok hout gehouwen bak op de grond, waar zij zich met

zand en allerlei vuil vermengde. – Voor het overige is het met dit woord *ystème* evenals met het niet minder klinkende *philosophe*. Deze of gene mijnheer vertelt u, dat hij *philosophe* is, en gij zet u reeds schrap. Gij denkt al aan een reuzengeest, die in afgronden is neergedaald en tot de sterren opgeklommen; die een gans heelal in elkaar en uit elkaar zet als een Neurenberger doos. Maak u niet ongerust. Deze reus is zo erg groot niet. Hij komt niet te kerk. Van de biecht en de priesters praat hij met een grijns. Maar waarin of 't 'em dan bestaat? Nu hij laat het niet geheel en al in het midden, maar hij vertelt u zo iets, dat hij gelooft in een *Être Suprême*, en dat men de naaste moet doen, wat men wil dat hij ons zal doen, en, en... hier volgt een welsprekend gebaar van onze philosophe, waarmede hij zijn ‘*enfin, your savez... et tout ça*’ vergezelt. Met een zelfde zwaai van zijn arm, in de richting van het Noorden, zal hij over de ligging van uw vaderland beslissen. Het schemert hem een weinig, maar dit hindert hem niets. ‘*Amsterdam, oui! oui! c'est le Nord! la Belgique, le Danemark, la capitale de Suède – oui oui!*’ en nu volgt de veelbetekenende zwaai – *par là*.

Et voilà donc le philosophe! Ik zeg niet V. Cousin of A. Comte, maar *le philosophe des rues et des bois*.

De voorname bron van bestaan echter voor de inwoners van het stadje is het bezoek der vreemdelingen. Daarvan leeft de talrijke neringdoende stand in de zomer; daarop teert hij in de winter. Gij hebt als Hollander enige moeite om u aan sommige eigenaardigheden dezer lieden te gewinnen. Gij komt hier uit een land, waar de blanke oprechtheid voorwaar niet zonder smetten is – maar dat zij zó beduimeld kan zijn! – Gij bemerkt tot uw ergernis en schade al zeer spoedig, dat gij onder de rook van het oude Gascogne zijt... Deze

werkman heeft u beloofd u zó en zó laat te zullen helpen; dat koopmannetje heeft u een bepaald uur toegezegd; gij hebt nog wel uitdrukkelijk op de vervulling der belofte aangedrongen, aangeboden een andere dag, een ander uur te stellen, indien hun dat beter mocht voegen – o! neen! *non, non, mon cher monsieur! on* – de Fransman speelt gaarne met dit wordeke – *on y sera*. – Meent gij nu echter dat gij veel kans hebt, dat ‘men’ op de bepaalde tijd er zijn zal? Inderdaad gij meent het: en dat is dan ook de reden waarom gij uw vingers zoudt willen opeten van ergernis, wanneer ‘men’ doodbedaard enige uren later of in het geheel niet komt. Mettertijd leert gij uw eisen en verwachtingen inkrimpen en u naar de omstandigheden voegen. O waarheid! hoe snel zult gij moeten lopen om, naar de eis die het spreekwoord u stelt, de logens te achterhalen van de *Compagnie* die de *ville d'hiver* heeft gesticht? Dat de pers een macht was, had de *Compagnie* natuurlijk niet behoeven te leren. Nauwelijks was zij dan ook met haar werkzaamheden een klein eind weegs gevorderd, of voort vlogen naar alle oorden van Europa de dagbladadvertentiën, die aan een verbaasde wereld verkondigden, hoe op de oevers van de Oceaan, door de toverslag van het genie der nieuwere tijden, een bekoorlijk lustoord was ontstaan; hoe zacht en heerlijk het klimaat was: hoe vele gemakken, nergens elders te vinden, de *ville d'hiver* aanbood; welke druk bezochte uitspanningen er waren en hoe vele vreemde familiën, vooral Engelsen, zich iedere winter in de gezelligste drukte daar kwamen verdringen. Mij zijn de teleurstellingen en verbitteringen verhaald van die Engelse familie, die, als het eerste visje aan de haak, zich had laten verlokken om een villa te huren in het duin. Zij zat daar in een pasgebouwd huis,

te midden van halfgebaande wegen, de ganse winter alleen. Van de vele zich verdringende familiën harer landgenoten geen spoor. De gezellige avonden in de zalen van het Casino, onder dans, zang en conversatie gesleten, bleken droombeelden te zijn der heren directeuren. De bibliotheek van zoveel duizend nummers uitgezochte boekwerken kwam eerst een volgende winter tot stand. Het sprak van zelf, dat van zo'n heerlijk en druk bezocht oord een geïllustreerde beschrijving verschijnen moest. Een letterkundige wordt opgeschommeld en geeft dan ook een *Guide* uit, met plaatjes. Een dezer laatste stelt een door bomen overschaduwd hol voor in een rots, waarheen een heer en een dame met een parasol de schreden schijnen te richten. Het onderschrift luidt: *la grotte de Giselle*. In de tekst deelt de auteur mede, dat men van Arcachon een aangenaam tochtje maken kan naar dit interessante plekje, waaromtrent hij nog wel een aardige legende verhaalt. Die *grotte de Giselle* bestaat niet in de omtrek. Zij behoort met haar legende ergens in de Alpen thuis – maar de uitgever van de *Guide* scheen het houtsneetje te hebben, en de eerlijke letterkundige diste de schotel op. Ik zou meer van dien aard kunnen verhalen.

Arcachon, Augustus '65

Wij zijn thans in het midden van al de beweging en drukte van het badseizoen. Arcachon raakt vol. Elke trein brengt nieuwe vrolijke gasten. De straten en het strand, bos en Casino wemelen van mensen in licht en luchtig zomerkleed, mannen en vrouwen met parasols tegen de brandende zonnestrallen gewapend. – Gij

moest de zondagsgezichten eens kunnen zien dier winkeliers, voor wie de oogsttijd is aangebroken. Gij moest die glans van vriendelijke vergenoegdheid kunnen gadeslaan, die zich over het gelaat der thans met de wereld verzoende verhuurders van appartementen verspreidt! Maar niets haalt bij de uitdrukking van gewicht waarmede restaurateurs en koks u aanstaren. Een man van deze stand is in Frankrijk een man van gewicht, van gezag en zonder twijfel niet zelden van talent. Tot *chef de cuisine* op te klimmen is het droombeeld van menig jongeling, wien de maarschalkstaf niet in de ogen blinkt. Daar, voor aanrechtbank en oven, geen schotel met eigen blanke handen aan te raken, maar bevel te voeren over een schare van vlugge jongens en voor zich te bewaren de laatste toets, de laatste greep, dat onbeschrijflijke ‘een weinig meer of een weinig minder’ der Italianen, waaraan het genie zijn onsterfelijkheid dankt – ziedaar het toppunt zijner wensen. Merk eens op, met welk een ernstige zorg, alsof het de hoogste belangen des mensdoms geldt, al wat eetbaar en drinkbaar is in dit land behandeld wordt. Ook op de vaderlandse tentoonstelling van kunst en nijverheid nemen de karaffen met olie en likeur, de flessen en blikjes met geconserveerde levensmiddelen een niet onaanzienlijke plaats in, maar op die van Bordeaux, dit jaar gehouden, vullen de doppers, bieten, augurken, uien en wie weet wat niet al? een overgrote afdeling. Een koffiehuisshouder of restaurateur weet zijn vis en wild, zijn groente en fruit zo verleidelijk te midden zijner bezoekers uit te stallen, dat deze naar *déjeuner* of *diner* moeten watertanden. Ook moet ik zeggen – zou men verantwoord zijn met wel in Frankrijk vertoefd en geen oordeel over Franse kookkunst gevormd te hebben? – dat deze natie slag heeft

om de fijngevoeligheid van 's mensen tong en verhemelte door duizenden prikkels uit het wijde gebied der eetbare schepping te kittelen. Wat zou het zijn, indien zij eens een weinig minder zwak hadden voor ui en knoflook, een weinig minder vrees voor zout – wat zou het kunnen worden, zo zij eens beschikten over vaderlandse groente en vaderlandse boter?

Gij verwondert u, dat het badseizoen zo laat een aanvang neemt in dit warme land. Met April kwam de zomer reeds, met wolkeloze hemel en warme zonneschijn. De volgende maanden brachten reeds hitte aan. O! hoe schoon waren zij. Hier geniet men het weer volop. Hier is het ademen op zich zelf een genot. Hier zoudt gij een ganse dag niets willen doen dan ‘lekker zijn’ in deze droge, zachte atmosfeer. Zelfs de hitte is hier niet drukkend. Zelfs al klimt zij tot 95 graden Fahr., zij heeft toch in dit klimaat niet die verdovende, slaapwekkende invloed, die zij in ons land op het gestel oefent. Hier zit gij u zelf nooit in de weg, zijt gij u zelf nooit tot last, maar hebt altoos lust om op te staan en iets aan te vatten. Er komt bij, dat op warme dagen avonden volgen waar de zachtheid... niet van beschreven kan worden. Welnu, gedurende deze maanden blijft Arcachon ledig en onbevolkt. De *beau monde* – gelijk hij vertrekt juist wanneer de October-maand een scheutje koelheid en een weinig schaduw mengen zal in de zomerhitte – bracht ook de verrukkelijke voorzomer in zijn stoffige steden door. Als de felste hitte komt, als het eerste frisse groen onder een grijze laag stof verdwenen is, als reeds de natuur het voorkomen heeft van onder het zonnevuur lijdelijk, zonder tegenweer te willen bukken, dan eerst laat de mode haar dienaren van woud en strand en buitenlucht genieten. Wat behelpen

zij zich, die fijne heren en dames, op deze zandige zeekust! Er staan langs de oever vele goede, zelfs vele uitstekend ingerichte woningen te huur, maar wie niet zo goed bij kas is, als zekere aanzienlijke dame deze zomer, die voor twee naast elkander gelegen villa's 3600 francs huur in de maand betaalde, hij moet zich met minder vergenoegen. Welnu, een speculant helpt hem gaarne. Hij heeft op speculatie een lange loods gebouwd – dat is, hij heeft een raam van hout laten opslaan, de tussenruimten aangevuld met een metselwerk van tegels op de kant, die netjes overgepleisterd er uitzien als een muur van ongeveer twee vingers dikte. Hij heeft dwarsmuren van dezelfde zwaarte gebouwd, en na wat stucadoor- en behangerswerk zijn zijn appartementen gereed. Een gang is er niet. De deur dient voor raam en komt uit op een veranda, die langs de loods in haar lengte zich uitstrekt. De kamers met ledikant, bedtafeltje en stoel zijn slaapkamers; die met buffet, tafel en stoelen zijn eetkamers; die met een zweem van ameublement heten salons. Maar wat gaat het ons aan, of men zijn honderden francs per maand wil neertellen voor hokken, die monsieur de palfrenier in stad versmaden zou?

't Is een genot dit ongedwongen, vrolijke, Franse leven gade te slaan. Kom eens met mij aan het strand. In de schaduw van een vooruitspringend gebouw tegen de felle zonnestralen beschut, zit een schare van mensen op het gele zand. Hier is van allerlei, heren en tengere dametjes, juffrouwen met kinderen, vissersvrouwen en roeiers. Men beweegt zich dooreen met gemakkelijkerheid zonder familiariteit, beleefdheid zonder stijfheid, luidruchtige vrolijkheid zonder geschreeuw. Hier zit een mama op het strand en houdt een oogje op een ziekelijk knaapje, dat in het lauwe zand ongekende krachten zal

opdoen. Ginds werpen *monsieur le marin* en *madame la bourgeoise*, zo als zij elkander betitelen, elkander onschuldige aardigheden naar het hoofd. Een eenzaam heer staat met opgestoken parasol en blote benen als een reiger in het water. Een troepje jongens met kleine schoppen bouwt schansen en forten van zand. Hoera! welk een gejuich als een golfje uit het voorste gelid van de opkomende vloed aankabbelt en de kleine vestingbouwkundigen om de voeten plast. Welk een vergeefse ijver om de ondermijnde wallen te behouden! – Middelerwijl stappen een vader en zijn zoontje door de menigte heen de zee in en dompelen zich onder en mama staat in vol toilet naar dat geplas en geploeter te kijken. Een paar dames volgen enige schreden verder op het voorbeeld, dansen en stoeien en werpen elkander met water. Minnen en moeders stappen met haar kleinen in het lauwe nat en laten ze spartelen. Vaardige zwemmers vertonen hun kunsten of klemmen zich aan het roer van een voorbijzeilend schuitje met een vrolijk gezelschap gevuld. Op het strand is een aanhoudende stroom van wandelaars te voet en te paard.

– En gaat dat zó maar?

Ja, mijn vriend! dat gaat zo maar. Er zijn hier maar twee badkoetsjes bekend en van deze is maar één deze zomer voor een korte tijd in gebruik geweest. Het was toen de doorluchtige hertogin van – begeerde te baden en voor haar bad een uur had vastgesteld. De heren en dames van haar gevolg trachtten haar onder het oog te brengen, dat er in haar badwater tweemaal daags, naar steeds verspringende uren, iets gebeurde, dat men eb en vloed noemt, dat men, om een overvloedig en fris badwater te hebben, diende te wachten, totdat de vloed het bassin gevuld had – zo niet, dat hare Hoogheid het

ongelukkig zou kunnen treffen... Het baatte niet. Hare Hoogheid liet zich geen wetten stellen en bleef bij haar uur. Dan zou, dan wilde zij baden. En zij baadde dan ook. Maar het viel wel eens zo uit, dat zij geen water kon vinden dan op vrij grote afstand in een geul. Bij zulk een gelegenheid deed het koetsje grote dienst. – Intussen, de Franse badgasten kunnen er buiten. Op de terrassen der villa's en langs het strand staan kleine gebouwtjes als schilderhuisjes. In deze verwisselt men zijn kleren tegen een flanellen pak, korte pantalon en vest of iets dergelijks, zet een strohoed op tegen de zonnestralen, indien dit nodig is, geeft de sleutel aan een vertrouwd persoon en springt te water. *Hony soit qui mal y pense.*

Ondertussen staat het op de wegen, door het bos en op het strand niet stil van rijtuigen en ruiters. In allerlei niet altoos bevallige of kiese, maar altoos gemakkelijke houdingen liggen de dames en heren in lage, lichte, sierlijke wagentjes, waarvan aan Amerika de eer der uitvinding toekomt. Maar groter genot schijnt het paardrijden te verschaffen. Uit de omliggende dorpen brengen de boeren en boerinnen des morgens hun paarden naar Arcachon, waar zij de ganse dag gezadeld te huur staan tegen I franc in het uur. Deze paarden zijn niet fraai, maar klein van stuk, tamelijk fijn gebouwd en taai. Onze dieren zouden reeds onder de helft van het lijden bezwijken, dat deze beestjes te verduren hebben, terwijl ze er nog even lelijk en fleurig uitzien. Reeds des morgens te 7 uur horen wij de cavalcades in vrolijke troepjes uitrijden en te middernacht kan nog de echo van een galop het stille woud wakker schrikken. Komt de Zondag de heren en dames uit de manufactuurwinkels van Bordeaux ontslaan van de boei, dan is de marte

ling dezer schepsels op het hevigst. Of hun ruiters of berijdsters rijden kunnen? vraagt gij. Zij kunnen ten minste te paard klimmen, vallen er niet af, kennen geen vrees, geven met zweep of wandelstok hun gewillige dieren een stomp, en voort gaat het, in galop, duin op en duin af, door zand en bomen, langs de harde weg of het mulle strand in de onbarmhartige zonneshijn.

Als het badseizoen voorbij is, zenden de eigenaars ze naar hun *station medicale*. ‘Koetsier, wat doen die beesten daar?’ vroeg ik eens aan de man, die ons voerde voorbij een door de vloed overstroomde weide, waar een honderdtal paarden tot over de hoeven in het water plassende een hier en daar uitstekend bosje gras zochten af te knauwen. ‘Dat is een genezingskuur, Mijnheer!’ antwoordde hij. ‘Wij sturen de paarden, die door het harde werk van de zomer dikke poten hebben gekregen, 's winters hierheen. In het water worden hun hoeven gezond en hun benen slank.’

Zou er geen kans zijn om menig heethoofd, die in politiek of theologie zich vergaloppeerde, een zelfde kuur te laten ondergaan?

In het Casino en het park stroomt het af en aan. Overdag trekken u het meest de kinderen aan. Zij zijn een jolig volkje overal, maar hier hebben zij iets eigenaardigs. Hoe smaakvol weten de mama's de kleren van haar kleintjes te kiezen, en hoe ongedwongen sluiten zich deze bij elkander aan. Het is mij een genot, in het rustieke kindertheater, dat in een hoek van het park opgeslagen is, die fijne en geestige gezichtjes te zien glanzen en die zwarte oogjes te zien flonkeren bij de potsen van Polichinelle, hun Jan Klaassen. Doch 's avonds is het Casino ten toppunt van pracht. 't Is waar, ook het meest boeiende wordt eentonig. Hoe

iemand het uithoudt een ganse zomer door te brengen met voor zijn genoegen te baden, te wandelen, te rijden en 's avonds de concerten en bals in deze schone tuin en in de zaal bij te wonen, vat ik niet. Avond aan avond een onveranderlijk lichte en luchtige muziek aan te horen, zonder daarbij een gevoel te krijgen, alsof ziel en lichaam uit uitgeblazen eierschalen bestaan, dit acht ik een zwaar stuk. Maar een enkele avond hier gesleten blijft onvergetelijk. Om het malse gras, tussen de slanke bruine stammen, te midden van bloemperken, zit halvemaansgewijze de *beau monde* voor een Moors orkest-koepeltje aan tafeltjes of wandelt heen en weer. Hier kunt gij uw ogen over pracht en weelde laten gaan. Bedenk en bereken eens hoeveel de *robe* van gindse oude dame, de kanten *shawl* van dit juffertje, de hoed van deze pasgehuwde moeten – ‘gekost hebben? Foei! winkelier uit het land der koffieveilingen!’ Ja! gekost hebben. 't Is waar, men moest wat schoon is niet naar geldswaarde beoordelen. Doch welke andere maatstaf geeft de onbeschaamde omvang dezer klederen, deze bluffende uitstalling van manufacturen aan de hand? ‘Maar dit is geen compliment aan de smaak dezer –’ Hoor eens, mijn vriend! Wat smaak betreft... doch laat mij u eerst bij de knoop van uw rok buiten de kring trekken. Laten we op deze bank gaan zitten en hier uit de verte naar de bonte groepen kijken, waarover het orkest zijn golvende melodieën uitgiet. Van hier gezien is er iets schoons, iets zeer schilderachtigs in de groepering, in licht en bruin, in levendige kleurenmengeling dezer rijkgeklede, zorgeloze, gracieuse Fransen. Doch wat smaak betreft, ware smaak – vooreerst wij zijn hier niet in Parijs. En dan nog, de ware smaak, heb ik bevonden, is in *la belle France* al even zeldzaam als elders. Er is hier veel ele

gantie en deze ligt over al wat door anderen gezien en gehoord kan worden; men heeft een tact om van niets iets te maken, die verbazend is; een gevoel voor kleur en tekening, dat zich in alles openbaart en in de mond van menige vrouw de taal tot muziek en een onbeduidend gesprek tot een levende schilderij maakt; men verstaat de kunst van groeperen en poseren in de hoogste mate. – Maar ook hier vindt ge niet zelden een hinderlijke samenkoppeling van tegenstrijdige kleuren, ook hier gebrek aan fijnheid. Terwijl ge de onevenredigheid dezer fladderende, opgeschikte, vertoonmakende vrouwenkleden ziet, terwijl gij ze gadeslaat, die onbeschaamde naar achter geschoven kapsels, waardoor de van nature reeds niet zachte gelaatstreken dezer dames een uitdrukking van uitdagende brutaliteit krijgen – denk er eens bij, aan 't geen tot uw ideaal van schoonheid behoort: evenredigheid, rust, adel door eenvoud, rijkdom in het uitgelezene spaarzaam aangebracht, vrouwelijkheid, natuur, en dan keert gij u met toorn af. – Welke leegten heeft deze wereld toch te bedekken, welke overprikkelde behoeften te voldoen, wat zoekt zij toch in haar koortsachtig jagen naar excentriciteit?

En ga nu met mij mede. Wij houden het voetpad langs de bochtige rand der steilte. Dat hoorn, trompet en klarinet door de afstand enigszins verzacht tot ons komen, kan niet dan goed doen aan 't genot van het schouwspel vóór ons. De zon gaat onder in de Oceaan en overgiet de westelijke hemel met vloeibaar goud. De lucht is onbewogen. Zelfs de dennentoppen hebben hun fluisteren gestaakt en schijnen met de ganse schepping mede te luisteren; – waarnaar? – te wachten, waarop? Er ligt als een sabbatsrust in de natuur: 't is als glimlucht zij met een glans van zalige vrede. Aan onze voet

de stad, waaruit nu en dan het blaffen van een hond en het geroep van spelende jongens welluidend zacht naar boven klinken. Verderop het bassin in een ring van dennenbossen, waarover een fijne blauwe sluier hangt, besloten. Ongerimpeld weerkaatst het de hemel en de westergloed, het karmozijn van de kim, het blanke zeil dat slap langs de mast nederhangt. En welk een hemel en welk een gloed! Wie hield wel niet eens de stoute kleuren, waarmede ons de hemel en het landschap van Italië worden voorgesteld, voor ongelofelijk, onwaar, onmogelijk? Op deze avond word ik van mijn ongeloof genezen. Met het oog op het blauw fluweel van deze hemel, de wonderbare lichtglans die mij omgeeft, de als bovennatuurlijke klaarheid en scherpte van lijnen en omtrekken; met deze verheerlijkte natuur vóór mij, geloof ik in Italië! ‘Dit gezicht herinnert mij altijd de golf van Napels,’ verzekerde mij een Engelse dame, en thans begrijp ik haar. Hier zoudt gij uren, uren lang wensen te staren, totdat in de vale duisternis van de nacht de laatste glans van de hemel vredig wegsterft...

Doch laat ons nu reeds gaan. Men begint het park te illumineren met lampions en gaspit. Op het terras zal men electrisch licht ontsteken en de blauwachtige stralen, op de boomtoppen en het tegenoverliggend *Grand Hôtel* weerkaatsende, zullen dezen als in de lucht doen zweven. Het gezicht zal toverachtig zijn, *vraiment féerique*, maar laat ons de herinnering van onze schone avond ongeschonden bewaren tot de tijd, dat ons alle herinnering begeeft.

Arcachon, October '65

De *Courrier d'Arcachon*, het zeer onafhankelijke orgaan van de *Compagnie des Chemins de fer du Midi*, verkeert in een staat van lyrische opgewondenheid. De cholera, zegt het blad, richt overal zijn geduchte verwoestingen aan en sluipt rond om haar offers in het donker te vellen. Alleen Arcachon, het heerlijke, gezonde, bevoorrechte Arcachon is als altoos, ook nu weder van de vreselijke ziekte verschoond. Wat wonder, dat men naar dit gezegend strand zijn toevlucht neemt? Van Parijs, Lyon, Marseille, ja van waar niet? stromen de vreemdelingen aan, die zich met hun dierbaren in een rustig, welbeveiligd hoekje wensen te verbergen. Reeds stort men zich op de *maisons de famille* (voortreffelijke inrichtingen, voorzien van al wat weelde en goede smaak voor het gemak van reizigers en familiën kunnen uitdenken), maar zij zijn reeds eivol. Men betwist elkander de villa's van de *Compagnie du Midi* in de *ville d'hiver* (lusthof, door de toverstaf van het genie uit de schoot der golven opgeroepen); leg een matras in het bos neder – morgen zal hij verhuurd zijn.

De waarheid is, dat van de gevreesde ziekte niet enkel Arcachon, maar ook al de dorpen en steden in een omtrek van wel zestig uren verschoond gebleven zijn; dat er geen vreemdelingen naar Arcachon stromen, maar een zwartgelokte Spaanse familie zich hier uit vrees voor cholera heeft neergezet; dat in deze slappe tijd, na het vertrek der badgasten en vóór de aankomst der vreemdelingen voor het winterseizoen, de verhuurders der *maisons de famille* lusteloos en werkeloos naar mensen uitkijken, en dat van de villa's der *Compagnie* wel vijftien en nog wel van de grootste en ruimste onbezet zijn.

Arcachon, Februari '66

Hij, die uit wrok of misschien om geestig te wezen, de ongemakken van het reizen buitenslands nagenoeg in deze orde optelde: men vindt er stof, onreinheid, taai rundvlees, ongedierte en Engelsen – kende de Engelsen toch zeker niet van naderbij, dan dat hij met hen in één boot gereisd en aan één tafel gegeten had. Wij hebben ze thans ook in onze duinen, die Engelsen; maar ik zou hun naam toch niet gaarne op 't allerhoogste van de climax der aardse ongemakken plaatsen; integendeel. –

Daar kwamen zij met de winter opzetten, de trekvogels van nature; op grote afstand en zonder moeite herkenbaar aan... aan iets onuitwisbaars, iets dat onmiskenbaar Engels is. Let eens op die kloeke opgeschoten mannen door *sport* ontwikkeld; op die vrouwen, slank, kaarsrecht, rosachtigblond, blauwogig, blank; merk eens op hoe hemelsbreed die stappende tred van de gracieuze trippelgang der Françaises verschilt; kijk eens naar die witte lange tanden, fijne neuzen en lange kinnen; vestig uw aandacht eens op de zonderlinge mengeling van onverschilligheid, ongemanierde verachting voor alle vreemde gewoonten en gebruiken, en naïeve onhandigheid; laat uw ogen gaan over die reisbenodigdheden, mantels, plaids, hoeden, koffers, laarzen met lastige soliditeit en hinderlijke gemakkelijheid ingericht – eindelijk, luister naar dat Frans! Vele Engelsen steken naar het vaste land over, zonder iets van de talen te kennen, die men daar spreekt; van een familie bij ons in de buurt is er niet één, die een woord Frans kan zeggen of zich met lectuur weet bezig te houden; geen wonder, dat ze door verveling worden gekweld, getergd, rampzalig gemaakt. Daar ook de

Fransen niet overbereid zijn tot het aanleren van vreemde talen, hebben wij nog al eens gelegenheid tot het afluisteren van koddige samenspraken. De meeste Engelsen intussen kennen Frans – maar wat voor een Frans! Welke vreemde klemtonen en neusklanken worden als nagels in deze taal gedreven! hoe veel klokkentonen moet zij zich laten welgevalen in een onnozel: *Bong jour Mongsieur! beau tomps, n'es ce pos?* welk een klankverarming in een: *Medem, fous êtes bian effeble!* Sommige eigenaardigheden dezer eilanders zijn wel eens hinderlijk. Ongenaakbare stijfheid is er een van en onbescheidene nieuwsgierigheid een andere. *Podsnapperij* – gij kent toch Dickens' *Our Mutual Friend?* – opgeblazen volkstrots en voor de vreemdeling beledigende minachting van al wat niet Engels is, behoren niet enkel tot het gebied der verdichting. Met dat al, het karakter der Engelsen komt meer met het onze overeen, dan het Franse. Hun wijze van denken en gevoelen, hun levensbeschouwing en levensrichting tonen trekken van verwantschap met de onze. Ik stel mij voor dat ik onder Fransen vele kennissen zou opdoen en onder Engelsen een vriend winnen. Let ook maar eens op hun taal: staat zij niet in tal van woorden, in woordschikking, zinnenbouw en wijze van uitdrukking met de onze op dezelfde bodem? Met welk een genot sprak ik nu weder in dezelfde of bijna dezelfde klanken, als ik, toen ik een jongen was, met de boerenjongens in Friesland gebruikte. Let ook eens op hun geschiedenis, hun opvoeding onder de tucht van het Protestantisme, die zij met ons gemeen hebben. 't Is waar, de overeenkomst mag het verschil niet doen voorbijzien. Wij hebben de revolutie van '89 doorleefd, die Engeland voorbijgevaren is. Wij hebben een Napoleon gehad, die onze Augias-stal van oude gewoonten, in

stellingen, provinciale, stedelijke en dorps-rechten en onrechten, gebruiken en misbruiken heeft gereinigd; Engeland niet. De gevolgen zijn merkbaar, zowel hier als daar. Gij weet uit Engelse boeken, welk een doolhof hun rechtspleging is, een doolhof, waartoe eeuwen lang ieder geslacht zijn gangetje, zijn muurtje, zijn kronkelpaadje heeft aangebracht. Hoevele Engelse romans zouden ongeschreven of onbelangrijk zijn, indien men aan de overzijde van het Kanaal het burgerlijk huwelijk had met zijn strenge eenvormigheid, in plaats van die kerkelijke plechtigheid met haar achterdeurtjes en middelen tot ontduiking. En waarlijk, de mannen met twee vrouwen, of drie, de Ladies Audley komen niet enkel op het veld der romanliteratuur voor; de rechtbanken, zie er de dagelijkse verslagen in *the Times* maar op na, hebben niet zelden met deze heren en dames af te rekenen. Een dame, die ik hier leerde kennen, verhaalde mij van een proces van echtscheiding, dat voor weinige jaren het Verenigd Koninkrijk in rep en roer gebracht heeft. Een jonge Lord, een karakterloos mens, een losbol, had de liefde van een beeldschoon en talentvol meisje gewonnen. Het paar was gehuwd en wel tweemaal: eerst in Schotland, waar een huwelijk reeds wettig voltrokken schijnt te zijn, zodra een man in tegenwoordigheid van getuigen verklaart: ik neem dit meisje tot vrouw; daarna in Ierland, voor en door een R.K. priester. Na een korte poos wordt de jonge man zijn vrouw moe, wil haar verlaten en beweert dat hij niet met haar gehuwd is. Een proces volgt; het hof in Edinburgh bevestigt de wettigheid van de echt; dat in Dublin evenzeer; brieven tussen de echtgenoten gewisseld worden overgelegd ten bewijze dat de vrouw steeds als vrouw door de man is erkend; als haar brieven worden voorgelezen, de wel

sprekende uitstortingen van de kuise hartstocht ener reine vrouwenziel, dan kan men in de stampvolle gerechtszaal nauwelijks de geestdrift bedwingen en in het ganse land gordt al wat man is en het ridderlijk hart op de rechte plaats heeft, zich vol opgetogenheid aan voor de arme vrouw, genoodzaakt haar eer in het openbaar te verdedigen. Het mag niet baten. Zijn rang geeft de lafhartige aanspraak op het oordeel der Pairs en het Hogerhuis ontbindt het huwelijk. Men had een achterdeurtje ontdekt. De fraaie wet verklaarde elk huwelijk door een R.K. priester gesloten voor onwettig, indien bewezen worden kon, gelijk bewezen werd in het geval dat ik verhaal, dat de jonkman een jaar vóór het sluiten van de plechtigheid nog tot de Protestantse kerk behoord had. Na de uitspraak der nietig-verklaring wierp zelfs een blad van zoveel gezag als de *Saturday-Review* de arme vrouw met slijk. Het is niet te ontkennen, dat er in dit vasthouden en vereren van middeleeuwse gebruiken veel farizeïsme steekt. Hoe vast het Engelse volk zich aan zijn oude, omslachtige gebruiken houdt, daarvan verhaalde mij mijn tegenwoordige buurman een merkwaardig staaltje. Hij was bij de rechtspraak geweest, en was het nog, indien hij gezond mocht zijn. Zo ik hem wel begrepen heb, dan had hij zich zijn leven lang met een werk afgegeven, dat bij onze eenvoudiger wetgeving onbekend is, of door notaris en registratiekantoor zonder veel omslag verricht wordt: ‘Meen niet,’ zei hij, ‘dat koop en verkoop van huizen en landerijen bij ons even gemakkelijk gaan als bij u. Nadat de betrokken personen het over de prijs eens geworden zijn, brengt de verkoper bij mij de *title* van zijn goed en nu is het mijn taak een *extract of the title* te maken. Dat wil zeggen, ik ben gehouden uit al de stukken, die in de

loop van eeuwen over het goed in kwestie gewisseld zijn en waaronder zich bevinden koopacten, testamenten, bepalingen omtrent lijfrente, erfpacht en wie weet wat niet al? een volledig uittreksel te maken, dat voor een groot deel uit een afschrift bestaat. Zulk een *extract* vult niet zelden een stapel foliobladen ter hoogte van een handbreed. Ben ik met mijn arbeid gereed, dan zend ik het stuk naar mijn *sollicitor* in Londen. Deze ziet het na, schrijft zijn aanmerkingen en aanvullingen op de rand en stuurt mij een en ander terug. De rechtsgeleerde (zaakwaarnemer) van de andere partij heeft intussen ook ruim zijn werk gehad, en eerst wanneer alles in bijzonderheden van weerskanten nagezien en goedgekeurd is, gaat het goed wettig over. Het fraaiste van de zaak,' zo ging hij voort, 'is echter dit. Voor een dertig jaar heeft de toenmalige minister Lord Brougham een wet weten tot stand te brengen, die aan al die omslag een einde zou maken, indien ons volk een ander karakter had. Volgens die wet kan een eigenaar de *title* van zijn goederen bij het kanselarijshof te Londen indienen. Keurt dit zijn stukken goed, dan ontvangt hij één acte, die voortaan bij alle transactiën zijn eigendomsrecht voldoende staft. Welnu, in mijn veeljarige praktijk is het mij nooit voorgekomen, dat iemand van deze wet gebruik gemaakt heeft.'

Dit conservatisme, dat bij al zijn reusachtige vooruitgang het Engelse volk tot in merg en been zit, maakt dat wij, geesteskinderen toch ook van de revolutie, niet in alles met een zoon van het grootste eiland kunnen sympathiseren. Er zijn hier enige *clergymen* met wie ik bekend ben geraakt. De jongeren dragen de baard zo als de vrije aanwas van al wat op het mannenaangezicht wassen wil, dit meebrengt; het oudere geslacht ver

toont nog altijd het onberispelijk gladgeschoren gelaat. Ik heb eerbiedwaardige mannen onder hen leren kennen, vol van geloof en praktische ijver, mannen van overtuiging. Niet licht zal ik vergeten welk een blik vol deernis en wanhoop Reverend W... eerst op mij en toen ten hemel sloeg, toen ik hem bekende, welk een groot ketter ik was op het stuk van geloof in het plaatsbekledend lijden van Christus. Ik zag dat hij uit de grond van een diepbedroefd hart sprak, toen hij mij zeide: 'Dan zijt gij verloren! Maar ik zal voor u bidden.' Niet licht zal ik de innig vrome toon, de oprechte eerbied vergeten, die de Engelse godsdienst oefeningen in de kapel, door de Hervormde gemeente van Bordeaux te Arcachon gesticht, zo plechtig en indrukwekkend doet zijn. Maar evenmin kan ik ze uit mijn hoofd zetten, de dorre toespraken zonder geest en leven, aaneengeregen teksten, die als preken de formuliergebeden en vaste liederen vergezelden; de afgodische verering, die deze Protestantse leraren koesterden voor al wat tot de van oudsher vastgestelde kerkdienst behoort; hun kinderachtige vrees voor al wat naar onafhankelijk onderzoek zweemt, slechts geëvenaard door hun naïeve onkunde omtrent dingen die sinds vijftig jaar onder ons volkomen zekerheid hebben. Een dezer heren gaf mij ten blijke zijner liberaliteit grootmoedig toe, dat, ja, een mens oprecht zou kunnen bidden, al knielde hij in zijn gebed niet neder en al was het dan ook een zware misgreep niet te bidden in de houding, die de biddende Jezus naar alle waarschijnlijkheid placht aan te nemen. Een ander deelde mij een gemoedstwijfel mede. Hij ook had somtijds gevraagd, of de apostel Paulus wel altoos juist en gelukkig was in zijn uitlegging van het Oude Verbond? – Maar er waren zoveel raadselen in hemel en

op aarde en hij twijfelde niet of er zou een tijd aanbreken, waarin de mens, losgemaakt van de boeien des stofs, ook deze schijnbare ongerijmdheden zou erkennen als heerlijke waarheid en harmonie. Dit alles doet intussen geen afbreuk aan mijn bewering, dat er een natuurlijke overeenstemming in denken en gevoelen is tussen de Engelsen en ons. Daar hebt gij die goede Mistress G-. Moederliefde zal in haar grond en wezen wel overal dezelfde wezen, onder een negerstam en in een salon van Parijs of in een Tartaren-kamp. Maar hoe verschillend uit zij zich! Als ik denk aan Madame M- en ik plaats haar naast Mistress G-. Ik haalde deze voor enige tijd van de trein af; zij kwam uit het verre Ierland om haar dochter op te passen, een meisje van 20 jaar dat de winter hier doorbrengt, maar voor een poos eer achteruit dan vooruit scheen te gaan. Een franse mama zou in hartstochtelijke onrust de handen gewrongen en de eerste keer, dat zij haar krank kind ontmoette, een kleine scène met omhelzing, tranen, uitroepingen opgevoerd hebben. Zelfs in het gewone, dagelijkse leven, rondom de tafel in de vreedzame woonkamer, kunt gij in een Frans gezin allerlei uitroepingen en ontboezemingen van tederheid horen, die welgemeend zijn, maar op ons de indruk van theater-aandoeningen maken. Het moedertje dat ik naar haar dochter bracht, was alles behalve kwistig met de uitingen van haar gevoel. Zij was eerder strak en stil en ging haar eigen weg. Maar toen ik haar stille en onuitputtelijke zorg, haar onverpoosde en nauw hoorbare bedrijvigheid zag, hoe onvermoeid ze Miss G- oppaste, die wel eens wat van een stout kind en kleine dwingeland kon hebben; toen ik al de voorzorgsmaatregelen opmerkte waarmede zij haar dochter als het ware omheinde, maar vooral toen ik een kijkje

kreeg van al de versterkende middelen, die op vaste uren aan de kranke werden toegediend, uit schoteltjes, potjes en glazen, de bouillon, de melk en het vleesextract – toen stond mij plotseling het beeld van een Hollandse moeder voor de geest, met taaie volharding en onwrikbare nauwgezetheid haar zwakke kinderen vervolgende en tot stikkens toe overladende met de tastbare bewijzen harer tederheid – en ik dacht: gij zijt van één geslacht.

Zulk een zwaar voedingssysteem echter als deze eilanders, zouden zelfs onze goede moeders niet kunnen toepassen. Niets koddigers dan de verbazing onzer uien etende en potage slorpende Fransen over de hoeveelheden vlees, brood, groente en wijn door hun gasten van de overzijde des Kanaals verorberd. Ook hierin komt de Britse voorliefde voor soliditeit aan het licht. Lucht, veel lucht; voedsel, veel voedsel en beweging, maar sterke beweging, daarvan wachten zij heil en kracht. Over het geheel genomen rechtvaardigt het kloeke voorkomen der gezonden deze stelregel. Maar de zieken? Tot de degelijkheid van het diët achten zij ook dat het gebruik van wijn en sterke drank behoort. Een bezorgde moeder die hier voor haar zoon, een wandelend geraamte toen hij aankwam, maar nu reeds winnende, hulp en kracht van de dennen kwam vragen, vroeg mij in alle ernst: of ik 's morgens wel rum gebruikte? – ‘Nee, mevrouw!’ zeg ik met de huivering die een rechtgeaard Hollands borstlijder voor alcohol gevoelt. ‘O! precies! maar dan drinkt u cognac of brandy!’ Toen ik nogmaals ontkennend antwoorden moest, kwam er een ‘hoe is dat mogelijk?’ gevolgd door zulk een aanprijzend dringen, om toch in het rijk der prikkelende dranken mijn behoud te zoeken, dat het mij

verlegen maakte. *Zij* gaf haar zoon ook geen melk meer, dat was niet pittig genoeg, maar room. Een jongeman uit Londen zocht in deze streken rust en afleiding voor een ernstige oogziekte. Wordt echter de pijn hevig, dan dronk hij champagne; dat versterkte, dacht hij. Toen eindelijk de geneesheer geroepen werd en bij wijze van hoge gunst toestond het gebruik van één deel rode wijn met twee delen water, werd de patiënt verontwaardigd. ‘Water, water? maar daar zit immers geen pit in!’

Een eigenaardig leven is die krankensamenleving. Daar wandelen zij langs bos en strand, de mannen met ingevallen borst en gebogen schouders, bleke neuzen, magere handen, flauwe ogen, – de opgeschoten jongelingen met witte lippen en rode plekje op de wangen, – de meisjes met doorschijnende gelaatskleur, overheldere glans in het oog en korte ademhaling, – de hoesters, de kortademigen, de zwakken, de aamborstigen. Daar zoeken zij de zonnigste plekje op, of wagen zich plotseling, in de overmoed van ingebeelde kracht, op een koude dag in de schrale wind; sommigen blijven angstvallig thuis, maar anderen klauteren of zij gezond en sterk waren, de steile duinen op; er zijn klagers en waaghalzen, benepen harten en zieltjes zonder zorg onder ons. Geen groter comédie dan onze conversatie! Gelukkig, dat verreweg het grootste deel der lijdens, die deze winter naar Arcachon trokken, verlichting en versterking gevonden heeft – maar nu moest gij ons horen! Altijd is die aan het woord is, zeer gezond. Hoe maakt hij het? – ‘Best, perfect wel. Hij heeft nog wel zijn hoest, maar het weer heeft in de laatste dagen ook niet meegewerkt en *zijn* hoest heeft een onschuldig karakter. Zijn krachten wilde hij wel wat sterker zien toenemen, maar hij voelt zich toch zeer sterk en men kan niet alles

op eens verlangen!’ – Heeft hij die koortsen nog? – ‘Koortsen zijn het eigenlijk niet geweest, het waren maar binnenkoortsen, uit gevatte kou ontstaan; het weer, ziet u? van de vorige week. Maar koorts, neen! die heeft hij volstrekt niet meer. Alleen gister nog een klein tikje. Maar nu is hij zeer wel, perfect wel! bij hem is eigenlijk ook de borst niet aangetast, weet u? ‘t is enkel maar, zegt de doctor, een aandoening; *het* komt bij *hem* uit heel andere oorzaken voort. Dat maakt een groot verschil, uit welke oorzaken, vindt u niet?’ enz. Maar nu nadert de comedie tot de grenzen van het farizeïsme. – ‘Hoe vindt u Miss Die en Mr. Deze? – Ach! wat hebben wij over die arme mensen een zwaar hoofd. – Als dat maar goed gaat!’ – ‘Kijk die kleur ook maar eens!’ – ‘Hoor die hoest dan ook!’ – ‘Bij die komt het dan nu wel uit verkeerde oorzaken.’ – ‘Zouden zij het zelf wel zo inzien?’ – ‘Och! weet u wat *ik* zeg, Mrs. So and So? een ieder moet zelf weten wat hij doen kan en mag. Maar of het voorzichtig is, met zulk weer uit te gaan en zulke wandelingen te doen?’ – ‘En zij gaan uit toeren alsof het zomer is!’ – ‘Maar je moet dan ook geen punch drinken,’ enz., enz. Middelerwijl houden wellicht Miss die en Mr. Deze een gesprek over ons, dat in aard en strekking van het onze niet veel verschilt.

Maar er is nog een andere geestesrichting. Ik deed misschien beter met van een geestesziekte te spreken. Want gelijk er een hospitaalsziekte is, zo bestaat er ook een ongesteldheid, die de voor zijn gezondheid naar warmer lucht geëmigreerde lijder, buiten zijn eigenlijke krankheid om, overvalt. Lach niet; de zaak is ernstig genoeg en iedereen, die ooit in de noodzakelijkheid komt om op de badplaats of *station médicale* een deel van zijn leven te slijten, zij gewaarschuwd. De genezings

kuur, ja de genezing zelf ontaardt in ziekte. Gij gaat voor uw gezondheid buitenslands en wilt nu uw tijd wel niet in ledigheid doorbrengen; gij vat ook wel een of ander werk van studie of liefhebberij aan, maar gij durft toch geen ogenblik van de dag vergeten, dat uw levensdoel, uw taak is: beter worden. Ziedaar de wortel des kwaads. Gij moest de kuur kunnen ondergaan, zonder er zelf iets van te weten, dat gij patiënt zijt. Nu weet gij het. Nu is het werk van de dag: beter worden, – de zorg van de dag: beter worden, – de gedachte van morgen en avond: beter worden. Gij zijt nu kranke van professie; al uw doen en laten draagt de stempel van dit uw ambt. O! rampzalig zemelknopen, o kleingeestig gortentellen, dat thans een aanvang neemt. Gij let de ganse dag op u zelf; gij maakt u zelf tot het verheven voorwerp van onafgebroken opmerkzaamheid; gij leert de onzalige kunst, om met het horloge vóór u, de slagen van uw pols te tellen. Gij vraagt: zou ik koorts hebben of niet? Evenals die Hooggeleerde Heer, die ik in de Koninkl. Acad. van Wetenschappen aan zijn medeleden hoorde vragen, twee jaren nadat die doorluchtige vergadering zekere merktekenen had laten stellen, waarop de late naneef wellicht de verzakking onzer vaderlandse kust zou kunnen aflezen, indien het namelijk geen dwaasheid mocht blijken aan een verzakking te geloven; even als die Hooggel. Heer vroeg: ‘Hoe staat het toch met de verzakking van Zeeland? Ik merk daar zo niets van’ – zoudt gij elke dag uw vooruitgang willen optekenen. Gij vergelijkt heden met gister, gisteren met eergisteren en komt onvermijdelijk tot naargeestige gevolgtrekkingen. ‘Geen vooruitgang,’ zegt gij tot u zelf, ‘en stilstand is achteruitgang, dat weten wij.’ Allengs wordt uw geweten aangetast. Uw doel en werk,

uw taak en roeping, uw heilige plicht is: beterschap, zorg voor uw lichaam; met nauwgezetheid wijdt gij u daaraan en bemerkt niet dat gij over de grenzen der nauwgezetheid heen reeds in de kronkelpaden der benepenheid zijt gedwaald. Zoudt gij heden wel uitgaan? De zon schijnt, maar er is nog al wat wind. Zijt gij gisteren ook te laat uitgebleven? 't Was kwart over vier, en gij hoest vandaag meer dan een paar dagen geleden. Zoudt gij die verre wandeling wel aandurven? Zoudt gij wel verantwoord zijn met na de wandeling van deze morgen nog eens uit te gaan? 't Is in elk geval zekerder maar thuis te blijven. Ziet gij niet wat bleek? Het komt u voor, dat gij u wat slap gevoelt. Gaat gij wel dik genoeg gekleed? Zoudt gij voor alle zekerheid nog maar niet een bouffante omslaan? Zo gij eens melk gebruikte? Zo gij eens geen melk gebruikte? Bouillon? Geen bouillon? Wijn? Geen wijn? Een middagslaapje? Geen middagslaapje? Arme kranke aan meer dan één kwaal – indien gij uw geweten van spinrag wist te reinigen, zoudt gij in blijmoedige, onbekrompen voorzichtigheid voortgaan op de weg der genezing; nu koestert en kweekt gij uw krankheid als een kraamkindje. De hemel beware u voor u zelf! Ik zou lust hebben om boos op u te worden en u de oren te wassen, maar ik heb een te diep medelijden met u. Welk een lot, geen groter vreugde te kennen dan met een wauwelaar, even angstig en bekrompen als gij zelf, uw wederzijdse kwalen en haar geschiedenis te beleuteren!

Van huis, April '66

Oost, West, thuis best. Ik acht het ondenkbaar, dat iemand zo grote afkeer van versleten uitdrukkingen

hebben kan, dat hij bij terugkeer in het oude Nederland, zijn vaderland, nalaat met verruimde borst uit te roepen: Oost, West, thuis best. Gegroet, mijn vaderland! Weer woon ik in het midden mijns volks. Mijn voeten staan in uw poorten, o onze oude, schilderachtige steden! zij drukken uw mollig grastapijt, o welige Nederlandse weiden! Toen gij, blonde duinen! uit de schoot der zilte golven oprijzende, voor het eerst het starend oog kwam treffen, toen voer er een rilling door het hart, dat in zijn vaderland alleen vrede vindt, zal ik zeggen, o mijn vaderland! dat het oog, aan andere taferelen gewend, op uw straten en pleinen getroffen wordt door zekere halfslachtigheid, zekere achterlijkheid, zekere sporen van onwillig volgen? Zal ik er op letten, dat zo weinigen uwer mannen een vlugge, veerkrachtige tred, een kloek gebouwd lichaam tonen, terwijl zo velen gebogen, bleek en krachteloos zich schijnen voort te slepen? Maar ik denk aan andere dingen. Dankbaar voor het vele goede op vreemde bodem genoten; voor een gezondheid door de te warme zomer niet te diep geschokt, en door twee onbeschrijfelijk heerlijke winters krachtig opgericht, is het mij behoefte en genot, mijn vriend, vrienden in het trouwe Hollandse oog te staren, de welsprekende handdruk van vrienden te vertrouwen, in het midden van vrienden mij thuis te gevoelen. Vaarwel!

Over beeldspraak

Jourdain, de heer geworden burgerman uit Molière's blijspel, is in de wolken. Hij heeft ontdekt, dat hij zijn leven lang proza gesproken heeft en dat zonder het te weten!

Hoe veel groter zou nog niet de opgetogenheid, hoe veel koddiger nog de verbazing van deze waarde heer geweest zijn, indien zijn onderwijzer in een volgende les hem verzekerd had, dat het welbeschouwd poëzie was, wat hij zijn leven lang, onbewust van zijn dichterlijke voorrechten, had gesproken!

Trouwens, menig ander dan Jourdain zou vreemd opzien bij dat bericht. ‘Poëzie? in *mij* poëzie? Neen man! geen zier. Van mijn grootvader, vader en een schare ooms heb ik poëzie gevonden, netgeschreven bundels vol, uit de tijd toen ieder fatsoenlijk Nederlander wel verzen scheen te maken en zijn dichterlijke vriendenkring had. Maar ik? als er een verjaardag komt, hoort gij geen poëzie van mij. Een cadeautje, een handdruk, een “van harte, hoor!” daar doe ik het mee af.’

Nu, of de dichtkunst wel zo onherstelbare verliezen geleden heeft bij de slachting, die de mannen der geestige Braga indertijd onder de verzenmakers heeft aangericht en bij 't wijken der eens zo bloeiende tak van kunst-liefhebberij voor andere tijden andere zeden, zou nog te bezien staan. Maar, al ware het zo, zelfs tot de nuchtersten aller Jourdain's in deze ontnuchterde tijd zou men kunnen zeggen: van moeders schoot af spraakt gij poëzie. ‘Gij hebt dat nooit gemerkt?’ Wij willen het wel geloven. Gij had er ook nauwelijks schuld aan. Gij

kont het waarlijk niet helpen. Toch was het zo. Onbewust van uw rang en rijkdom, als het koningskind in de wieg, ontvingt gij uit de handen uwer moeder, straks door uw ruwer makkers op de straat, de erfenis uwer vaderen, zo als geen koningskind ontving. Gij droomdet in onwetendheid voort en ondertussen werden u schatten in de schoot geworpen, goud, bloemen, paarlen, juwelen, kunstwerken uit alle delen der wereld, uit alle schuilhoeken van oude en nieuwe tijd te zamengebracht voor u. Gij ontvingt de taal der mensen en met haar de schatten der heerlijke poëzie. Zij zelf is poëzie. Want in haar hebben uw voorouders op dit zelfde plekje lage grond, koene schippers, nijvere kooplieden, vrijheidlievende burgers, vrome mannen; in haar bijna alle geslachten, die onder wuivende palmen of besneeuwde dennen, aan Ganges, Nijl of Jordaan, op Romes heuvelen of aan de voet van de Hymettus leefden, het beste dat zij vermaken konden, neergelegd; hun vragen en hun weten, hun wijsheid duur genoeg gekocht, hun geloof en hoop, hun hoger, geestelijk, menselijk leven, hun waarachtig zelf. Gij hadt daar geen vermoeden van, Jourdain! Gij waart misschien de schatten onwaard, waarmee gij speeldet. Toch kon uw onverstand de waarde der u aangeboren erfenis niet eens verminderen: indien maar niet uw halve wijsheid het deed!

Dat de taal niet maar het voertuig is der poëzie, dat zij zelf een verheven dichtstuk is, moet wel waar wezen, als een Bilderdijk, taalminnaar, taalkenner, dichter voor alle dingen, zoals de geschiedenis er maar weinigen kent, zeggen kon:

Hollands taalschat uit te storten
Is mijn glorie: niets dan dit!

Maar ook, wat is de taal des mensen?

Stelt u het ogenblik voor, dat de mens de ‘edelste verovering’ die hij ooit zou doen, heeft gedaan. Hij heeft het eerste paard opgevangen. De kreten en uitroepingen, die de vurige begeerte, de opwinding van de wilde jacht, haar teleurstellingen en angsten, straks de overwinning hem afgeperst hebben, waren nog geen eigenlijke woorden. Zij onderscheidden hem nog niet van het dier, dat ook zijn angst-, vreugde- en zegekreten heeft. Maar straks komt de behoefte aan mededeling. De gelukkige overwinnaar moet zijns gelijken verhalen van zijn schone buit en het *paard* krijgt zijn *naam*. Het fraaie dier wordt bewonderd en dezelfde drang tot uiting en mededeling van gewaarwording al weer doet de eigenaar en zijn makkers, omdat de mens een *sprekend* wezen is, naar *klanken* zoeken, en *zeggen*, dat het *paard* zo *schoon*, zo *vlug*, zo *sterk* is.

Dat éne paard, waarvoor *paard* nog haast een eigennaam geweest was, kwam te sterven. Er kwamen honderd, duizend paarden, wit, bruin, vurig, traag, leerzaam, koppig, toch ondanks hun verscheidenheid allen paarden – en ziedaar, de mens, in plaats van zich door die veelheid en bontheid te laten verbijsteren, *dacht* al dat toevallige, dat bijzondere *weg* en sprak van *een*, van *het* paard als soort en had nu door lichaamskracht en vlugheid niet dat éne, trotse dier getemd, maar door zijn geest en *woord* ze allen veroverd.

Begeerte, afgunst, macht doen twist ontstaan. ‘Aan wie behoort dit paard?’ – Aan mij, want ik ving het! – ‘Aan mij, want toen het losgebroken weer met zijn oude makkers op de vlakte rondzwierf, ving ik het op!’ – Voortaan zal de mens spreken over *mijn* paard en *dijn* paard, en de botsing van zelfzucht tegen zelfzucht het

besef in hem wakker maken, al zal hij ook nog zeer lang de kromme lijn recht noemen, door de sterkste tussen *mijn* en *dijn* getrokken.

Dat eerste paard was *schoon, vlug, sterk*, maar toen de eerste mens dit zeide, waren nog *paard* en *vlug, paard* en *schoon, paard* en *sterk*, evenals in de werkelijkheid, ook in zijn voorstelling onafscheidelijk samengegroeid. Dat zou veranderen. De geest en het woord zouden een nieuwe verovering doen. Want in duizend andere dingen trof de mens iets van hetzelfde, dat hem het paard had doen bewonderen en liefhebben. Waren zwaluw en woudduif ook niet vlug als het paard? de leeuw en de buffel ook niet sterk? de bloem, de gazelle, het meisje van zijn hart, het snoer van bloedkoralen om haar hals, haar schitterende ogen, waren zij ook niet schoon? als men daarvan sprak, moesten ze niet ook alzo worden *genoemd*? Een nieuwe reeks van optellingen en aftrekkingen ving nu aan. Paard en leeuw en bloem en zwaluw, het sieraad en zij die het droeg, werden in de werkplaats van het mensenverstand te zamen gebracht. Wat die dingen van elkander onderscheidde, al was het nog zo goed en begeerlijk, werd ter zijde gelegd en weggeworpen. Weggeworpen werd van al die dingen tot zelfs het leven en het werkelijk bestaan toe. Wat bleef er dan over? Niets. Niets ten minste dat met handen getast of gewogen, dat ooit op zich zelf aanschouwd kan worden met de ogen. Toch zou de mens tonen, op dat *niets*, dat ontastbare en onzienlijke, de hoogste prijs te stellen. Het voorwerp, een wereld vol voorwerpen had hij weggeworpen, de *eigenschap* had hij behouden. Het ding zelf had hij laten liggen, de toestand en de werkzaamheid legde hij weg in de schatkamers zijns geestes. Voortaan sprak hij van *schoonheid, vlugheid, sterkte*.

Verder, verder, altijd verder. De wereld der zichtbare en der onzichtbare dingen werd altoos ruimer en alles vroeg zijn eigen naam, zou het den mens en zijn makkers niet volslagen vreemd blijven. De schatten der aandoeningen en gevoelens groeiden onophoudelijk aan en persten ieder voor zich – daarvoor was hij mens, tot gemeenschap en mededelen geschapen – hem een woord af. Betrekkingen, verhoudingen, rechten en plichten, werkelijkheden en mogelijkheden strengelden zich, altijd, altijd weer anders dooreen en – geen enkele mocht ongenoemd blijven, zou de mens, in plaats van zijn koningsrang op aarde te handhaven, niet verbijsterd, overmeesterd, getiranniseerd worden door het levenloze en redeloze beneden hem. Een ding kon bestaan, – maar ook het niet-bestaan moest een naam hebben. Het kan bestaan hebben en niet meer bestaan; het kan nog niet aanwezig zijn, maar in de toekomst na tal van dagen of eeuwen als aanwezig gedacht worden: ja de vlugge gedachte schoot vooruit naar de tijd, waarin ook dat toekomstig zijn tot het verleden zou behoren. In verleden, heden en toekomst kan voorts een toestand of werking aan voorwaarden gebonden, aan wensen en verlangens onderworpen, die voorwaarden en wensen zelf konden ingebonden of gevierd, beperkt en uitgebreid worden – en ziet! alles geschiedde naar de wil van het kleine *sprekende* wezen, dat mens heet!

O wonderwerk der menselijke taal! Een kereltje van vijf jaar zegt: ‘als ik de baas was, dan maakte ik een schip zo groot als de toren en dan schoot ik in Amerika alle leeuwen dood en dan aten wij alle dagen pannenkoeken met suiker.’ Een ziekelijk, bleek meisje, zwak schepseltje aan bed en leunstoel gebonden, vertelt haar broertje, wat zij gelezen heeft in haar eenzaamheid; fabelen,

sprookjes, geschiedenis van vorsten en volken, tonelen uit verre landen en zeeën.

Wat doen die twee, die held die voor een bok op de vlucht zou slaan, de reizigster die geen voet buiten haar kamer zette?

Zij spreken, niets meer. Maar dat spreken wil zeggen, dat zij, beeldende kunstenaars, door middel van een paar klanken, in een oogwenk tijds, voor de verbeelding van huns gelijken, de zee met haar schepen, de donkere wanden met wilde gedierten in een ver afgelegen werelddeel, veldslagen en paleizen, tegelijk met welgesuikerde pannekoeken in 't aanzijn roepen. Enige weinige klanken nog, op de stroming van één enkele ademtocht gedragen, en zij hebben die ganse wereld dooreen geworpen, haar delen van elkander gerukt, weer naar lust en luim verbonden, haar opgehangen aan de draad van een enkele onderstelling, misschien wel ten slotte door één nauw hoorbaar toegevoegd ontkenningwoord in 't niet teruggeslingerd!

Spreken is schilderen: 't is door het woord, op het doek van des hoorders verbeelding het beeld doen verrijzen, dat de spreker wil. Hoe jeugdiger intussen een taal is, des te schilderachtiger, te dichterlijker ook. Of men zeker dier met *paard*, *horse*, *hippos* of *cheval* aanduidt, is, zodra spreker en hoorder 't maar eens zijn over dat woord, tamelijk onverschillig. Ten minste het is dat ons. Maar men mag aannemen, dat er bij de eerste naam- en taalvorming vrij wat minder toevalligs heeft geheerst, dan wij ons kunnen voorstellen; dat de eerste 'sprekers', door een natuurlijk fijn gevoel geleid, ook in de klank van de naam poogden na te bootsen 't geen in het voorwerp hun 't meest kennelijk was. Het bewijs ligt voor de hand in de klanknabootsende woorden,

waaraan onze taal vooral rijk is. 't Is wel niet toevallig dat in het zelfde natuurverschijnsel het zware, rollende, krakende, rommelende geluid *donder* heet, en het snelle, felle, klievende licht *bliksem*, *bliksemschicht* of *bliksemflits*; dat wij spreken van het *murmelen* van een beek, het *piepen* en *knarsen* van een ongesmeerde wagen, het *sissen* van een braadpan, de *wrok* of de *gemelijkheid* van een ontevredene; van *kletteren*, *klateren*, *schuifelen*, *sijfelen*. De goede dichters weten het wel. Zij brengen in hun verzen het geraas van de slag, paardengetrappel, trompetgeschal, het gerochel der stervenden, de triomfkreten der overwinnaars, vogelenlied, vrouwentranen, het gebed der onschuld over; de stilte van de nacht en het zwijgen van het woud maken zij hoorbaar: de taal wordt onder hun handen tot muziek. Leest Bilderdijks liederen; bestudeert ze; beluistert hun melodie en vraagt dan eens, of dat schijnbaar eenvoudige wel te gering was om een dichter tot hoogste doelwit te zijn.

Hollands taalschat uit te storten
Is mijn glorie: niets dan dit!

Spreken is schilderen. Ook in dit opzicht moeten de talen in haar jeugd sprekender, tekenachtiger geweest zijn, dan nu op haar oude dag, omdat de eerste mensenmaatschappijen beperkter gezichtseinder, ongekunstelder levenswijs hadden; omdat haar gedachten en zorgen nog vooral door zichtbare voorwerpen en eenvoudige betrekkingen werden bezig gehouden. Het was natuurlijk, dat zij voor onzichtbare dingen, voor eigenschappen, gewaarwordingen, deugden, recht en ideaal, namen borgden bij de natuur, waarmede zij vertrouwd waren, opklimmende van de stof tot de geest. 't Is natuurlijk dat het zo geweest is, omdat het in de

grond nog zo is. Onze talen zijn oud; zij hebben de herinneringen harer jeugd, de blinkende rivieren aan wier oevers zij speelden, de geur van het woud en de zeelucht waarmee zij werden gedrenkt, vergeten. Door langdurige omloop zijn vele woorden, eens met een eigen merk gestempeld, afgesleten, even als onze oude schellingen en zest'halven, wier beeldenaar onkenbaar geworden was. Woorden eens uit andere wettiglijk geboren, zijn verre van hun ouders gaan zwerven, en op hun avontuurlijke dwaaltochten tienmaal van gedaante, kleur, rol en beroep veranderd. Het leven is veel kunstmatiger; de band, die de oude volkeren aan de natuur bond, is lossier geworden. Met het toenemen der beschaving werden gedachten en begrippen meer en meer uitgedroogd, gedistilleerd, geraffineerd en hoe langer hoe minder aanschouwelijk. Er ontstond een taal der boeken en der wetenschap, en daar niet het volk, maar de geleerden, die er de vaders of peten van waren, aan duizend nieuwe dingen nieuwe namen hadden te geven, ontstonden er in alle talen zwermen van misbakken, gedrochtelijke woorden. Daar komt nog bij, dat in alle talen der nieuwere volken tal van namen en spreekwijzen voorkomen, die, evenals bij ons, b.v. *test*, *vlam*, *straat*, *molen* en *aalmoes*, een inheems kleed dragen en nochtans niet geboren zijn met, uit en onder de zelfde hemel als het volk dat ze gebruikt.

Dit alles neemt niet weg, dat ook onze moederspraak haar tovermacht, haar onverwoestbare schoonheid nog bezit. Zij ook geeft aan de onstoffelijke dingen vorm, gestalte en leven door er de gelijkenis van het zinnelijke aan te lenen. *Recht* zijn voor haar gelijkelijk de lijn, het pad, het levensgedrag en het vonnis, als deze ter rechter noch ter linker wijken van de richting naar het juiste

doel: *zachtheid, tederheid, weekheid, hardnekkigheid* en *stijfkoppigheid* en duizend andere woorden hebben ook bij haar aan tastbare dingen behoord, eer zij ze aan onzietlijke huwde: zij, onder een volk van zindelijke huismoeders, ontleende haar *schoonheid* aan de toestand van welgewassen en geboend te zijn.

Zowel de voortgang der beschaving als de krachtige invloed van het volkerenverkeer kwamen haar ten goede. Weliswaar hebben beide de strekking om haar een deel van haar frisheid en oorspronkelijkheid te roven. Hoe droog, hoe onuitstaanbaar neuswijzig is vaak het spreken van beschaafden en geleerden! En welk een koddig figuur maken welbeschouwd in ons midden tal van beelden uit andere landen overgekomen: in een land, zo plat en drassig als het onze, die *afgronden* met of zonder *bebloemde randen*, die *bergen* en *dalen*, *ten hemel reikende rotsen* en *woeste bergstromen*, waarvan Nederlandse boeken zoveel moois weten, die *zandwoestijnen*, waarin een vaderlands auteur veel liever dan in de nationale hei zijn eenzame reizigers zal laten verdwalen, die *klippen* en *steengevaarten*, waarop in Nederlands proza en poëzie veel meer schepen schipbreuk lijden, dan op onze welbekende zandbanken, anders (zou men zeggen) verschrikkelijk genoeg. Dit nadeel intussen wordt meer dan opgewogen door het voordeel, dat er tegenover staat. Dat voordeel is aanwinst van rijkdom voor de taal. Allerlei volken hebben door de geschriften hunner dichters en wijzen, waarvan het onbetekenende vergeten werd, maar het schone en bruikbare bleef hangen, beelden, zegswijzen, spraakwendingen, spreuken en spreekwoorden aan haar overgedaan tot voordeel van ons. Dat de Bijbel door ons volk niet maar eerst sinds de Hervorming gebruikt en geliefd, maar toen tot dage

lijkse, spijs geworden, zijn eigenaardig merk op haar drukken zou, was te voorzien. Wie zal de invloed berekenen die hij geoeffend heeft? *Kind des doods, schaduwen des doods, groeve der vertering, beker des overvloeds, der vreugde en der bedwelming, het hart breken, parelen voor de zwijnen, licht onder de korenmaat, duivenonschuld, slangenvoorzichtigheid, de eerste steen werpen*, deze uitdrukkingen – gij hebt ze uit honderd andere maar voor 't grijpen - zijn op Israëlietische bodem gewassen: maar welk Nederlander zal ze niet verstaan als zijn moedertaal? Aan de eigen vrije werkzaamheid van de volksgeest in het vormen van zijn spraak stonden zij trouwens niet in de weg: dat die talloze zinnebeeldige spreek- en zegswijzen, spreuken, beelden en spreekwoorden het bewijzen, wier wieg op hetzelfde plekje gronds stond als de onze!

Hoe is het Nederlands er vol van! Laat de rijke schat onzer spreekwoorden veilig rusten en onderzoek maar, ook de eenvoudigste, meest alledaagse uitdrukkingen; hoort het eerste het beste gesprek aan; zie de krant in en gij stuit op zoveel beeldspraak, dat gij ten slotte verwonderd vraagt, waar het spreken in gelijkenissen wel mag ophouden? ‘*De voorraad graan is ruimschoots voldoende voor de behoefte: er is zelfs overvloed,*’ lees ik: *Heden overleed*’ ... een weinig later: ‘*Op het onverwachtst werd van mijn zijde weggerukt*’ ... verder: ‘*Heden trof mij de gevoeligste slag mijns levens.*’ Beelden, niet dan beelden! *Ruimschoots*: de schipper, die de wind mede heeft, viert de schoot van zeil en fok en zeilt met *ruime schoot*. *Vol doet* gij een vat, en giet gij er bij, zo is er een *vloed over* de rand.

Ik lees mijn krant verder. Zij is heden opgetogen. ‘Zou het nog *bewijs* behoeven’ – *wijzen* deed men oorspronkelijk met uitgestrekte arm en wijsvinger – ‘dat

de republikeins-monarchale partij bij de stembus *geslagen* is?’ wellicht; maar zeker niet, dat men niet zonder beeldspraak het ontvangen van klappen met de hand of slagen met een stok op een zedelijke nederlaag kan toepassen. ‘Aan hare *in eigen ogen*’ – in werkelijkheid verdraagt iemand juist niet veel in zijn ogen – ‘zo *welgegronde* verwachtingen’ – als waren het heipalen of fondamenteën – ‘is voor goed de *bodem* ingeslagen’ als of het vaatjes waren. ‘Deze partij heeft *uitgediend*:’ onwillekeurig komt u uw afgedragen rok voor de geest, waarmee gij niet weet wat te doen: ‘met haar was dan ook nooit enig *land te bezeilen*’ – en of gij wilt of niet, uw verbeelding voert u naar zee, waar een log, onhandelbaar schip, met tegenwind worstelende, te vergeefs tracht door scherp bij de wind te houden het gindse voorgebergte te boven te komen.

Verder. De Minerva der krant fronsd de wenkbrauwen en stort haar staathuishoudkundige wijsheid uit. ‘Sinds de *beschaving*’ – ach! dat de schaaf over zovele beschaafden zo vluchtig heenging! – ‘met *reuzenschreden*’ – dank u, moeder de Gans, voor dat beeld! – ‘met reuzenschreden op elk *gebied*’ – wie gebieden daar toch, en welke geboden worden er gegeven? – ‘is vooruitgegaan, heeft ook het mutsenmaken een nieuwe *vlucht* genomen.’ ‘t is ons wel, als nu maar die mutsen niet *vliegerig* op de hoofden onzer moeders en echtgenoten komen te staan. ‘Deze *gewichtige*’ – wat weegt men thans al niet? zelfs gelijk men zien zal, ‘deze gewichtige *tak* van nijverheid’ – de takken van een boom, ‘heeft aanspraak...’ maar wij zouden het einde niet vinden. Bilderdijk zei van zich zelf, dat indien men hem van een toren wierp, hij in verzen neer zou komen. Breek onze taal in stukken en gij hebt poëtisch puin. Evenals van

een afgebroken gothische dom, zal elk harer stenen het merk van 's kunstenaars beitel dragen: een heiligenbeeld, een blad, een serafswiek, de kop van een grijnzend gedrocht.

Ach! dat het bouwwerk zorgvuldig onderhouden, of zo deze eis te veel omvat, dat het niet door de tempelwachters zelf stelselmatig beroofd en verminkt, dat zijn eerwaarde grijsheid, of ten minste, zo het vervallen moet, zijn verval geëerbiedigd werd! Maar wie troost ons over de breuke van deze dochter onzes volks? De eenvoudigen in den lande, die de taalregels niet machtig zijn en aan het boekenschrijven geen schuld hebben, tot wie de taal komt niet uit gedrukte blaren, maar als het levend woord van huns gelijken, aan wie zij haar even zo wedergeven, zullen de taal niet bederven, zo zij haar gebied al niet uitbreiden. Een enkele harer kenners, vrienden en bewonderaars verdedigt haar met onbezweken trouw, en als het zeevarend volk der voorvaderen gesproken had van ‘op sleeptouw nemen’, voegde hij aan haar beeldenschat uit de verschijnselen dezer eeuw van spoorwegen toe: ‘een anders wagen aan zijn trein haken.’ Maar het gros onzer schrijvers, die de boeken en maandwerken en kranten maken voor het gros onzer lezers, het merendeel onzer beschaafde mannen en vrouwen, die de taalregels en de letterkunde van Fransen, Duitsers, Engelsen, om van Latijnen en Grieken niet te spreken, bestudeerd hebben (dat sprak vanzelf!), doch van Nederland maar terloops ingezien en vergeten, omdat ze die vanzelf (‘t sprak immers vanzelf) wel kenden! – wie zal hun gewetens wakker schudden, hun misdaad duidelijk voor hen stellen? Elke behandeling onzer moedersprake aangedaan scheen hun geoorloofd, elke behandeling haar aan te doen schijnt

van hen te wachten: verdraaiing, vervalsing, ontwrichting, slagen in haar aangezicht, onkiese blootlegging van haar ruwheden en zwakke plaats, slavenwerk heden haar opgelegd, morgen haar schouders met bespottelijke tooi omhangen, haar hoofd met smakeloze sieraden overladen; het ergste van alles slordigheid, veronachtzaming, vergeetachtigheid, miskenning! Spreken of praten die vrienden in hun gewone doen, zo is het leed ten minste nog te overzien – maar wee! zodra zij er zich toe zetten om het ‘mooi’ te doen.

Een der meest algemene verschijnselen van het bedoelde euvel is, in spreektaal vooral, het zotte, ondoordachte gebruik van grote woorden. Sommigen houden dit voor een gevolg van ons kunstmatig leven, dat eenmaal aan allerlei prikkels gewend, ook in dezen altijd meer, altijd scherper, altijd sterker eist, tot dat het in 't ongerijmde loopt. De oorzaak is wellicht veel naderbij te zoeken, in verregaande onkunde van onze taal: er liggen schatten in haar kelders, maar daarvan vragen de rechthebbenden zo bitter weinig op, om er handel mee te drijven en winst te doen. Deze jonge dame ‘heeft zich *ijselijk* geamuseerd, o ijselijk mevrouw!’ en 't geen bij navraag blijkt haar van genot te hebben doen *ijzen*, is niets anders geweest, dan een theesaletje met muziek. *Ijselijke* amusementsen wisselen af met *ontzettende*, *verschrikkelijke*, bij jongeteren met *gruwelijke*, *razende*, *almachtige* dito's. Bij dezen heet de laatste zangeres, bij gene de laatste roman voor 't minst *goddelijk*. Waar moeten de woorden van daan komen, indien eens werkelijk 't geen de mens *ontzet*, zijn inwendig bestaan als uit de voegen licht, hem doet *gruwen* of de *schrik* om 't hart slaan, indien eens de indruk van goddelijke almacht moet beschreven worden! Middelerwijl wordt de taal door

overspanning ontzenuwd. En haar rijkdom en haar elasticiteit nemen af.

Van geheel andere aard, maar niet minder verderfelijke werking is de verwatering, die onze taal ondergaat. Zij is rijk aan allerlei kernachtige, puntige uitdrukkingen; zij heeft een overvloed van eigenaardige zegswijzen, waaruit om beurte fijn gevoel, juiste waarneming van natuur en mensenleven, ernst en gulle levenslust spreken. 't Is niet te zeggen, voor hoevele toestanden en vormen des levens zij een eigen woord en term bezit! Onbekendheid met deze schatten, armoede van gedachten, ongewoonte om juist te onderscheiden, traagheid die zich liefst geen rekenschap geeft en gaarne alle dingen in een nevel ziet, doen bij voorkeur de onbepaaldste, minst sprekende spreekwijzen kiezen. Wat een beeldhouwwerk *en relief* kan zijn, wordt vlak en plat. Hoe weinig bladzijden van Nederlandse boeken laten een afdruk na in geest en geheugen! in onze literatuur, bij veel deftigheid en onberispelijke statigheid, hoe weinig gloed nog, hoe weinig eenvoud en natuur! Bruggen worden over rivieren *geslagen*, hospitalen en kloosters *gesticht*, huizen *gebouwd*, maatschappijen *opgericht*, maar de gedachteloosheid vindt het gemakkelijker al deze *dingen daar te stellen*. Zodra zij kans ziet, past zij op duizend andere zaken met onkreukbare onpartijdigheid haar lievelingswoorden *vervaardigen* en *aanwenden* toe, nadat zij ze vooraf behoorlijk heeft *beschouwd* in haar onderlinge *samenhang* en *ontwikkeling* en *zich* van haar noodzakelijkheid *doordrongen*. *Bevorderen* doet zij van alles, en op elk *gebied* – even goed als *staven*. Geen ding zo dor en levenloos of zij praat van zijn *bloei* en zijn *vruchten*. Wie brengt ons af van deze ‘meer en meer *gebruikelijke* weg’?

Hierbij komt nog de eentonigheid waartoe men de taal doemt.

De schilderachtigste beelden en treffendste uitdrukkingen, zonder oordeel, afwisseling, bescheidenheid en spaarzaamheid altijd weer gebezigd, beginnen met ons niet meer te treffen en eindigen met ons te vervelen. De spreker meent er niets meer mede en de hoorder verstaat er niets meer onder. De sierlijke wending verkrijgt iets gemeens en alledaags, even als het muziekstuk van de meester tot kermisdreun verlaagd. Wie voelt iets meer bij de *afgronden*, aan wier *rand* naar luid der bladen ons vaderland ten minste eenmaal in de maand *wordt gebracht*? Bij de *poelen des verderfs*, die ter zijde van elk vaderlands voetpad schijnen te *gapen*? Bij de *stormen des levens*, de *ocean des levens* met bijbehorende stoffering van *klippen*, *golven*, *duistere nachten* met *noordstarren* en *kustlichten*, *stuurlieden*, *naakte stranden*, *kompassen* en *havens der ruste*? Wie weet het gevolg niet, zodra de *sombere wolken* de hemel gaan *bedekken* en het *zonlicht omfloersen*? Wie, zodra er van *banden* gerept wordt, is niet voorbereid op heel de toestel: *teer*, *hecht*, *Vorst en volk*, *strengelen*, *slaken*, *losmaken*, *bevestigen*, *verscheuren*? *Zaden van tweedracht* worden er in alle jaargetijden gestrooid, volgens de kranten namelijk. Geen wintertijd houdt het onafgebroken *ontwikkelen*, *groeien*, *bloeien*, *wrange en rijpe vruchten plukken* tegen: 't is dagelijks werk, even als het *leggen* of *ondermijnen* van en *bouwen op grondslagen*. Zullen wij Amors pijlkoker doorzoeken? de *pijl* der liefde, die al zo lang en onveranderlijk, ook om 't rijm, het hart *griefde*, dat hij bijna stomp moet zijn van al dat werk? het *huwelijksbootje*, ook nog helaas! niet voor sloping verkocht? Genoeg reeds. Moeder, met bedachtzaam overleg, neemt nu en dan het speelgoed van haar kleintjes

weg en bergt het op. Krijgen ze het na enige tijd weerom, dan is het als nieuw. Spaarzaamheid, goede smaak in het gebruik en zelfkennis der schrijvers moesten bij het schrijven onzer moedertaal verhoeden, dat ooit het nieuwe van haar schone speelgoed af kon gaan.

Maar de grootste schade berokkent haar 't gemis aan goede smaak, aan waarheid, eenvoudigheid en juistheid van gedachten bij hen die geroepen zijn haar met eerbied te dienen. Is het te veel gevergd, dat men waar zij? haar geen ongerijmdheden doe begaan? Soms schijnt het inderdaad te veel geëist. De tegenstrijdigste beelden worden aaneengehecht of op elkander gestapeld. In één adem worden uitgesproken, op één zaak worden toegepast vergelijkingen uit zo geheel onderscheiden gebied, dat de vlugste verbeelding ze niet in één gedachte verenigen kan. De ene helft van een figuurlijke spreekwijze ziet ge dagelijks aan de tweede helft van een andere geplakt: soms brengt de dooreenhaspeling van ongelijksoortige bestanddelen zo iets wanstaltigs en onmogelijks voor de dag, dat alleen de veldwinnende gewoonte, om bij het vluchtig doorvliegen van boek en nieuwsblad geen rekenschap meer te vragen en met alles tevreden te zijn, onze schrijvers zo slordig, onze lezers zo geduldig maken kan.

Vertaalde werken van wansmaak, zo als die waarin L. Mühlbach haar gedrochtelijke volzinnen ook voor ons publiek ten toon stelt, laten wij even gaarne rusten als de verheven wartaal van Hugo. Wij bepalen ons zelfs tot het zeer gewone.

De heren godgeleerden in ons vaderland hebben voor lange tijd onder andere het gebruik van twee beelden in de grond bedorven. Wat is redelijker, wat ligt meer op de weg van hun plicht en hun recht, dan dat zij

handelden over de bronnen onzer kennis en de grondslagen van ons geloof? Maar nu hebben helaas! velen hunner in hun ijver die *bronnen* en *grondslagen* doorengemengd; zij hebben *gebouwen* op de *bronnen* opgericht en *gevolgen* uit de grondslagen doen *voortvloeiën*, tot grote schade, moet men vrezen, voor beide. Vooral wanneer het geval gecompliceerd werd door *wegen* der wetenschap, *hoekstenen*, die zonderling genoeg in de plaats der fondamenten het gehele gebouw schenen te dragen, *toetsstenen* waarnaar wel eens *gemeten*, *maatstaven* met welke wel eens *getoetst*, *resultaten*, die niet zelden *geplukt*, *standpunten* die *overwonnen* werden, alles opgetrokken op bovengemelde bronnen en afgeleid uit de grondslagen: dan kon het een eenvoudig lezer wel eens bang worden.

't Geen een horloge in beweging brengt, heet zeer eigenaardig een *drijfveer*. 't Geen een denkend redelijk wezen tot handelen aanzet, is een beweegreden, een motief. 't Geen een mens of dier doet leven, ook 't geen ons in geestdrift brengt, tracht men te noemen met de namen van ziel, bezieling. Maar wat te denken bij *bezielende drijfveren*? Zeker even veel en dat even duidelijk als wat men denkt bij *practische grondslagen*, bij *practische* en *bezielende middelpunten*, die in de laatste jaren een zo belangrijke rol spelen, vooral wanneer zij op hun beurt op geheimzinnige wijze *zich bewegen om de brandende vragen* des tijds.

Een *doelwit* zou men zeggen wordt al of niet door de schutter *getroffen*; in ons vaderland wordt het alle dagen *bereikt*.

Grenzen zou men zeggen zijn *bepaald* of, als de *grenspalen* ergens ontbreken, *onbepaald* of onzeker; in onze dagen schijnen ze vluchtig geworden te *zweven* in de

lucht. Misschien komt het wel omdat zij ook al met de rest worden *opgeheven*.

Geloofs-verdeeldheid zoudt gij zeggen is als gebrek aan overeenstemming in gemoedsovertuiging iets bij uitstek onstoffelijks: toch zien sommigen kans om *papieren-geloofsverdeeldheid* in 't leven te roepen. Papier moet voor 't overige zeer bruikbaar zijn, want een dagblad waarschuwde de natie om 'toch uit particuliere brieven geen *dolken te smeden*.' Wij hopen, dat zij de les ter harte zal nemen: 't fabrikaat uit zo goedkope grondstof kon de arme zwaardvegers eens een al te felle concurrentie aandoen. Te Parijs *wreven* zich, naar luid der berichten, onlangs de *bladen* der oppositie *in de handen*.

Hoogdravendheid is een gebrek dat vooral paarden in de benen zit; *mankgaan* evenzeer: maar hoe, en nog wel 'een holle zin *mank gaan kan aan hoogdravendheid*' blijft raadselachtig. Als een schrijver omtrent zeker stelsel wil te kennen geven, dat het ijdel is, niet meer dan een samenstel van klanken en woorden, voor de praktijk volstrekt onbruikbaar, dan kan hij dit doel volkomen bereikt achten, wanneer hij het stelsel noemt *een holle theorie*. Door dit beeld doet hij ons denken aan schijn zonder wezen, de ondegelijkheid zelf. Maar als die schrijver het nu zeer mooi wil maken en spreekt van 'teren op het onvoedzame brood ener holle theorie, dan vinden zijn ernstige lezers dat inderdaad zeer... onverteerbaar.

Voor vele jaren schijnt er een zonderlinge maatschappij door al zeer vreemde mannen te zijn opgericht. Dat zij bekrompen waren was misschien zo wonderlijk niet, maar hun bekrompenheid was een *wijdmouwige bekrompenheid!* Dat zij beginselloos waren was al erg genoeg, maar, verbeeld u, de kwaal waaraan zij leden was *dorre beginselloosheid*. 't Kwam zeker van de atmosfeer waarin

zij opgegroeid waren, al even vreemd. Gij zoudt misschien verwachten, dat zij hun wijdmouwige bekrompenheid te wijten hadden aan *huisbakkenheid*, aan de omstandigheid, dat zij nooit met iets anders gevoed waren, dan met het huisbakkenbrood der onveranderlijke, benepen gedachten van hun eigen kleine kring? Veel erger nog. Zij hadden de *muffe huisbakkenheid ingeademd!* Andere lieden roeien oude bomen uit en houwen ze om, terwijl ze oude huizen en vervalste levensmiddelen laten *afkeuren*: zij *keurden de oude levensboom af*, terwijl ze ondertussen zijn vruchten plukten. Met de stichting van zulke raadselachtige wezens moest het wel vreemd aflopen. *Sinds ging zij aan het doodbloeden*, zegt gij? Juist. Maar terwijl ieder ander schepsel doodbloedende al zijn levenssap verliest, behield die maatschappij het: *en zuigt een loot van andere wortel als woekerplant haar het levenssap uit*. Geheimzinnig einde, niet waar? Waartoe heeft de overledene wel behoord, tot dieren- of plantenrijk? of zou zij wel eens dood zijn, ondanks haar doodbloeden?

Het volgende is een vers:

Als de grijsheid heur sneeuw strooit op 't neerbukkend hoofd,
 Als het hert, waar elke uur ene levensvonk dooft,
 Nog alleen van den nasmaak zijns galbekers leeft,
 Maar voor d'ijskuil des grafs toch terugschrikt en beeft...

Neen, thans is de beurt om terug te schrikken en te beven aan ons. Het hart is een haard, waar eens de levenslust vrolijk vlamde, doch nu nog maar in de as enige weinige vonken gloren, waarvan elk uur een dooft – dit beeld is schoon en zuiver. Maar die haard... *leeft*,

o jammer. En waarvan? Van een... *nasmaak*. Van... *van de nasmaak eens galbekers*. Schonk iemand ooit *gal* in bekers, dronk iemand het er uit? Desniettenstaande schrikt en beeft dat hart terug voor... het graf, dit is te begrijpen, omdat het menselijk is, voor een *grafkuil* ook, maar voor... *een ijskuil des grafs*? Zijn wij misschien op een Noordpoolexpeditie en moeten wij voor een onzer ongelukkige makkers een graf uithakken in het ijs? Ach, maar zulke dichters delven het graf voor de goede smaak!

Wij willen besluiten met een paar coupletten van Vondel. Wij konden voor ons doel evenwel de ganse Vondel, met de ganse Bilderdijk er bij aanhalen. Vossius, 's dichters vriend, heeft in de dood van zijn veelbelovende zoon een ontzettend zwaar verlies geleden. Vondel spreekt hem toe:

Wat treurt ge, hooggeleerde Vos!
En fronst het voorhoofd van verdriet?
Benij uw' zoon den hemel niet:
De hemel trekt; ai laat hem los.

Men klaagt, wanneer de kiele strandt,
Maar niet wanneer zij rijkgelaân
Uit den verbolgen Oceaan
In een behoude haven landt.

Men klaagt, indien de balsem stort,
Om 't spillen van den dieren reuk,
Maar niet, zo 't glas bekomt een breuk,
Als 't edel nat geborgen wordt...

Deze weinige regelen bergen, even als de bloemkelk de honig, 't geneesmiddel voor vele kwalen.

Dat geneesmiddel heet *waarheid*.

1869

Wat wil men toch in Nederland?

Deze vraag is eigenlijk een versregel. De dichter Beets richt haar tot ons op een toon, waarin droefheid, toorn en ongeduld spelen. Wat wil dat volk van Nederland, wou hij vragen, dat het zo woelig en twistgierig, zo ontevreden en bedilziek is? Wat zoekt het dan toch? – Het zwaard bleef in de schede. Er is orde, vrede en rust. De tong is vrij. 't Geweten is vrij. De pers is vrij. Vorst en volk blijven verbonden. Geen knellend juk drukt de schouders. De welvaart deelt aan alle kant haar gaven rijkelijk mede – wat geeft men dan vóór te vrezen? Waarom wil men met alle geweld ons doen zuchten? Wat wil men toch in Nederland?

Is het verwijt wel onverdiend? Om met het laatstgenoemde voorrecht aan te vangen, welk een welvaart overal! Bezoek onze grote steden en zie hoe ze alle worden uitgelegd, onze dorpen, en merk er overal nieuwe woningen op. Reis in wagon of stoomboot, en let eens op de menigte welgeklede heren en rijkgedoste vrouwen, die u omringt. Wandel op marktdag de kleinere steden door en verbaas u over de weelde van onze boerenstand. Tracht eens in de steden een huis te huren tot de oude prijs. Vraag naar de prijs der landerijen en verneem van oude lui, dat die tegen al hun voorspellingen in, nog altoos steeg. Blijf in het vaderland en onderzoek hoe groot de klasse onzer maatschappij is, die zich geen levensgenot pleegt te ontzeggen. Reis in den

vreemde en vraag wie het zijn, die de Rijnboten en Zwitserse logementen vullen. Noord-Amerika in burgeroorlog, Oostenrijk in chronische geldnood, Rusland om spoorwegen verlegen en gij grote Turk, gij weet nog steeds de weg naar Hollands beurs zeer wel.

't Geweten is vrij! Wie zich over sommige grieven opwond, tot hij zich diets maakte dat het geweld werd aangedaan, hem kan men laten praten. Het woord is vrij: wat werd er in de laatste jaren van allerlei leer- en spreekgestoelte, voor en tegen, vrijuit gesproken! De pers is vrij, – waar houdt haar invloed op? Hier is de vrijheid een zo vanzelfsprekend recht geworden, zo ten enen male het levenselement voor al onze handelingen en instellingen, dat de burger van Nederland er niet eens meer aan denkt, dat hij haar missen kan en hij haar onmerkbaar inademt als de frisse zeewind, die over de vlakten van zijn vaderland strijkt.

En er is vrede. Er is orde. Er is eerbied voor wet en recht. Geen rechter staat in soldij of in vreze van een bewind, dat bij onrecht steun moet zoeken. Hier is een vorstenhuis, meer dan enige dynastie in Europa wellicht met het volk saamgegroeid. Hoe fel de strijd der partijen moge gaan, hier is een grondwet die onze rechten waarborgt en een koningschap om te beletten, dat ooit het Hoogste Gezag in den lande de speelbal zij van eierzuchtige partijhoofden en de prijs voor de stoutste.

En hier is licht. Licht van kennis en wetenschap, voor ieder, die 't ontsteken en ieder, die het zien wil. Licht over de handelingen onzer overheden. Licht over alle financieel beheer van den lande. Licht, waar 't nodig is. Laat een vriend uit Breda zijn klachten klagen over on

recht, bevoorrechting en miskening, de Minister zal ook over die schoolkwestie volle stromen licht uitgieten – meer wellicht, dan die vriend welkom is.

Is er in Nederland *geen* voorspoed? *Geen* vooruitgang? Zijn niet in Nederland op zeldzame wijze verenigd bijna al die voorrechten, waarnaar de volken, in slavernij of onmondigheid gehouden, plegen te snakken? Is het waar of niet waar, dat de burger van dit goede land, na in den vreemde veel gezien en genoten te hebben, juist dan als hij teruggekeerd is, zijn vaderland waardeert en roemt? – Wat wil men dan toch in Nederland, dat Nederland door Nederland zo weinig gewaardeerd kan worden? Is het nodig, dat er over dit volk een tijd van verdrukking komt, opdat het hard gemis lere, 't geen het volle bezit niet vermocht?

Of is het misschien omdat er wel beloften zijn geweest, maar geen daden; omdat er gepraat, maar niet gearbeid en niets tot stand gebracht is?

Maar er is wèl gearbeid en veel is er tot stand gebracht. Als eenmaal van het geslacht onzer tijdgenoten zal gezegd kunnen worden, dat het de Haarlemmermeer drooggemaakt, het land met een net van spoorwegen overdekt, de breedste stromen door stoute bruggen overspannen; dat het, 't geen wellicht nog meer zegt, het platte land met straat- en grindwegen doorsneden en Holland op zijn smalst doorgegraven, dat het de grondwet veroverd en behouden, een rijk en vruchtbaar onderwijs gevestigd; dat het zijn slaven vrijgemaakt en zijn Javanen recht gedaan heeft – dan, als al de bittere woorden en de listen en lagen, de onedele tegenwerkingen, de eierzucht en de lichtgeraaktheid, kortom

al de zwakheden en kleinheden der mensen die deze goede dingen tot stand brachten, met hen rusten in het graf, dan zal men deze tijd toch niet onvruchtbaar noemen. Dan zal men wellicht zich nauwelijks kunnen voorstellen, dat dit ons Nederland op Nederland niet fier en niet blijmoediger is geweest.

Wat mil men toch in Nederland? Wij hebben over deze vraag nog niet uitgepraat. Er valt nog veel over te zeggen. Maar wij willen beginnen met onder 's dichters woord het hoofd te buigen. Men is in Nederland niet blijmoedig en op Nederland niet fier. Er is in de toon van ons volk weinig verheffing. Het besef van bezeten en genoten voorrechten is bedroevend flauw. Niets zeldzamer dan een Nederlander, die met zijn vaderland dweept. De algemene toon in geschriften is bedilziek. Onze staatkundige polemieken is zelden nobel. Onze godsdienstige disputen zijn verzuurd. Weken lang kunt gij de partijschriften lezen, zonder ooit te vermoeden, dat er voor de schrijvers een ander vaderland is dan hun partij, dat er, zo 't bestaat, nog iets goeds van terecht komen kan, of dat het de moeite waard zou zijn het te verdedigen.

O vaderland, o goede moeder! Wij kennen natuurlijk uw tekortkomingen: daarvoor zijn wij kinderen dezer eeuw van critiek; maar voor menige onaardigheid van ons doen wij ditmaal boete aan uw schoot. Wij weten het wel, het moet anders met ons worden. In geen ziekelijke oppositiezucht, in geen gekunsteld zoeken naar hervormingen, waarvan niemand de noodzakelijkheid gevoelt, en in geen hooghartig wereldburgerschap worde de liefde voor u vermoord. Eerst dan, als ieder uwer kinderen het hoofd verheft, in blijde trots om uw

verleden en vol geestdrift voor uw toekomst, zal ons publiek leven ophouden aan sommige bedenkelijke ziekteverschijnselen te lijden.

Wij zijn begonnen met de waarheid van het verwijt, in die dichterlijke vraag gelegen, te erkennen en daaronder ootmoedig het hoofd te buigen.

Wij gaan voort met even vrijmoedig nu, als ootmoedig straks, haar wat nader onder de ogen te zien.

Om de waarheid te zeggen, schijnt de dichterlijke vrager en klager het zich toch wel wat gemakkelijk te hebben gemaakt.

Het staat vast, dat *men* in Nederland wat *wil*. 't Zou ook wel vreemd zijn, dat talrijke partijen en eenzame strijders aan alle kanten worstelden met toenemende krachtsinspanning, zonder iets te *willen*. Welnu, dan is dat verschijnsel, dat een geheel volk, in het bezit van grote voorrechten, ondanks dat alles nog onrustig jaagt naar wat anders, te gewichtig om het met een dichterlijk verwijt alleen, hoe juist op zich zelf, te mogen oordelen en vonnissen. Het behoort ernstiger onderzocht te worden.

Wat wil men toch in Nederland? en hoe komt het, dat *men* op dat gezegende plekje grond, nog altijd *wil* en wenst, 't geen *men* dus gevoelt en erkent nog niet te bezitten.

Een oppervlakkig antwoord is spoedig gegeven. *Men* heeft te allen tijde een grote maag en een goede eetlust gehad. *Men* heeft zich zelf steeds in hoge ere gehouden. *Men's* aard is sinds de oude tijd in 't minst niet veranderd. *Men* wil gelijk hebben, of aan 't laatste woord blijven, of ten minste *men* wil dat de tegenpartij geen

gelijk krijgt. *Men* wil zo weinig mogelijk belasting betalen, al zal men daarom ook langer in de landelijke eenzaamheid wonen, dan strikt genomen met *men's* smaak overeenkwam. *Men* wil ook wel eens een woordje meespreken. *Men* wil ook wel een spoorweg hebben. *Men* wil wel minister worden en blijven. *Men* wil zijn zoon wel goed geplaatst zien en na zijn zoon, zijn neef. Zo wil *men* dat er extra-treinen rijden op *men's* geschiktste uren; dat het brievenport laag, en het gas goedkoop zij. En zo voort. En zo voort.

Deze wensen intussen zijn niet anders dan de tijdelijke vormen, die de menselijke begeerte en de zeer natuurlijke zucht van alle eeuwen naar gemakkelijk genot aannemen. Zij kunnen moeilijk, als er van een gans volk in een bepaald tijdperk sprake is, gerekend worden, dat volk in dat tijdperk te karakteriseren. Zij zijn niet de *volkswens*.

Wat wil *men* dan in Nederland? Wat zoekt dat volk nog, na al wat het verkreeg? Wat doel stelt het zich voor te bereiken? Wat is dat éne, of dat veelvoudige, dat het met opoffering, desnoods van veel liefs en dierbaars zou wensen te bereiken en dat, eenmaal verkregen, het voor al die moeite meer dan schadeloos stellen zou?

Het spreekt vanzelf, dat in deze zin verreweg het grootste deel der *men's* in Nederland niet weet, wat het wil. Dit is, tot heden, eenmaal niet anders. Vraag de duizenden onder en achter de kiezers: ‘op welke baan wilt gij, dat uw vaderland zijn doel, het u bekende verheven doel, zal nader gevoerd worden?’ – de duizenden zullen u met dubbel dat duizendtal grote ogen aanstaren en niet verstaan, wat gij meent. Alleen, als er grote vragen gesteld worden, zult gij antwoord horen

en krachtig antwoord ook. Als de snaar, van de godsdienst helaas! niet alleen, maar vooral ook van de leerstellige lichtgeraaktheid geroerd wordt, dan steekt *men* in Nederland de oren en bijna de vuisten op. En als ooit de Pruis, of wie ook, komt, om de onafhankelijkheid van ons volk te bedreigen, dan zult gij er eens uw plezier aan hebben in welk een verwoed en eenstemmig: ‘Wij *willen* in Nederland *niet* geannexeerd zijn’ de onmannelijke beweringen van weinigen, dat wij ons toch niet verdedigen kunnen, zullen te gronde gaan. En als ooit een der burgers lust krijgt om in Nederland Bismarckje te spelen, gij zult zien of *men* in Nederland zó geduldig jaar aan jaar onwettige belastingen zal *willen* betalen, als elders.

Men wil in Nederland vrij zijn.

Dit is iets.

Maar, vragen wij verder wat, na aftrek der duizenden, het leidende en toongevende *men* in Nederland *wil*, zo stuiten wij op partijen en op eisen van partijen, die elkander op verbijsterende wijze doorkruisen. Bij de eerste aanblik schijnt het een chaos. In den beginne krijgt menig een de indruk alsof er aan de karos van Staat, voor en achter, aan disselboom, portieren en wielen, overal waar maar ring of kram uitsteekt, paarden gespannen zijn. Alsof ieder postiljon met klappende zweep in blinde ijver zijn eigen span voortdrijft, recht, onveranderlijk recht voor zich uit. Alsof, zo er al beweging in het voertuig is, dit eigenlijk een toeval moet heten: of er, nadat machtige invloeden door tegenwerking elkander vernietigd hebben, nog misschien ergens een kracht van de derde en vierde rang overblijft, om ten slotte het gevaarte in haar richting te trekken.

Er zijn godsdienstige partijen. Er zijn zuiver staatkundige partijen. Er komt een partij op, die vooral de oplossing van maatschappelijke moeilijkheden wil. Maar er zijn ook godsdienstige partijen met een staatkundig doel. En staatkundige partijen, die zich godsdienstig en bij uitnemendheid Christelijk noemen en een enkele, die er wellicht een eer in zou stellen met het Christendom gebroken te hebben.

Wie is nu *men*?

En wat wil *men*?

Wil *men* de grondwet handhaven of herzien? Wil *men* haar onveranderd houden tot elke prijs of wijzigen? Wil *men* neutraal of secte-onderwijs? Wil *men* algemeen stemrecht? Wil *men* een uitgebreider stemrecht? Wil *men* soms liever geen stemrecht? Wil *men* naar Rome? Wil *men* naar Dordt? Wil *men* op Java... ra, ra, wie is *men* die voor Java wil, en wiens wil voor Java wet is? en wat wil *men* eigenlijk? – En zo voort. En zo voort.

En als *men* nu eens zijn wil wet en werkelijkheid geworden zag – wat dan? Waar zou de natie dan zijn? Aan een doel, ten minste aan een mijlpaal en rustplaats op zijn weg? En weet *men* dat station, al is het ook maar alleen naar zijn wensen, met enige nauwkeurigheid te beschrijven?

Wat wil *men* toch in Nederland?

Ons woord voor heden is uit en onze vraag onbeantwoord.

Toch hopen wij in de doolhof onze weg te vinden. Wij hopen nog te tonen, dat *men* in Nederland toch waarlijk niet dwaas is, met nog altijd wat te *willen*, veel te willen. Dat *men moet* willen en strijden op straffe van geestelijke dood. Want, dat er inderdaad grote dingen op het spel staan.

Laat ons zien.

Laat ons achterwaarts zien. Wat is Nederland *geweest*, opdat wij weten wat het *is*? Wat *heeft* het gewild, dat wij verstaan: wat het *wil*.

Nederland, vooreerst, is van oudsher een Christelijke staat, liever, een Christelijke natie. Nederland is in de gewichtigste tijdperken van zijn geschiedenis een Protestants volk geweest.

Nederland is eindelijk ook mede een kind van de Franse tijd.

Nederland een Christen-natie. In de dagen der algemene heerschappij van het Rooms Katholieke geloof zowel als van de Hervormde religie, hebben de bewoners van dit hoekje drassig land zich onderscheiden door grote gehechtheid aan de godsdienst niet alleen, maar – getuige het de stichtelijke letterkunde vóór en na de Hervorming – door gemoedelijke godsdienstigheid. Wie onze brede middelstand kent, zal getuigen dat het nog zo is.

Nu mag men, als er sprake is van het staatsleven der volkeren, nooit vergeten welk een merkwaardige omwenteling de invoering van het Christendom en het doordringen van zijn grootse beginselen, daarin te weeg gebracht heeft.

De burger van een der staten vóór het Christendom leefde enkel voor de Staat. De Staat was alles. De grootheid van Rome, Sparta en Athene ging vóór alles. Daaraan waren alle persoonlijke belangen ondergeschikt, ook de vrijheid van de enkele mens. Die mens was slechts in tel, voor zover hij burger van de Staat was. Wie geen burger was, de slaaf, en op menige plaats de vrouw, was niet beter dan het lastdier.

Zelfs in de staten, op hun vrijzinnige instellingen van volksregering zo fier, was in de meeste gevallen de heerschappij van dat volk of van de bovendrijvende partij een ruwe, ondankbare tirannie. Wee hem, die in Athene, door braafheid van karakter of bekwaamheid in de gunst des volks gestegen ‘ten oorbaar van het land een lastig ambt bekleedde.’ Nooit was zijn val zo nabij!

Dat middelerwijl adel van geest en karakter, groot verstand en kunst en dichtvermogen hun gelukkige bezitter reeds op zich zelf hoge achting en eer brachten, bewijst niets tegen deze regel. Deze voorbeelden waren veeleer uitzonderingen en zo vele profetieën van een betere toekomst.

Die toekomst bracht het Christendom.

Het Evangelie beloofde niet de Staat te zullen hervormen. Het verklaarde zich niet voor déze staatsvorm en niet voor gene. De eisen, die het stelde en de heerlijkheid waarop 't het uitzicht opende, gingen ten enemale buiten de staatkunde om. Tegenover de Staat was het lijdelijk, voor zijn vorm onverschillig. Het zeide: ‘geeft den Keizer wat des Keizers is;’ ‘geeft ere dien ere, schatting dien schatting toekomt’, en predikte voorts eenvoudig onderwerping ook aan die overheden, van welke, als hun gedrag onderzocht werd, gebleken zou zijn, dat zij toch waarlijk naar zijn beginselen niet handelden.

Maar, onverschillig voor dat groot geheel, dat volk of staat heette, richtte zich het Evangelie tot de *enkele mens*.

Tot *elke* mens van God geschapen, zonder onderscheid, omdat hij *mens* was. Tot elke mens die ongelukkig en zondig was in de eerste plaats, omdat die het

grootste gevaar liep van te gronde te gaan en ‘God niet wilde, dat een der kleinen verloren zou gaan.’

De Evangeliebode legde de slaaf en de van de maatschappij uitgestotene de hand op de schouder en fluisterde hem in 't verbaasde oor: ‘broeder.’

Met één woord, het predikte gelijkheid en broederschap; een gelijke toegang tot het hoogste geluk voor allen, gelijke voorwaarden voor allen om dat geluk te verwerven. Door zijn grondstelling, dat elke mensenziel het voorwerp is van goddelijke liefde, gaf het aan het *mens zijn* een betekenis, als waarvan de wereld tot die tijd nooit gedroomd had.

Voortaan hangt het niet in de eerste plaats van het groot geheel, van het volk, van zijn regerings- en staatsvorm af, wat iemand zal zijn, maar van *hem zelf*, van zijn *eigen* godsdienstige en zedelijke toestand.

Ieder mens heeft de elementen van zijn geluk – zij mogen dan door omstandigheden buiten hem belemmerd kunnen worden of niet – in *zich zelf*. *Hij zelf* moet geloven. *Hij zelf* is verantwoordelijk. *Hij zelf* staat van aangezicht tot aangezicht tegenover zijn God.

Ziedaar in het volksleven ingevoerd een beginsel van ongehoorde zelfstandigheid en vrijheid, dat straks op het staatsleven zijn invloed gelden doet.

Wat ging het de christenslaaf of kleine burgerman aan, welke politiek de keizers te Rome dreven, door welke kuiperijen zij de troon vermeesterden en op hun beurt verloren? Wat, dat zij onder de ijzeren knie der tirannie het pijnlijkst gekneusd werden? Deze wereld met haar macht en pracht ging voorbij. De Christen verdroeg haar rampen en bedelde niet om haar gunsten. *Hij* leefde in een andere wereld. *Hij* vond *in zich*

zelf, zijn godsdienstig gemoedsleven, geloof en hoop, genoeg.

Zegt men nu van enige natie, dat zij een Christelijke natie is geweest, dan kan het niet missen, of men moet bij haar de werking van deze beginselen terugvinden.

Vooreerst zal men een misschien zonderling verschijnsel kunnen opmerken. Men verwondert en ergert zich wel eens over het weinig opgewekte staatkundige leven in ons vaderland. Is dit welbeschouwd wel zo vreemd?

Zeker, het heeft nimmer aan Christendom ontbroken met belangstelling en slimheid en eerezucht genoeg voor politieke zaken! Ze zijn er, zegt men, nog wel. Maar zó diep heeft in onze middelstand van oudsher het besef gewoond, dat de dingen van deze wereld min of meer bijzaken zijn; het persoonlijke leven des geestes en van het huisgezin heeft zozeer veler behoeften vervuld, dat zaken van staatkunde en zelfregering de stille burger van Nederland nog dikwijls voorkomen van weinig belang te zijn.

Maar voorts, heeft in Nederland inderdaad het Christendom, ondanks al zijn afdwalingen, verbasteringen en soms stuitende onverdraagzaamheid, *persoonlijk* godsdienstig en zedelijk leven gekweekt, dan moet in het Nederlandse volk een geest van persoonlijke vrijheid en zelfstandigheid huizen. Dan moge het besef van recht op vrijheid en gelijkheid soms, en voor lange tijd sluimeren, het zal stellig ontwaken. En, als het ontwaakt, zal het overal, waar het zijn invloed oefent, zich doen gelden tegen dwingelandij onder elke vorm en ten gunste van zelf-regering.

Nederland was in het gewichtigste tijdperk van zijn

geschiedenis en in zijn belangrijkste ontwikkeling een Protestantse natie. Zonder de pas begraven strijdbijl van uit het slagveld van Heiligerlee weer op te delven, wensden wij dit als voor ons onbetwistbaar, vast te stellen.

Welke andere beweegredenen ook medegewerkt hebben tot de opstand tegen Spanje, die strijd is in de eerste plaats geweest een worsteling om vrijheid van godsdienst en geweten. De Nederlandse natie heeft als kind der Hervorming haar loopbaan van macht en roem aangevangen.

Er waren binnen de grenzen van zijn gebied andersdenkenden genoeg even als er heden zijn; maar tijdsomstandigheden en drukkende wetten verhinderden deze minderheden om belangrijke invloed op de gang der zaken te oefenen: het in letteren, kunst en staatkunde toongevende Nederland was zeer bepaald een Hervormd Nederland.

Eindelijk, wij zijn niet zo verblind, om aan de werking van een godsdienstig beginsel uitsluitend de vorming van een volkskarakter toe te schrijven. Integendeel: bij onze natie waren het ook haar aangeboren aard, haar geschiedenis in de middeleeuwen, het opkomen in haar midden van een krachtige middelstand van nijvere burgers, en van steden op haar, den landheer afgedwongen privilegiën prat, die daartoe zeer krachtig medewerkten. Maar wij beweren dat niets op het karakter van een natie een zo blijvend merk zet als een godsdienstig beginsel.

En wij beroepen ons op het onbetwistbaar feit, dat bijna uitsluitend bij de Protestantse volkeren der wereld de vrijere staatsvormen van republiek en grondwettig koningschap bloeien, terwijl die bij de R.K. natiën tot

heden weinig meer zijn geweest, dan twijfelachtige proefnemingen.

Nu was de Hervorming een krachtig beroep *op* de rechten van de *enkele mens* en een krachtig antwoord *van* de *enkele mens*.

Voorstanders zullen zeggen, het was een beroep *op* en een antwoord *van* zijn gezond verstand en geweten.

Tegenstanders zullen volhouden: het was een beroep *op* en een antwoord *van* zijn eigenwijsheid en zijn zucht naar bandeloosheid.

Wij hebben voor ons doel, wetende dat er in de dagen der Hervorming veel waarlijk vrijen, maar ook veel waarlijk bandelozen zijn geweest, genoeg aan het feit, dat de *enkele mens zich zelf* deed gelden tegenover het gezag.

De moederkerk had de onbeschaafde kinderen van Europa opgevoed met trouwe zorg. Maar de tijd kwam, dat het kind zich der voogdijschap ontwassen achtte en naar zijn eigen overtuiging wilde denken, geloven en handelen.

Wij stuiten hier alzo weder op dat zelfde grote beginsel. Het besef van 's mensen eigen recht op vrijheid en zelfstandigheid is weder boven gekomen.

Men zou uit Nederland het Protestantisme moeten uitroeien, om dat besef te vernietigen.

Nederland is een kind mede van de Franse tijd.

In de Nederlandse republiek heerste, de tijden in aanmerking genomen, een grote mate van godsdienstige, burgerlijke en staatkundige vrijheid. Op de keper beschouwd had echter die vrijheid zekere tirannieke hebbelijkheden. Of, er mocht vrijheid zijn, maar gelijkheid der burgers en hun rechten was er niet. Er was een van nature heerszuchtig wezen, dat Staatskerk heette, en

naast deze werden Protestanten van andere overtuiging, Rooms Katholieken en Israëlieten genadiglijk geduld, terwijl zij van alle ambten uitgesloten bleven. Van gelijkheid dezer burgers was geen sprake. De vorm van het staatsbestuur was republikeins, maar het bewind over de steden en de Staat was, hoezeer soms het volk zich duchtig kon doen gelden, in handen van zeker aantal familiën, jaloers op haar macht, erfgenamen, in de loop des tijds van allerlei welbezoldigde posten, postjes en voorrechten.

Zo kwam de tweede helft der achttiende eeuw. De nood der tijden, het schaamteloos zedenbederf onder de heersende klassen, de wanorde in administratie en financiën en de ellenden des volks van Frankrijk deden daar allerlei schrijvers opstaan, die door de wereld met verrukking gehoord werden. Beurtelings de mokerslagen van spot en redenering op bestaande inrichtingen in Kerk en Staat latende regenen, beurtelings in soms avontuurlijke stelsels van wijsbegeerte de hervorming der wereld predikende, wijsheid en dwaasheid doorenmengende, werden zij door duizenden als apostelen van een nieuwe tijd begroet.

Nergens buiten Frankrijk, vonden hun denkbeelden wellicht zulk een weltoebereide bodem en zovele vrienden als in ons vaderland. Dit volk was welvarend, rijk, beschaafd, vriend van letterkunde, en geen dominees-regering der gezagpredikende Staatskerk had kunnen verhinderen, dat de oude geest van vrijheid en gelijkheid en het oud besef van het eigen recht van iedere mens op denken en geloven met de dag veld won.

Welk een frisse geest van echte, milde vrijheidszin waait ons bijv. uit boeken als van Wolff en Deken tegen!

Men kent het einde. Na onnoemelijk veel politiseren en tinnegieten, na bittere twisten tussen de staatspartijen hier te lande, werden de Fransen als broeders ingehaald. Daarop volgden de Bataafse republiek, koning Lodewijk, de inlijving in het keizerrijk – eindelijk het herstel van 't volksbestaan en Oranje's terugkeer.

Nu kan men, naar hartelust, de gruwelen en uitspattingen der revolutie verfoeien, afgeven op de bittere teleurstellingen door de komst der Fransen veroorzaakt, op de bekende 100 millioen, de tiërcering, de conscriptie en de *garde d'honneur* en – volkomen gelijk hebben. Maar ontkennen kan men niet dat, toen de forse stroom was afgelopen, zij een aantal misbruiken en deftige ongerechtigheden bleek meegesleurd te hebben. De omwenteling heeft ons gebracht wat de hervorming ons onthouden had: godsdienstige, burgerlijke en staatkundige *gelijkheid*. Zij heeft het *volk*, dat is *elke* burger, zijn rechten doen kennen. Van haar gaan middellijk of onmiddellijk al die worstelingen der volkeren om het bezit van vrijheid en zelfregering uit, waarvan Europa in de laatste 30 jaren zo dikwijls getuige geweest is.

Nederland heeft de grote beweging mede gemaakt. Willem I was Koning onder het beding van een grondwet en regeerde met Kamers. Maar het volk had behoefte aan rust en aan opbouw van het vernielde en verwaarloosde in de eerste plaats; Koning Willem was bekwaam en werkzaam en men dacht er niet aan, onder het jubelend vieren van de 24ste Augustus, 's Konings verjaardag, dat over de allerbelangrijkste staatsaangelegenheid vooral, de geldmiddelen, de natie bijna geen toezicht had. Straks volgde op het volhardingsstelsel tegen België de ontzettende geldnood en de wel

bekende gedwongen lening, maar ook – en gelukkig zonder omwenteling! – de grondwet van '48.

't Is moeilijk haar karakter te miskennen. Het zwaartepunt is, van één heersend Gezag boven het volk, overgebracht op de enkele mens. Men kan met meer recht zeggen, dat de Staat er is voor hem, dan dat hij is om de Staat. *Hij* heeft, binnen de grenzen van wet en orde, het recht op eigen denken en geloven. *Hij* heeft het recht om zich met wie ook te verenigen, om zijn denkbeelden te doen zegevieren. *Hij* heeft het recht om over de drukpers ongehinderd te beschikken. *Hij* is het, die onder zekere beperkingen, aanwijst, wie stem zullen hebben in het bestuur van zijn gemeente, zijn provincie, zijn land. Geen grief en geen verzoek, of hij mag het bij zijn Regering indienen.

Men zou zeggen, dat de loop der geschiedenis daarop gericht was, dat de *mens* steeds hogere waarde en betekenis werd gegeven.

Inderdaad.

Schijnt soms bij de eerste aanblik de verwarring op het gebied des geestes zo groot, dat, als bij een Babelse torenbouw 'een iegelijk de taal zijns broeders niet verstaat,' ja nauwelijks meer weet, wie zijn broeder is; bij opmerkzamer beschouwing komt er orde in de chaos.

De geest des tijds, hierin stemmen zijn lofredenaars en zijn berispers overeen, de geest des tijds, dat ontastbare wezen dat overal doordringt, en waaraan zij nog wel gehoorzamen, die het van zich zelf het minst vermoeden, strekt om de *enkele mens* een tot nu toe ongekende betekenis en ongekende rechten te verlenen. En dit op elk gebied des levens, wetenschap, geloof, burgerlijk, kerkelijk en staatkundig bestaan, overal.

Nu ligt het blijkbaar in de aard van ons mensengeslacht, – aller eeuwen geschiedenis bewijst het – dat in zijn boezem altijd twee stromen van tegenstrijdige gedachten en wensen elkander zouden kruisen. Is het ook, welbezien, niet zo met elke mens, gelijk de dichter zegt: ‘twee mensen huizen, ach! in mijne borst?’

Zijn er, die onophoudelijk willen hervormen, begerig naar wat nieuws en beters, gij zult tegenover hen vinden anderen, die slechts ogen hebben voor het goede van het bestaande.

Zijn er, die alles zouden willen inrichten naar hun begrip van 't geen goed en schoon is, zonder twijfel zullen er anderen zijn, die vóór alles vragen, ‘wat is er vroeger geweest, opdat wij geen steen leggen, dan op het fundament van de oude dag.’

Tegenover hen, die de vrijheid uitroepen, ziet gij onvermijdelijk in gelid staan, die de orde en de onderwerping van de mens aan een of ander eerwaardig gezag eisen.

Aan een voorwaarts stuwende, is steeds een terughoudende kracht vastgeketend.

Zo is de geschiedenis van ons geslacht, 't geen de natuurkundigen noemen een parallelogram van krachten: honderden invloeden werken ieder in zijn eigen richting, en de beweging is het gevolg van samenwerking zowel als van tegenstand. En die gelooft in de grote toekomst van ons geslacht, ziet over die verwarring om zich heen, de orde, die er uit geboren moet worden.

Nu valt het niet moeilijk alle *willen* en werken in Nederland terug te brengen tot één van beide genoemde richtingen. Na aftrek van alle tegenwerking hier of daar, die op louter persoonlijke beweegredenen uitloopt, of

uit partijzucht tot elke prijs ontstaat; na aftrek van die partijen, die van een der grote richtingen slechts in bijzaken afwijken, blijven twee stromingen over, die gij overal weervindt.

Wat wil *men* nu in Nederland?

De vraag is in de eerste plaats nodig: is er een *men*, dat, met de Grondwet de gewaarborgde vrijheden en rechten van de *mens* zou *willen* omverwerpen?

't Is waar, er kunnen wonderlijke dingen gebeuren. Maar wij geloven het niet. Geen loyaler en vuriger verdediger der Grondwet, dan het hoofd der anti-revolutie, dan de heer Groen! 't Is waar, als de Syllabus werkelijkheid moest worden, zou er van de Grondwet niet veel blijven staan. Maar wij blijven nog gaarne geloven, dat de stellingen van dat stuk zijn als zo vele stellingen *in partibus infidelium*. Wanneer in den loop des tijds enige bisschopszetel te niet ging, dan plachten de Pausen toch een bisschop voor die zetel te benoemen, eeuw uit eeuw in. Zulk een prelaat zonder land heet een bisschop 'onder de ongelovigen'. Niet dat men pogingen in 't werk stelde, om, gesteld eens dat de voormalige bisschoppelijke diocese tot de Hervorming was overgegaan, haar met geweld onder de staf van de bisschop te brengen. Maar, om, *als* eens in de loop des tijds de omstandigheden gunstig mochten worden, de bisschop te kunnen zenden, die in onafgebroken lijn de wettige opvolger was van de oude prelaten. Wij nemen nog gaarne aan, dat ook de stellingen van de Syllabus, hoezeer tot waakzaamheid vermanende, vooral *pro memorie* zijn uitgetrokken.

Wij geloven niet, dat de Rooms Katholieken in ons vaderland ooit de Grondwet, waaraan *zij* in de eerste

plaats zoveel danken, zouden wensen opgeruimd te zien.

Wat wil *men* nu in Nederland?

Men *wil* de handhaving van dat fundament.

Dat is, *men wil*, dat iedereen, en elke richting, en elke kerk, en elke secte binnen de grenzen der wet, het recht en de vrijheid heeft om *zijn* invloed te doen gelden.

Wel nu, laat *men* dat doen. Ongehinderd, overal. 't Is een oproeping tot voortzetting van de strijd en de voortzetting van veel verdriet. Maar wat baat het, of de wapens neergelegd worden, eer de strijd is *volstreden*?

Laat *men* aan die zijde, waaraan, niet onze liefde, die allen omvat, maar onze sympathie het meest verpaid is, voortgaan met aan *elke* mens zo veel rechten te waarborgen en een zo vrij spel te verlenen voor al zijn vatbaarheden en vermogens, als maar bestaanbaar is met de rechten van het geheel en van anderen.

En dit overal, in burgerlijk, maatschappelijk en kerkelijk leven.

Opdat iedereen eenmaal ten volle *mens* zij op deze schone aarde Gods.

Daartoe moet *men* niet ophouden met de partij van *actie*, van handelen en voortstuwen te zijn – en zijn *wil*, zijn heilige, ernstige *wil* in Nederland te zetten, tegen alle hinderpalen op die weg.

Want die zijn er. Er ontbreekt in Nederland onnoemelijk veel aan, dat ieder mens ook maar een bescheiden deel zou hebben aan aards levensgeluk. *Men* moet *willen*, voor zover de macht van menselijk willen en werken gaat, dat die toestand verbetert.

Er ontbreekt onnoemelijk veel aan, dat in Nederland

ieder mens, zijn waarachtig wezen als *mens* ook maar enigszins naar de eis recht zou doen. *Men* moet *willen*, dat de domheid en de onkunde overal wijken. Dat iedere mensenziel in Nederland deel hebbe aan het licht. Dat iedere mensenziel in Nederland worde opgevoed, om zijn eigen leraar, zijn eigen priester, in denken en geloven mondig te zijn.

Niet iedereen in Nederland heeft invloed op het bestuur van zijn kerk, zijn gemeente en zijn land. *Men* moet *willen*, dat eens allen zelfstandig en verlicht genoeg zullen wezen, om daartoe bevoegd te zijn.

Tot heden staan voor *men's* zuur verdiende penningen, de natiën in gewapende vrede tegenover elkander. *Men* mag en zal in Nederland nooit willen Neerlands ondergang en smaad. Maar *men* moet wel *willen* en dien *wil* op steeds ernstiger toon te rechter plaatse doen gelden, dat de oorlog ophoude. Omdat *men* niet *wil*, dat men hem noodzake, om die andere *mens*, tegenover hem in 't gelid, te vermoorden.

Twee en een halve eeuw heeft *men* in Nederland een prachtig eiland aan de andere zijde der wereld in bezit gehad. In al die lange tijd heeft het volk van dat land voor *men* gearbeid – en is door *men* niet beter, niet beschaafder geworden, door *men* niet opgevoed. Die jaren heeft dat zachtaardige volk verdroomd. Zij zijn geweest als de eenzelvige uren in de gevangenis. Men telt ze niet meer. Zij hebben naam noch geschiedenis – Maar zo waar als de Javaan mens is, *moet men* willen, dat ook hij het deel des mensen ontvange en onze broeder worde.

Laat *men* van de andere zijde mede- of tegenwerken en laat *men* van *men* leren. De volle waarheid is niet het bezit van één mens en één richting.

Laat *die men* onvermoeid waarschuwen tegen onredelijke haast, die ook de banden met het verleden wellicht verscheuren zou.

Laat hem prediken de noodzakelijkheid van orde en gezag voor iedereen, die nog niet zelfstandig is; en, als men soms aan de ene zijde dreigt in het gevoel van zelfstandigheid uit elkander te lopen, laat het dan van de andere zijde herinnerd worden, dat de mens geschapen is tot gemeenschap met de mens.

En als *men* soms meent door nieuwe wetten en reglementen alle goed te kunnen aanbrengen, laat dan een ander *men* waarschuwen, dat niet van uitwendige omstandigheden, maar van de mens zelf, van zijn godsdienstige en zedelijke hervorming bovenal de verbetering van zijn toestand uit moet gaan.

De strijd zal nog wel eens fel worden. Er zijn beginselen in Nederland, moeilijk met elkander te verzoenen.

Laat ieder zijn woord spreken en zijn plicht doen, in een geest van vriendelijke ernst, en de toekomst laten aan een Ander.

Maart 1870

De put bij Schellingwoude

De dijk langs het IJ naar Nieuwendam en van daar naar Schellingwoude is zeker niet een der schoonste wandeldreven in Hollands tuin. Vooral, wanneer men onder 't wandelen langzamerhand, aan zijn rechterhand, het altijd schone gezicht verloren heeft op Amstels halve maan, wordt de smalle dijk wel wat eenzaam en eentonig. En wat is een dijk? Of ronduit gezegd, wat is vervelender dan een dijk? Lui en slaperig, in zijn trage kronkelingen slaafs de grillen volgende van de rand des waters, kaal, glad, overal hetzelfde, ligt hij ter neder en rust, de domme kracht der logge onbewegelijkheid zelf. En wij hebben in ons land reeds zoveel dijken! Een Nederlander heeft, van dat hij lopen leerde af, tot zelfs in zijn grote steden toe, zoveel mijlen dijks afgelegd, dijken met en dijken zonder watermolens, met en zonder steenglooiing of grindweg, van de lichte zomerkade af, tot de zwaarwichtige zeewering, dat hij blij is, eindelijk eens geen dijk onder zijn voeten te hebben.

Intussen, het weer is helder: de lentelucht zuiver; de bodem onzer planeet blijkt waarlijk niet met grijze, stoffige straatkeien bevloerd, maar met een zeer fraai, groen tapijt, genaamd gras, belegd te wezen; de golfjes van het IJ blinken als zilver, de blanke meeuwen scheren er over heen; een vriendelijk zonnetje overstroomt alles met haar vrolijk licht... alles welbeschouwd kan men toch slechter wandeling doen, dan langs de dijk naar Schellingwoude.

En wat die dijk betreft, het zou kunnen zijn, dat wij onze eerste indruk omtrent 'zo'n dijk! ach! al weer zo'n dijk', eer een half uur voorbij is, reeds een weinig hebben gewijzigd. Een dijk is zo goed een kunstwerk als menig ander ding, daar men 't niet aan zien zou. Een dijk te leggen die goed ligt, is niet iedermans werk; een dijk te leggen op diep water, op een verraderlijke bodem en in vliegende stroom, 't kan tot de rang van heldenfeit klimmen. De kunst der dijkenmakers en al wat tot haar behoort...

Maar ziehier juist de plek, waar wij wezen moeten, om haar te waarderen.

Dwars van de Schellingwoudse dijk steekt een andere dijk in zee. 't Is nog een ruwe dijk, een ongekapte en ongeschoren knaap, maar die stevig in zijn brede schoenen staat! Heeft hij eenmaal aan zijn broeder, die van de overzijde van het IJ, langzaam, om de scheepvaart niet te zeer te hinderen, aan komt kruipen, de hand gereikt, dan maken zij van het IJ met het kanaal naar IJmuiden een stille vaart, een binnenwater, en sluiten Amsterdam van de Zuiderzee af.

Dit laatste zou nl. geschieden indien er geen sluis ware; indien er geen roerige vrienden van de binnenschipperij voor meer ruimte en gemakkelijkerheid van beweging hadden geijverd en geen minister wijs genoeg ware geweest om in deze vrijgevig te zijn en niet minder dan drie sluizen in de afsluitingsdijk toe te staan.

Drie sluizen. En een stoomgemaal met drie mondingen. En een vierde spuiingsluis.

Om deze kleinigheden diep in de bodem der zee te kunnen grondvesten, zodat zij in de drassige bodem tegen de felste aandrang der wateren vast staan, is in de eerste plaats nodig een put.

Wat is een put?

Volgt mij. Onze dijk verlaagt en verbreedt zich tegelijkertijd. Wij stappen over balken en planken heen een reusachtige, half ineengezakte kalkloods voorbij. Een arbeider met een arm in de doek, invalide uit deze krijg tegen de elementen, wacht ons op: gelukkig heeft hij nog één hand vrij, thans om voor ons een hek te openen, straks om voor zich zelf het beeld van zijn vorst in zilver geslagen gracieuselijk op te vangen. Wij klimmen langs een trap tegen een muur van balken op, en daar ligt de 'put' voor ons.

Stout gezicht! Uw verbeelding neemt een sprong. Een der ontzaglijke amphitheatres der Romeinen ligt voor u. Rondom, aan alle zijden, omlaag en in de hoogte, hebben de duizenden toeschouwers, brandend van wrede nieuwsgierigheid zich op elkaar gepakt. Daar beneden is plaats voor honderden zwaardvechters. Hoort in de ademloze stilte het kletteren der zwaarden; volgt met ingespannen blik het bloedige spel, schrikt op, als over een gelukkige stoot of een bevallig sterven naar alle regelen der kunst, de donder der toejuichingen opgaat! Lijken worden weggesleept en laten een bloedig spoor achter in het zand. Een ander schouwspel, en weer een ander; 't een steeds aangrijpender dan het ander. Daar worden mensen in het perk geworpen. Blonde, kloeke mannen uit het Noorden zijn het; men mompelt van vorsten, die overwonnen werden; mannen en vrouwen uit het Oosten zijn het: men fluistert dat het leden van zekere geheimzinnige secte zijn. Ongewapend en weerloos blikken zij in verlegenheid in de grote ruimte om zich heen, als wilden zij de wrede menigte daarboven ondervragen. Daar wordt een hok geopend; nog een;

nog een; met woeste sprongen of sluipende naderen de rosse leeuw, de gevlekte tijger met zijn glinsterende huid en kiezen, door honger geprikkeld en reeds op mensenbloed verlekkerd, elk zijn prooi. Hun staart geselt de grond; zij zijn tot de sprong gereed... daar, naar het grillige spel uwer verbeelding, laat de ijskoude, levensmoede man, in het purper ginder, de Keizer, de poorten der onderaardse sluizen los en de wateren, die gij om u hoort ruisen, stromen binnen, overstelpen alles en spoelen al het werk uwer verbeelding weg!

Gelukkig zijn door de stroom van beschaving en godsdienst al die oude gruwelen weggedreven naar het niet. En het amphitheater, in welks diepte wij nederblikken, is niet meer dan een tijdelijke beschutting voor een groot werk, dat bij uitnemendheid een werk des vredes is.

't Spreekt van zelf, dat wie op een diepte van ruim 5 meter onder de waterspiegel, en twee meter dieper dan de bodem des waters de eerste steen voor zijn muren, de drempels en de vloer zijner sluizen wil leggen, maar geen steen kan metselen, voordat daaronder nog vele meters dieper stevig en overvloedig is geheid, beginnen moet met te zorgen, dat hij het terrein voor zijn werkzaamheden vrij en droog hebbe. Hij moet het eerst aan de zee ontwoekeren. Hij moet het potdicht afzetten, het water er uitpompen, de nodige modder uitgraven en zorgen, dat het water van buiten geen ongelegen bezoeken make. Hij moet een kleine polder maken te midden van de zee.

Zulk een kleine polder is de grote put bij Schellingwoude, 160 meter in middellijn.

De Botermarkt te Amsterdam kan wellicht wat groot zijn, wat haar lengte betreft.

De Nieuwmarkt is stellig te klein.

Druk de Botermarkt hier en daar een weinig in. Sluit de Reguliersbreestraat, de Amstelstraat, de Utrechtse straat en hoe alle andere toegangen heten mogen, met barricaden tot de gevelspitsen toe, af. Bouw mij een muur, die langs Rembrandt heen met een bocht zich aansluit aan de huizen aan de overzijde. Ruim mij die Regulierswaag weg. Graaf mij de bodem uit, zodat ik het gevoel krijg van in een diepe kuil te staan en tot de wijde ring van trouwe palen om mij heen opzie, met de gedachte: indien enigen uwer mij begaven, zouden de wateren ruisend en plassend zich sluiten boven mijn hoofd – ziedaar de put te Schellingwoude.

Een gewoon mens, aan de wetenschappen van dynamica, statica, water- en alle mogelijke andere bouwkunde onschuldig, vormt zich bezwaarlijk enig denkbeeld van 't geen er nodig is, om een put als die te Schellingwoude veilig en droog te houden. En dit om de eenvoudige reden, dat het hem niet mogelijk is, ook maar te gissen naar het gewicht van de druk, van rondsom door een kolom van water en modder van vijf en een halve meter hoog op de ringdijk of de schoeiing geoeffend, zodra deze, na de uitpompings en uitgraving van de put, aan de binnenzijde geen ander tegenwicht heeft dan de ijle lucht.

Gij en ik moeten zulke dingen zien, om ze te begrijpen.

Welnu, indien wij 't zien, staan wij verbaasd.

Rechts en links van ons – wij staan nog steeds op de plek van de bovenrand, waar wij aankwamen – strek

ken zich de palenrijen uit, om, na een wijde bocht beschreven te hebben, elkander aan de overzijde te ontmoeten. De buitenste palen, vierkant gehakte, zware balken van 20 meter lengte, staan als kloeke grenadiers in het gelid, schouder aan schouder gesloten, zonder dat ergens een duimbreed ruimte overblijft. En anderhalf meter binnenwaarts is een ander even vast gesloten gelid, nauwelijks minder kloek, door een netwerk van allerlei dwarsbalken aan het eerste verbonden. De tussenruimte is aangevuld en volgestampt met klei, als het bakkersdeeg voor dit doel gekneed. En, enige meters binnenwaarts ontwaart gij nog een derde palenrij! Want de wateren van het IJ hadden de strijd zo spoedig niet opgegeven. Zij hadden op zekere Octoberdag een zeer hoge vloed afgewacht en toen – niet terwijl die vloed op 't hoogst was, maar verraderlijk genoeg! enige uren daarna – hadden zij een aanval gewaagd op het zwakste deel der onderwoelde palen en het in één oogwenk ingedrukt. Wielende en draaiende, als van dolle blijdschap dronken, waren ze naar binnen gestort; als ware het spel, hadden ze een schip, dat aan de dam te lossen lag, meegesleurd in de kom, om eerst rustig en stil te worden, toen zij hun oud gebied hadden heroverd. En later toen zij de vesting weer uitgedreven waren en zij de poorten gesloten en de wallen dubbel versterkt vonden, hadden zij nog niet afgelaten. De sporen zijn overal te vinden. De wijde palenring heet rond te zijn en was het eens, maar is thans op menige plaats gedeukt en ingedrukt. En er is een plek, waar de geweldige persing van buiten zich tot de binnenste ring deed voelen, en de palen over en voorbij elkander schoof, balken en zware gordingen boog, wrong en knakte, alsof gij, gedachteloos onder 't spreken, met zwavelstokjes had gespeeld.

Intussen, thans is de vijand van buiten wel voor goed verslagen. Geen druppel dringt de put binnen en 't water, dat men voor de metselwerken nodig heeft, wordt binnen gepompt.

En nu naar de bodem van de put.

Wij volgen de richting van het Oosten naar het Westen, het beloop alzo van de afsluitingsdijk zelf.

Het eerst komen wij aan op een uitgestrekte vloer uit zware planken saamgevoegd en waarop, op gelijke afstanden, zware ribben zijn bevestigd. Deze vloer zal, naar de uitlegging van onze vriendelijke geleider – een jong opzichter, blijkbaar evengoed in staat om inlichtingen te geven als hij daartoe welgezind is – de fondamente dragen van een stoomgemaal. Als hij ons straks een keurig plan laat zien, waarop hij elke paal in de put – en er zijn er bijna 9000 geslagen – op zijn plaats heeft getekend, en een tekening, waarop is voorgesteld de keurige zorg, waarmede het onderaardse bos in stevig, onderling verband is gebracht en met een zolder gedekt, dan betreuren wij 't haast, dat zo verdienstelijke arbeid voor goed in de nacht verborgen is. Wellicht komt intussen de tijd, na vele duizende jaren, dat een geleerde uit het dan tot verbazende beschaving gekomen negerras, op de overblijfselen dezer palenrijen de scherpzinnigste stelsels bouwt omtrent onze lang tenondergegane beschaving en aan zijn Academie van Wetenschappen rapporteert, ‘dat er onder dat oude volk inderdaad reeds sporen van hoge ontwikkeling aan te wijzen zijn!’

Het stoomgemaal, waarover wij spreken, zal voornamelijk moeten dienen, om in Noordzee-Kanaal en overschot van 't IJ het water op zekere hoogte te houden.

Opdat de waterschappen, die hun boezemwater tot heden in het IJ ontlastten, dit zouden kunnen blijven doen, heeft nl. de Kanaal-Maatschappij zich moeten verbinden haar waterspiegel zo laag te houden, dat dit mogelijk is. Van daar dit stoomgemaal op zijn kolossale fondamente, aan de oostzij der sluizen, dat met centrifugaalpompen werken zal en drie brede mondingen nodig heeft, om zijn water te lozen.

Over balken en planken, over muren, tot zes meter dik en reeds tot halfmanslengte opgetrokken heen, en tussen reusachtige blokken zerksteen door, gaan wij verder. Reeds in Duitsland naar 't model gefatsoeneerd, worden deze op zware lichten hier gebracht, buiten de ringdijk naar boven gehesen en over een spoorweg hoog in de lucht boven de plaats gereden, waar ze zijn moeten. Zij zijn bestemd om op allerlei plaatsen, die in de sluizen veel te lijden hebben, geplaatst te worden, maar vooral om de reusachtige ijzeren sluisdeuren te dragen.

Daar zijn wij aan de sluizen. Zij zijn drie in getal. Een brede, die een oorlogsschip zou doorlaten, heeft aan elke zij een smaller, waarvan de wijde intussen nog indrukwekkend genoeg is, terwijl aan de uiterste westzijde een spuiingsluis dienst zal doen, indien een hogere stand van het binnenwater dit uit eigen beweging af kan doen vloeien en het stoomgemaal overbodig maakt. Zijn eenmaal deze sluizen gereed – en binnen zeer korte tijd hoopt men in staat te zijn een miljoen metselstenen in de week te verwerken – dan rekt men, dat het schutten van een driehonderdtal schepen door sluizen van zulk een breedte en zulk een lengte, slechts het werk van enige minuten zal zijn, en de Heer Schuttevaer met zijn vrienden tevreden kan wezen.

Wanneer zal dat zijn? Men wendt zich met deze vraag bij voorkeur naar het Noorden, naar Noordzeehaven, -sluis en -kanaal. Inderdaad ligt daar voor vaderland en hoofdstad ook het beslissende belang. Maar wat dit werk bij Schellingwoude als kunstwerk, als bewijs van kunnen en kennen, moed, volharding en wetenschap betreft, durven wij gerust verklaren, dat het waardig is, dat de Koning er de gedenksteen in komt plaatsen.

Wij hopen hartelijk, indien Z.M. van het paviljoen bij de landingsplaats, waar hij ontvangen zal worden, nederziet in de put, op muren, balken, stellages, loodsen en schitterend versierde tenten, hij het schoon geheel door een zacht en vriendelijk zonlicht overgoten moge zien.

April 1870

Charles Dickens

Niet zeer lange tijd na elkander zijn in Engeland twee mannen van de pen gestorven, wier verdiensten gedurende hun leven zo groot waren geweest, dat de droefheid bij hun heengaan ook buiten de grenzen van hun vaderland een smartelijke weerklank moest wekken.

Zij heten William Makepeace Thackeray en Charles Dickens.

Zij waren beiden romanschrijvers en dankten gelijkelijk hun roem en invloed aan enige verdichte geschiedenissen, door hen aan het luistergrage volk, dat grote kind, in 't schemeruur verteld.

Vroeg men in hun vaderland naar de eerste, de beste in dat geliefde vak van vertellen, tien tegen één, dat hun namen het eerst en saamverbonden werden genoemd.

Vroeg men, wie van hen de grootste was, de stemmen zouden weifelen, nu naar deze, dan naar gene overhellen en eindelijk wellicht staken.

Bij hun dood intussen, welk een verschil!

Thackeray's gemis werd gevoeld, zijn dood betreurd. Het ontbrak niet, en het behoefde voorwaar om geen enkele reden te ontbreken, aan warme lofspraken op zijn talenten en zijn karakter. Maar dat gemis werd betreurd in een betrekkelijk kleine kring van min of meer letterkundigen en kenners en daarbuiten nauwelijks op

gemerkt. En dan nog zou er wellicht wel iets af te dingen zijn, niet op de oprechtheid van de achting en de diepte van de eerbied, maar wel op de innigheid van een tederder gevoel, dat Thackeray aan zijn vrienden had weten in te boezemen.

Wat Dickens betreft, 't is zeker, dat zijn dood in vier werelddelen, dat die in het beschaafde Europa, onder de dollarlievende Yankee's, onder de pioniers van het verre Westen, in Indië en de wildernissen van Australië met smart zal worden vernomen.

In ons vaderland stellen wij ons voor, dat menig klein tafereeltje als het volgende, in de huiskamer van rijke en burgerman moet hebben plaats gehad. De krant wordt binnengebracht. Moeder, dochter of wie maar, die onder oogluikende toelating van het stamhoofd het blad, ter wille van dat prettige, eerste, vluchtige kijkje, heeft kunnen wegkapen, heeft het ontvouwd en vliegt met de ogen over de kolommen heen.

Opeens hoort men een uitroep, half van ontsteltenis, half van medelijden.

– ‘Och Heer!’ –

‘Wat is er?’

– ‘Dickens is dood!’ –

Wij stellen ons voor, dat er toen in die zeer vele gezinnen woorden over de dode zijn gevallen, die op ongezochte wijze openbaarden welk een schone ereplaats een man van de overzijde der wateren, zich in huis en hart van duizenden had weten te veroveren, aan wie hij van aangezicht onbekend was.

Het is naar waarheid gezegd, dat Dickens' dood gevoeld wordt als een persoonlijk verlies.

Intussen, noch de algemeenheid, noch de diepte van het gevoel door Dickens' afsterven opgewekt, is reeds een afdoend bewijs voor zijn schrijversgrootheid of voor zijn meerderheid boven enig ander schrijver, minder beroemd wellicht dan hij. 't Kan wel zijn, dat het nageslacht hem enige sporten lager plaatst dan wij, en verklaart, sommige partijen in zijn werken niet te kunnen lezen. Wij voor ons geloven, om maar dit éne bekende voorbeeld te noemen, dat Dickens evenmin in waarachtig kunstvermogen als in diepte van geest en opvatting naast Miss Evans mag geplaatst worden: hij heeft geen enkel karakter uit de rots uitgebeiteld zoals haar vrouwenhand het in *Adam Bede* en *Romola* heeft gedaan.

Misschien zou men zelfs kunnen beweren, dat wie waarlijk zeer groot is, niet zo haastig komt tot algemene roem, omdat hij niet zo spoedig algemeen begrepen wordt.

Zijn alzo de algemeenheid en de aard van Dickens' roem nog geen voldoende bewijzen van de grootheid zijner gaven, zij zijn het wel van zijn eigenaardig karakter.

Die gaven hebben Dickens populair gemaakt, hem gemaakt in de goede en ruime zin van het woord tot een man des volks onder vele volkeren. Zij hebben gemaakt, dat zijn werken gelezen werden en herlezen worden door die brede middelklasse, die, aanvangende waar de arbeidende stand ophoudt, en eindigende waar de hoogste stand begint, het grootste deel der kennis, wetenschap, arbeidzaamheid en degelijkheid ener natie in zich verenigt.

Zij hebben gemaakt, dat zijn populariteit van zo edel gehalte is.

Zij hebben gemaakt dat men hem niet alleen be

wondert als een groot schrijver, maar ook acht als een degelijk man, en zijn naam met dankbare liefde gedenkt als die van een goed mens en trouw vriend.

Welnu, er is in de aard dier gaven reden daartoe.

Geen wonder, dat die man zo populair was!

Welk een prettig verteller, welk een vrolijk mens, welk een geestig opmerker in de eerste plaats. Welk een frisheid bij die man, welk een oorspronkelijkheid, welk een verbazende kennis van plaatsen, toestanden en mensen, welk een weelderige verbeelding en wat onnavolgbare gave van schilderen met de taal. Wat koddige uitbarstingen van vrolijkheid en wat roerende opwellingen van rein gevoel. Uitgelaten scherts en diepe ernst zijn bij hem verenigd. Hij kan onbarmhartig geselen en er zijn zekere instellingen en zekere klassen, die zijn spot zelden ongemoeid kan laten en vervolgde, soms tot eentonig worden toe. Maar het kwam in de regel, omdat hij alle ongerechtigheid, als officiëel geijkte wreedheid en onbarmhartigheid, en boven alles alle huichelachtige schijn en alle onwaarheid in het leven haatte met volkomen haat. Het volk kende hij als weinigen in zijn vreugden en noden, had het als weinigen lief en hielp het met zijn woord. En dat woord heeft hij nooit in dienst gesteld òf van lichtzinnigheid òf van onedele hartstocht, maar wie het las, voelde, dat hij te doen had met een eerlijke kampioen voor vrijheid en menselijkheid, zedelijkheid en godsdienst.

– De wereld wordt oud. –

Neen, zegt men, dat beweren is oud en versleten en snijdt geen hout meer.

– Welnu, dan is tenminste ons tegenwoordig geslacht

oud en ouds. Het is wanhopig wijs, wanhopig omzichtig. Zij hebben zoveel van de spijze genaamd ‘voor en tegen’ gegeten, dat hun de maag overstuur is en zij zuur kijken. Zijn er nog vrolijke jongelui? Zijn er nog jonge jongelui? Heeft iemand in zijn laatste levensjaren een lach gehoord, die niet flauw, niet kritisch, niet verachtend of medelijdend of schel van bitterheid, niet zelfbehagelijk, niet weemoedig-levensmoe was, een lach waar eens niets achter zat, met één woord een gulle, ronde, klinkende lach van een mens naar lichaam en ziel gezond?

Gezegend zijt gij Dickens en gezegend zij uw Pickwick, die nog fris en jong zal wezen, als velen uwer andere werken verlept zullen zijn!

Hoe dikwijls hebt gij de Pickwickclub gelezen? Nooit? doe dan boete en lees het boek heden. Tienmaal? – lees het voor de elfde keer.

Hier is men nog eens vrolijk zonder bijgedachten en buitelt met de jeugdige schrijver in het groene gras zonder om te kijken of de mensen er ook op letten. Hier meent men niet vóór zijn ontbijt reeds het plan der wereldorde te moeten doorgronden, noch gaat de ganse dag onder een stelsel gekromd. Maar men geniet met de welmenende, eenvoudige man Pickwick en zijn zotte vrienden het goede des levens en vermaakt zich met hun zotternijen, dwaze avonturen en koddige onhandigheden, met de onbetaalbare Sam Weller en het slachtoffer der weduwe, zijn vader, met Jeremias Trotter en Alfred Jingle, met de Blauwen en de Bruinen – ja, waarmee en met wie niet al? – zonder arg en list. De grote Pickwick oefent in het gebruik van wijnen, punch en brandewijn met water wel eens een geringere mate van

zelfbedwang uit, dan men bij een heer van zijn jaren en voorkomen zou wensen, de Pickwickisten begaan voor zulke grote kerels wel eens wat heel grote dwaasheden; maar een en ander geschiedt met zulk een argeloze gemoedelijkheid, dat het in hen nauwelijks toerekenbaar schijnt.

Welnu, voor de eerste maal verslonden, of voor de twintigste keer op de tast opgeslagen, elk uurtje met de Pickwick gesleten, is niet alleen een genot, maar een medicijn, neen beter, 't is zo goed als een luchtbad, waarbij men de zeewind op het duin door de haren laat waaien en de kloppende slapen afkoelen, zo goed als een dompeling in 't verfrissende nat. Door al de dwaasheden en dolle kluchten van de Pickwick heen voelt het wijsgerig, overvoerde, twijfelende kind der eeuw, indien de arme jongen nog een restje jeugd heeft overgehouden, het eenvoudige natuurlijke leven van sommige zeer goede mensen kloppen. En als hij leren wil, kan hij er misschien deze les uit trekken, dat, hoe ongedwongener en met hoe minder omhaal en bijgedachten hij het leven mocht op- en aanvatten, het des te beter zal zijn voor hem.

Zulk een boek als de Pickwick heeft Dickens nooit weer geschreven. 't Was misschien ook niet mogelijk. Tot zulke dartele sprongen en koene grepen is de verbeelding misschien alleen in haar jeugd, in de welige overvloed van haar kracht in staat. Na Sam Weller treffen wij ook nog maar één, naar ons oordeel even oorspronkelijke figuur bij Dickens aan; de man, heden in doodsmoeilijkheden en over een half uur met het genoeglijkste gezicht ter wereld een kom punch men

gende, Wilkins Micawber. Mark Tapley reeds is opgeschroefd en onnatuurlijk.

Wij willen met niemand twisten, die de eerste rang onder Dickens' werken aan David Copperfield of Het Verlaten Huis mocht willen toekennen en dat om de eenvoudige reden, dat deze werken, bij alle overeenkomst in tal van bijzonderheden, in de grond geheel wat anders zijn dan de Pickwick-club. Maar wij voor ons menen, dat deze eersteling onder de grotere werken van Dickens aanspraak mag maken op de roem van de grootste oorspronkelijkheid en de weelderigste rijkdom van verbeelding, dat dit boek het gezondste en natuurlijkste van zijn kinderen is.

Een zeldzame gave van opmerken en een levendige verbeelding waren bij Dickens verenigd.

Dat is het eerste wat de lezer in zijn romans treft, verrast en de aandacht gekluisterd houdt, de zonderlinge trouw zijner beschrijvingen van plaatsen, van toestanden, van gewaarwordingen en van mensen. Honderdmaal had die lezer in evenveel werken van verdichting gelezen, bijv. dat het nacht was, in de maand November, dat de stormwind klagelijk huilde door de ontbladerde takken en dat de regen bij woeste vlagen in de eenzame straten kletterde, toen een vreemdeling in een mantel gehuld met haastige schreden van onder het donker gewelf ener poort te voorschijn trad, enz. Zelfs van veel verdienstelijker schetsjes dan dit zeer versletene, had hij nauwelijks beter voorstelling ontvangen. – Maar hier komt een schrijver, die hem niet enkel vertelt van die Novembernacht, maar die hem te midden van die storm in de straat neerzet, hem de kille regen in het gezicht, 't gevoel van eenzaamheid in de

spookachtige duisternis om het hart doet slaan en in zijn ziel het heimwee wekt naar de warme, gezellige haard!

Want niet enkel, dat deze schrijver allerlei bijzonderheden aan de dingen en mensen heeft opgemerkt, die een ander eerst na hem leert zien, maar hij weet ook juist datgene, wat die dingen en mensen, onder zekere omstandigheden, voor de beschouwer eigenaardigs hebben, weer te geven. Hij bezit het geheim om de buitenwereld te schilderen, als ware het met de gewaarwordingen van vreugde, angst, verveling, droefheid of weemoed, die zij in de mens opwekt. Hij brengt haar altijd weer met de mens in verband.

Er hangt een mist over Londen; mist op de rivier, mist in de stegen, mist in de schoorstenen, mist, mist, overal mist, ook in de pijp van die schipper op de Theems, – en het duurt niet lang, of ook gij waant u staande aan het roer in die zee van gele nevel. Daar ligt Marseille te blakeren in de zon... neen, het staart u aan. De huizen staren. De bomen staren. De schaduwloze wegen staren. De heuvels staren, staren, straks roerloos, als met verbaasde ogen – en voorgoed staat Marseille voor u als de hete, door een verblindend zonlicht geblakerde stad. De familie Dorrit klimt over de St. Bernard en sleept, in Italië neergedaald, de last van haar rijkdom en bediendenstoet van morsige stad tot morsige stad, van het ene marmeren, vervallen en vervuilde paleis naar het andere, zonder genot, zonder vrede, onder grote verveling... ziet, eer gij 't weet, hebt gij van dat Italiaanse landschap en die reis, uw indruk ontvangen. Esther zoekt haar moeder, de trotse Lady Dedlock, die eindelijk de vergulde keten verbroken heeft en haar paleis ontvlucht is. Wie voelt niet nog de weemoedige eentonigheid van die lange, lange tocht,

van poststation tot poststation, altijd voort, altijd voort op het spoor der ongelukkige vrouw? Wien staat niet nog menig landschap voor de geest van de top van een van Dickens' diligences gezien? Wien niet menig, in de regel zeer droefgeestig, tafereel uit het grote, het rijke en machtige, het allesverslindende en wrede Londen?

En als met plaatsen is het met toestanden en aandoeningen. Dickens doet ze zijn lezer mede doorleven meer dan dat hij ze hem beschrijft. Zij het dat een ganse maatschappij, of de schamele bevolking van een achterbuurt of een enkel persoon een gewaarwording van hoop, vrees, onbepaalde, dromerige verwachting, angst of verveling doortrilt, zelfbegoocheling of onverschilligheid der wanhoop, datzelfde gevoel weet deze tovenaer zijn lezer te doen bekruipen.

En evenzo is het met de mens.

Heeft Dickens ooit een waarlijk groot mens getekend? Is er onder zijn mannen of vrouwen een koninklijke geest, evenals 'Saul van de schouderen en opwaarts uitstekende boven al het volk,' onbetwist aller meerdere? Misschien wel niet. Maar hij heeft een aantal beminnelijke, aantrekkelijke en goede mensen, wij mogen wel zeggen in het leven geroepen, want inderdaad zij leven. Wilkins Micawber is voor mijn herinnering evengoed een werkelijk bestaand persoon, als honderd levenden, die ik wel eens en meermalen heb ontmoet. Zou het u verwonderen, indien gij Sam Weller met zijn goedige meester op de straat tegenkwaamt? Of tante Trotwood met Dick? En als gij een oude zeebonk met in plaats van een hand een zonderlinge haak aan zijn rechterarm u hoorde aanraden om 'er een vouwtje bij te leggen' zoudt gij de naam van die kapitein niet weten? Of als gij een

nog jong man ontmoette met stijf overeind staande haren en iets onbeschrijfelijk vrolijks en goedhartigs in zijn voorkomen, zou het u verbazen, indien gij hem door iemand hoorde vragen: ‘wel Traddles! hoe maken het uw vrouw en uw negen lieve schoonzusters?’ Zou iemand – maar waar eindigt gij, lange rij van vertrouwde gezichten, welbekende gestalten, die voor de herinnering opdoemt, welgemaakt en met de bloes der fiere jeugd en de blik der onschuld, of krom en verdraaid en door de zonde misvormd, allen met uw eigen pak van zorg en smart beladen?

Aan die gave om bijzonderheden en eigenaardige trekken in mensen van allerlei stand op te merken en naar het leven weer te geven, die soms een mirakel schijnt, paarde Dickens een levendige, dichterlijke verbeelding. Zijn genie ging niet onder in het angstig natekenen van nietige kleinigheden maar sloeg de vleugelen uit in de vrije lucht.

Zullen wij de waarheid zeggen, dan was die vlucht zelfs wat al te vrij. Door de teugel aan zijn verbeelding te vieren heeft hij maar al te veel caricaturen geleverd en walgelijke monsters ten tonele gevoerd en hoofdstukken geschreven zo vol stuitende ellende en misdaad, dat het de goede smaak kwetst en de waarheid der kunst beledigt.

Maar tevens moet gezegd worden, dat eenmaal haar uitspattingen erkend, Dickens' schone, rijke fantasie, zijn liefde voor het geheimzinnige, het onbekende, het grillige, stoute en verrassende aan zijn werken een bekoorlijkheid bijzetten, die de trouwste waarneming der natuur alleen niet geven kan.

Men wil, dat de beroemde predikant F. W. Robertson

van de kansel omtrent Charles Dickens verklaard heeft, dat deze met één boekwerk meer nut stichtte dan al de predikanten van Engeland met al hun preken.

't Is te wensen, dat de eerwaarde prediker zich door deze opmerking niet heeft laten ontmoedigen. Niets gewoner onder leraren van de godsdienst, dan de klacht over de weinig zichtbare invloed van hun werk; in zeker opzicht niets natuurlijker dan het verschijnsel, niets onredelijker dan de klacht. Leraren aan een kerk verbonden, worden zelf langzamerhand een deel der instelling, en instellingen plegen na de eerste stoot gegeven te hebben aan hun kring of maatschappij, die eerder op zekere hoogte te houden, dan op merkbare wijze verder te brengen. Maar daarom is waarlijk dat levendig, dat wakker en werkzaam houden van zekere beginselen, dat dagelijks met stille plichtsbetrachting onderhouden van een heilig vuur, dat anders uitgaan zou, geen nutteloze arbeid! Robertson, de man van het korte, krachtige, aangrijpende woord, behoeft voor de oogst van 't geen hij zaaide wel allerminst bekommerd geweest te zijn!

Er is nog iets anders. De noodzakelijkheid en de gewoonte om voor een vast gehoor van bekenden te prediken, heeft onwillekeurig tot gevolg, dat de leraar in het bestrijden van het kwaad zich bepaalt tot zeker, straks welbekend, kringetje van zonden en gebreken, meestal die, welke in het persoonlijk en huiselijk leven te bekampen vallen. Grote volkszonden, instellingen die, van haar bestemming ontaard, kankers der maatschappij geworden zijn, officiële ongerechtigheden in de grote wereld daarbuiten, dringen zich niet aan zijn aandacht op, passen niet in het plan van zijn werk. Wat zou

de dorpsgemeente zeggen, indien haar predikant de Zondagmorgen besteedde aan een bestrijding der staatsloterij? Zijn strijd is eerder als een private jacht op zekere vaste, als daarvoor aangewezen soorten van klein wild: hij behaalt daar echter geen schitterende lauweren mee en kan, hoewel het gedierte zonder hem stellig onrustbarend vermeerderen zou, niet zien, dat het merkbaar vermindert ook. En in de regel is het hem niet weggelegd, als een tweede Theseus of Hercules zijn naam onsterfelijk te maken door het verdelgen van de monsters der moerassen en de verscheurende gedierten der wouden.

Dit nu was voor Charles Dickens wel degelijk weggelegd.

Robertson had gelijk, toen hij, zeker zonder nijd of afgunst, maar met oprechte bewondering voor de man, diens ontzaglijke invloed ten goede schetste.

Het Engelse volksleven biedt zonderlinge tegenstrijdigheden aan. De vrijheid huwt zich daar, of laat zich koppelen, zo gij wilt, aan de slavernij van allerlei verouderde instellingen, een verbazende vooruitgang gaat er met de taaiste en onredelijkste gehechtheid aan middeleeuwse toestanden gepaard, en onder dat volk, zo praktisch, zo ernstig, weldadig en religieus, waren, en zijn nog, een aantal onzinnigheden en onmenselijkheden met het eerwaardig en officieel gezag der oudheid bekleed, en dat wel in die mate, dat ook zeer verstandige en welmenende lieden met haar bestaan vrede hadden.

Daar kwam Dickens en zwaaide de gesel der onbarmhartige satire, rukte de sluier der huichelarij voor het aangezicht der officiële ongerechtigheid weg en leerde het volk zien en schrikken voor zich zelf.

't Is niet nodig, in deze vluchtige schets een volledige opgave te geven van Dickens' werk op dit gebied.

Sommigen zeggen, dat hij, door zijn kunst met de last van allerlei maatschappelijke vraagstukken en ellenden te beladen, de tere schouders dezer jonkvrouw gekneusd en haar de bevallige vrijheid harer bewegingen ontnomen heeft.

Maar, zo het al hier of daar waar mocht zijn, staat er het onschatbare voordeel tegenover, dat die jonkvrouw aan de verontwaardiging en de heilige toorn over de tonelen, die voor haar ontrold werden, een gloed en een bezieling ontleend heeft, die wij niet gaarne zouden missen. Wie onzer heeft niet mede van heilige toorn gegloeid bij de onwaardige behandeling van wezen en van kinderen op goedkope kostscholen, bij dat recht dat de ene mens heeft, om de andere mens, zo die zijn schuldenaar is, in de eentonigheid der schuldgevangenis de ziel te vermoorden, of hem en zijn familie door een Kanselarij-proces dood te martelen? Wie is de doodstilheid niet om 't lijf geslagen in dat bij uitstek praktische huisgezin uit onze 'IJzeren Eeuw?'

In het vaderland van de romanschrijver, wordt ons tot zijn roem gemeld, is het bij die toorn en die verontwaardiging niet gebleven, maar zijn vele woorden des dichters, daden des volks geworden.

Maar wij zouden Dickens' apostelschap in dienst van het ware en goede niet gaarne tot de genoemde invloed beperken.

Wij wensen verder te gaan.

Een schrijver van godsdienstige of zederomans, is Dickens nooit geweest, nog veel minder een kerkelijk- of een kerkelijk partij-schrijver.

De godsdienst van velen onder zijn personen, het kan niet ontkend worden, is alsmede niet vrij van dat zieke

lijke waas van sentimentele droefgeestigheid, waarmede de godsdienstige letterkunde der hedendaagse Engelsen overtogen is en dat hun religieuze poëzie haast onleesbaar maakt. Alsof men bezwaarlijk een godsdienstig en tegelijk een vrolijk mens kan zijn, en godsdienstige ernst en plichts vervulling tot bijna onvermijdelijk gevolg hadden, dat de mens zich aanstelde, alsof hij zijn eigen begrafenis ging bijwonen!

Dit neemt intussen niet weg, noch, dat Dickens een religieus schrijver geweest is, noch, dat er in zijn geschriften een rijke ader van gezond, natuurlijk godsdienstig leven vloeit.

Want steeds ontvangen personen en daden hun licht of schaduw al naar de eeuwige, goddelijke beginselen van waarheid en gerechtigheid en liefde. Steeds wordt het oordeel van loon en straf, dat de romanschrijver als rechter in zijn kleine wereld te spreken heeft, naar die beginselen voltrokken.

Nooit sluimeren des schrijvers trouw aan waarheid en oprechtheid, zijn liefde voor lijdenden en verdrukten, zijn onbegrensde eerbied voor zelfvergetende plichtsbetrachting en nooit sluimert zijn strijd lust tegen elke vermomming van de schijn.

En menigeen, als Charles Dickens hem met die onnavolgbare mensenkennis, die zijn deel is, het ontstaan en verloop, de ellende, de misrekeningen en het einde van het kwade in zijn mannen en vrouwen tekende, mag in zijn geweten gegrepen zijn. En menigeen, als zijn dichterlijk woord het goede ook schoon maakte, en de plichtsbetrachting ook een lust deed zijn, mag menig goed voornemen van verbetering danken aan hem.

Juni 1870